

บทที่ 2

อัลกุรอาน อัลหะดีษ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง องค์ประกอบทางจริยธรรมของนักศึกษามุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาอัลกุรอาน อัลหะดีษ และจากเอกสารต่างๆ โดยศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับจริยธรรม ในเรื่องความหมายและองค์ประกอบทางจริยธรรม ซึ่งประกอบด้วยจริยธรรมด้านการศรัทธา จริยธรรมด้านพฤติกรรม และจริยธรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับการวิเคราะห์ องค์ประกอบ ทั้งการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจและการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน อีก หนึ่งงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับจริยธรรม

2.1.1 ความหมายของจริยธรรม

จริย- หมายถึง ความประพฤติ, กิริยาที่ควรประพฤติ, ใช้ในคำสมาส เช่น จริยศึกษา จริยธรรมจึงหมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ, ศีลธรรม, กฎศีลธรรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542 : 291)

จริยธรรม หมายถึง “การดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ การยังมีชีวิตให้เป็นไป การครองชีวิต การใช้ชีวิตการเคลื่อนไหวของชีวิตทุกแง่ทุกด้านทุกระดับ ทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ” (พระราชวรมนู, 2528 : 34) เป็นมาตรฐานความดีความชั่วของความสัมพันธ์ ของกระบวนการเรียนรู้ (เกียรติคุณ สิทธิชัย 2545 : 21) และถือเป็นค่านิยมในระดับต่างๆ ซึ่งสังคมและบุคคล จำเป็นต้องยึดมั่นถือมั่น (สาโรช บัวศรี, 2544 : 107) ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2522 : 2) ให้ ความหมายของจริยธรรมว่า หมายถึง ลักษณะทางสังคมหลายลักษณะของมนุษย์และมีขอบเขตรวมถึงพฤติกรรมทางสังคมประเภทต่างๆ ด้วย ลักษณะและพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม จะมี คุณสมบัติประเภทใดประเภทหนึ่งในสองประเภท คือ เป็นลักษณะที่สังคมต้องการให้มีอยู่ใน สมาชิกในสังคมนั้น คือ พฤติกรรมที่สังคมนิยมชมชอบให้การสนับสนุน และลักษณะที่สังคมไม่ ต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกในสังคม เป็นการกระทำที่สังคมลงโทษ หรือพยายามกำจัด และผู้กระทำ พฤติกรรมนั้นส่วนมาก รู้สึกรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องและไม่สมควร ฉะนั้นผู้ที่มีจริยธรรมสูง คือ ผู้ที่มี ลักษณะและพฤติกรรมประเภทแรกมาก และประเภทหลังน้อย

คำว่า จริยธรรม ในภาษาอาหรับ ตรงกับคำว่า อัคลาq (أخلاق) ซึ่งผันมาจากคำเอกพจน์ คำว่า คุลุกน (خلق) หมายถึง อุปนิสัย จรรยา มารยาท (บินมุสลิมปทานุกรม อาหรับ-ไทย, 2530 : 114) อัคคูลุกน มีความหมายที่แท้จริง คือ ความเป็นจริงของมนุษย์ที่อยู่ภายใน คือตัวของบุคคล และคุณลักษณะของบุคคล หรือมีความหมายเฉพาะ คือ การบ่งบอกถึงสถานะแห่งการมีจริยธรรมของบุคคลในภาพภายนอก ทั้งสองความหมายเป็นการบ่งบอกถึงคุณลักษณะที่ดีและไม่ดี ดังนั้นผลตอบแทนที่ดีและผลตอบแทนที่ไม่ดี ทั้งสองก็มีส่วนเกี่ยวข้องกันด้วยการวัดที่คุณลักษณะภายในมากกว่าภายนอก (Jama'ah min Kibar al-Lughawiyin al-'Arab , 1988 : 419 – 420 อ้างถึงใน มูฮัมหมัด สันหมาน, 2550 : 80) โดยหลักการทางจริยธรรมของอิสลามเป็นเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับองค์ประกอบและสิ่งที่ถูกบังเกิดอื่นๆ ในจักรวาล ตลอดจนมนุษย์กับส่วนลึกสุดในจิตใจของเขา มนุษย์จะต้องปกป้องพฤติกรรมภายนอกและที่แสดงออกรวมถึง คำพูด ความคิด ความรู้สึก และเจตนาารมณ์ต่างๆ ของตน (ฮัมมุดะฮฺ อับดุลอาฏีซ, 2524 : 57)

จากความหมายข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า จริยธรรม หมายถึง คุณลักษณะของบุคคลทั้งภายในและภายนอก ทั้งที่ดีและไม่ดี ซึ่งหากมีจริยธรรมที่ดี จะทำให้มนุษย์สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข โดยมีลักษณะความสัมพันธ์ 3 ลักษณะ คือ จริยธรรมต่อพระเจ้า จริยธรรมต่อตนเองและจริยธรรมต่อผู้อื่น

2.1.2 องค์ประกอบทางจริยธรรม

อิสลาม คือ ศาสนาของอัลลอฮฺ ﷻ ที่พระองค์ทรงประทานมาให้แก่นบีมุฮัมมัด ﷺ โดยผ่านศาสนทูตญิบรีล เพื่อนำมาเผยแผ่ สั่งสอนให้แก่มนุษยชาติ ให้มนุษย์ได้ศรัทธาและปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ในอัลกุรอาน และแบบอย่างของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ (สุนนะฮฺ) ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ตรัสว่า

﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ (آل عمران : 19)

ความว่า “แท้จริงศาสนา ณ อัลลอฮฺ นั้นคืออัลอิสลาม...” (อาลี อิมรอน : 19)

จากอายะฮ์นี้ เป็นการบอกกล่าวจากอัลลอฮฺ ﷻ ว่า แท้จริงแล้วไม่มีศาสนาใดที่พระองค์ทรงยอมรับจากผู้หนึ่งผู้ใด นอกจากศาสนาอิสลาม ซึ่งนั่นก็คือการดำเนินรอยตามบรรดาเราะซูลต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงให้กำเนิดมาทุกยุคทุกสมัย จนมาถึงเราะซูลคนสุดท้าย คือท่านนบี

มุฮัมมัด ﷺ ผู้ซึ่งมาสร้างความสมบูรณ์ให้กับแนวทางในศาสนาของพระองค์ที่ยังค้างอยู่ ดังนั้นใครก็ตามที่กลับไปสู่พระองค์ หลังจากที่พระองค์ทรงส่งท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ มาแล้ว ด้วยการนับถือศาสนาที่ไม่ใช่บทบัญญัติแห่งอิสลาม การงานของเขาทั้งหมดก็จะไม่ถูกตอบรับจากพระองค์ (Ibn Kathir, 1995 : 1/362)

จริยธรรมในอิสลามนั้นมีความสำคัญและมีความสูงส่งเป็นอย่างมาก เพราะอิสลามคือ จริยธรรมและมนุษย์จะมีศรัทธาที่สมบูรณ์ได้นั้นขึ้นอยู่กับจริยธรรมที่ดีงาม และบุคคลใดก็ตามที่มีจริยธรรมที่ดีงามเขาเหล่านั้นจะอยู่ใกล้กับท่านนบี ﷺ ในวันอาคีเราะห์ (Ilyas Sidek, 2550 : 299) และแบบฉบับของจริยธรรมอันดีงามก็คือ ท่านนบี ﷺ พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ ได้กล่าวว่าท่านนบีอยู่ในจรรยาบรรณที่ยิ่งใหญ่ เป็นแบบอย่างอันดีงามแก่มวลมุสลิมและบุคคลทั่วไป ดังคำตรัสของพระองค์ที่ทรงกล่าวไว้ว่า

﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ (القلم : 4)

ความว่า “และแท้จริงเจ้านั้นอยู่บนคุณธรรมอันยิ่งใหญ่” (อัล-กอลัม : 4)

และอัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ

وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾ (الأحزاب : 21)

ความว่า “โดยแน่นอนในเราะซูลของอัลลอฮฺมีแบบฉบับอันดีงามสำหรับพวกเจ้าแล้ว สำหรับผู้ที่หวัง (จะพบ) อัลลอฮฺและวันปรโลกและรำลึกถึงอัลลอฮฺอย่างมาก” (อัล-อะหฺซาบ : 21)

จากอายะฮ์อัลกุรอานข้างต้นแสดงให้เห็นว่าท่านนบี ﷺ เป็นแบบอย่างอันสูงส่งที่จำเป็นต้องปฏิบัติตามทุกคำพูด การปฏิบัติ และชีวประวัติของท่าน เพราะท่านมิได้พูดและปฏิบัติตามอารมณ์ หากแต่เป็นบทบัญญัติของอัลลอฮฺ ﷻ ที่ประทานลงมา และวัตถุประสงค์ของอัลลอฮฺ ﷻ ที่ทรงส่งท่านนบี ﷺ มายังโลกมนุษย์ ก็เพื่อเผยแพร่วริยธรรมอันดีงามในสังคมมนุษย์ ดังที่ท่านนบี ﷺ กล่าวไว้ว่า

((أَلَمْ نُعِثْ لَكُمْ صَالِحَ الْإِخْلَاقِ))

ความว่า “แท้จริงแล้วฉัน ได้ถูกส่งมา เพื่อเสริมสร้างจริยธรรมอันดีงามให้มีความสมบูรณ์”

การที่คนๆ หนึ่งสามารถที่จะยืนหยัดอยู่บนคุณธรรมและจริยธรรมที่ดีได้อย่างสม่ำเสมอท่ามกลางภาวะที่ผันผวนและแปรเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วของสังคมนั้น ไม่ใช่เรื่องง่ายและมีน้อยคนสามารถที่จะยืนหยัดอยู่ได้ ดังนั้น คนที่สามารถยืนหยัดอยู่บนจริยธรรมที่ดีได้อย่างหนักแน่นนั้น แน่นนอนย่อมต้องมีแรงผลักดันมาจากภายใน นั่นคือจิตใจ จิตใจที่ยึดมั่นในคำสั่งของอัลลอฮฺ ﷻ จิตใจที่องงามไปด้วยคุณธรรมอิสลาม เมื่อจิตใจมีแต่ความดีงามและน้อมรับในคำสั่งของอัลลอฮฺ ﷻ การกระทำทั้งหมดก็เป็นเสมือนแรงผลักดันมาจากภายใน จริยธรรมที่แท้จริงในอิสลาม จึงเป็นจริยธรรมที่ออกมาจากแรงขับเคลื่นของการศรัทธาที่ถูกต้องและชัดเจน ผู้การปฏิบัติบิดาอะฮฺที่อยู่ในแนวทางการปฏิบัติของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ มิใช่มีความคิดที่ดีเพียงอย่างเดียว แต่ไม่ปฏิบัติสิ่งใดเลย และเพื่อความสะดวกและง่ายต่อการนำพาตัวเองและสังคม เข้าสู่กระบวนการแห่งการเป็นป่าวที่ดีของอัลลอฮฺ ﷻ โดยการเรียนรู้ถึงกระบวนการแห่งการมีจริยธรรมที่ดี (มุอ้าหมัด สันหมาน, 2550 : 89)

การมีจริยธรรมที่ดีในอิสลามนั้นจะต้องครอบคลุมทั้ง 3 ด้าน คือ 1) จริยธรรมด้านการศรัทธา (อัคลาคอีมาน) ประกอบด้วย การบริสุทธิ์ใจ การกระทำอย่างสม่ำเสมอ การขอบคุณ และการให้ความรักซึ่งกันและกัน 2) จริยธรรมด้านพฤติกรรม (อัคลาคซุลุก) ซึ่งประกอบด้วย จริยธรรมภายในจิตใจ เช่น ความสัจจริง ความอดทน การถ่อมตน การมีความละเอียด และจริยธรรมภายนอกที่สามารถมองเห็นได้ เช่น การมีความรับผิดชอบ การรักษาสัญญา การมีความอ่อนโยน การให้อภัย และความใจกว้าง และ 3) จริยธรรมด้านมนุษยสัมพันธ์ (อัคลาคอัตตะอามุล) ประกอบด้วย การมีมนุษยสัมพันธ์กับมุสลิมด้วยกัน เช่น การให้สลาม การขออนุญาต การรักษาระดับสายตา การต้อนรับแขก และการมีมนุษยสัมพันธ์กับต่างศาสนิกชน เช่น มีความอ่อนโยน ให้เกียรติและมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เมตตากรุณา ยุติธรรม ไม่สร้างความเดือดร้อน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เยี่ยมเยียนถามทุกข์สุข การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน สร้างความไว้วางใจและความเชื่อถือเป็นต้น (Ilyas Sidek, 2550 : 298)

จากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาจริยธรรมอิสลามใน 3 ด้าน คือด้านการศรัทธา ด้านพฤติกรรม ด้านมนุษยสัมพันธ์ ซึ่งมีรายละเอียดในแต่ละด้าน ดังนี้

¹ หะดิษบันทึกโดย Ibn Hanbal หะดิษหมายเลข 2/381

2.1.2.1 จริยธรรมด้านการศรัทธา

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้านั้นเป็นเรื่องของความศรัทธา ความรักและความภักดี การไว้วางใจอย่างสมบูรณ์และสุขุมรอบคอบ มีความสงบและพอใจ มีความมั่นคงและหมั่นเพียรในการทำอิบาดะฮ์ต่ออัลลอฮ์ ﷻ (ฮัมมุดะฮ์ อับดุลอาฏีย์, 2524 : 57) โดยมุสลิมจะไม่มี การศรัทธาที่สมบูรณ์ หากปราศจาก ความบริสุทธิ์ใจ การยึดมั่นอย่างแน่วแน่ การขอบคุณ และการมอบความรักต่ออัลลอฮ์ ﷻ

ก. ความบริสุทธิ์ใจ (الإخلاص)

ความบริสุทธิ์ใจ หมายถึง การทำอิบาดะฮ์หรือทำความดีโดยสุจริตใจเพื่ออัลลอฮ์ ปราศจากการโอ้อวด การแสวงหาชื่อเสียง คำชมเชย การยกย่องสรรเสริญ หรือมุ่งเน้นเพื่อ แลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ และแสวงหากำไรในโลกดุนยา แต่จะต้องทำเพื่อวัตถุประสงค์ของการ เชื้อฟังกำสั่งของอัลลอฮ์ และเพื่อแสวงหาความโปรดปรานจากพระองค์ (คู่มือมูฮัลล์ฟ (มุสลิมใหม่, 2544: 166 ; สุลัยมาน นัควี, 2546 : 18; อาลี ฮาซัน, ม.ป.ป. : 61) ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ
وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ﴾ (البينة: 5)

ความว่า “และพวกเขามีได้ถูกบัญชาให้กระทำอื่นใด นอกจากเพื่อเคารพภักดี ต่ออัลลอฮ์ ﷻ เป็นผู้มีเจตนาบริสุทธิ์ในการภักดีต่อพระองค์ เป็นผู้อยู่ในแนวทาง ที่เที่ยงตรง และดำรงการละหมาด และจ่ายซะกาต และนั่นแหละคือศาสนาอัน เทียงธรรม” (อัลบัยยีนะฮ์: 5)

จากอายะฮ์อัลกุรอาน ความหมายของอายะฮ์ที่กล่าวว่า “เป็นผู้อยู่ในแนวทางที่ เทียงตรง” คือ บรรดาผู้ที่มีเจตนาบริสุทธิ์จากการตั้งภาคีต่ออัลลอฮ์ ﷻ “และดำรงการละหมาด” เป็นอิบาดะฮ์ที่ประเสริฐที่สุดจากการกระทำของร่างกาย “และจ่ายซะกาต” เป็นการสร้างความดีงาม แก่ผู้ที่ยากจนและผู้ทีลำบาก (ผู้ด้อยโอกาส) “และนั่นแหละคือศาสนาอันเที่ยงธรรม” คือแนวทางที่ มั่นคงและเที่ยงธรรม หรือนั่นแหละคือประชาชาติที่มั่นคงและเที่ยงธรรมอย่างแท้จริง (Ibn Kathir, 1995 : 4/574)

การทำอิบาดะฮ์ต่างๆ ของมุสลิม เช่น การละหมาด การถือศีลอด การจ่ายซะกาต จะต้องมีเจตนาบริสุทธิ์เพื่ออัลลอฮ์ และหวังการตอบแทนจากพระองค์ มิใช่การโอ้อวด หรือเพื่อสิ่งอื่นนอกจากอัลลอฮ์โดยเอามาเทียบเคียงพระองค์ ดังที่พระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبُدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ ۗ أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ ۗ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ۗ﴾ (الزمر: 2-3)

ความว่า “แท้จริงเราได้ประทานคัมภีร์มายังเจ้าด้วยสัจธรรม ดังนั้นเจ้าจงเคารพภักดีต่ออัลลอฮ์ โดยเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ใจในศาสนาต่อพระองค์ (2) พึงทราบเถิด การอิบาดะฮ์โดยบริสุทธิ์ใจนั้นเป็นของอัลลอฮ์องค์เดียว ส่วนบรรดาผู้ที่ยึดถือเอาบรรดาผู้คุ้มครองอื่นจากอัลลอฮ์ โดยกล่าวว่าเรามีได้เคารพภักดีพวกเขา เว้นแต่เพื่อให้เราเข้าไปใกล้ชิดกับอัลลอฮ์ แท้จริงอัลลอฮ์จะทรงตัดสินระหว่างพวกเขาในสิ่งที่พวกเขาขัดแย้งกันในเรื่องนั้น แท้จริงอัลลอฮ์จะไม่ทรงชี้นำทางแก่ผู้กล่าวเท็จ ผู้ไม่สำนึกบุญคุณ (3)” (อซซุหมร์ : 2-3)

รวมถึงการเกิดและการตายของมุสลิมนั้นก็เพื่อพระองค์อัลลอฮ์ﷻ ทั้งสิ้น ดังที่พระองค์ﷻ ได้ตรัสแก่นบีมุฮัมมัดﷺ ว่า

﴿قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۗ﴾ (الأنعام: 162)

ความว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ว่า แท้จริงการละหมาดของฉัน และการอิบาดะฮ์ของฉัน และการมีชีวิตของฉัน และการตายของฉันนั้นเพื่ออัลลอฮ์ผู้เป็นพระเจ้าแห่งสากลโลกเท่านั้น” (อัลอันอาม : 162)

ดังนั้นพื้นฐานของการทำงานทุกอย่างขึ้นอยู่กับที่ตั้งเจตนา หากตั้งเจตนาไว้อย่างดีงาม การงานนั้นก็จะบริสุทธิ์เพื่ออัลลอฮ์ﷻ และงานนั้นก็จะถูกตอบรับ แต่ถ้าหากตั้งเจตนาไปในทางที่ไม่ถูกต้อง งานนั้นก็จะไม่ได้รับผลตอบแทนจากพระองค์ (อาลี อีซา, 2534ก : 9) ดังหะดีษจากอุมร์ อิบน์ อัลค็อฏฏ็อบ رضي الله عنه เล่าว่า ท่านเราะสูลﷺ กล่าวว่า

((إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ، وَإِنَّمَا لِامْرِئٍ مَّا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهَجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَتَرَوُّجُهَا، فَهَجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ))²

ความว่า “แท้จริงการงานต่างๆ ขึ้นอยู่กับการตั้งเจตนา และแท้จริงทุกคนจะได้รับในสิ่งที่เขาได้ตั้งเจตนาไว้ และผู้ใดที่การอพยพของเขาเพื่อมุ่งสู่อัลลอฮ์และเราะสูลของพระองค์ การอพยพของเขาก็เป็นไปเพื่ออัลลอฮ์และเราะสูลของพระองค์ และถ้าผู้ใดที่การอพยพของเขาทำไปเพื่อโลกคุนยาหรืออพยพไปเพื่อแต่งงานกับหญิงคนหนึ่ง ดังนั้นการอพยพของเขาก็เพื่อสิ่งที่เขาได้อพยพไปนั่นเอง”

การทำอิบาอะฮ์หรือการกระทำต่างๆ ของคนหนึ่งคนใดนั้นจะมีความบริสุทธิ์ใจหรือไม่ขึ้นอยู่กับการเจตนาเท่านั้น เพราะเจตนาคือจุดเริ่มต้นของการกระทำทุกสิ่ง เจตนาสามารถบ่งบอกถึงความดีหรือเลวของงานที่จะทำได้เป็นอย่างดี เพราะโดยปกติแล้วถ้ามีเจตนาที่ไม่ดี ผลของงานที่ออกมา ก็จะเสีย ด้วยเหตุนี้เจตนาในอิสลามจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะละเลยเสียมิได้ เพราะมันมีบทบาทที่สำคัญอันจะบ่งบอกถึงผลงาน (อาลี ฮาซัน, ม.ป.ป. : 61-62)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความบริสุทธิ์ใจ หมายถึง การกระทำทุกๆ อย่าง ทั้งการทำอิบาอะฮ์ การทำงาน การศึกษา การเกิด การเจ็บป่วย การตาย โดยมีเจตนาเพื่ออัลลอฮ์ ﷻ และหวังการตอบแทนจากพระองค์ ไม่นำสิ่งใดมาเป็นภาคีหรือเทียบเคียงกับพระองค์

ข. การยึดมั่นอย่างแน่วแน่ (الإستقامة)

มุสลิมจะต้องยึดมั่นในอัลลอฮ์ ﷻ ว่าอัลลอฮ์ ﷻ คือพระเจ้าของเขา โดยไม่เพียงแต่คำพูดของเขาเท่านั้นที่บอกว่าศรัทธา แต่รวมถึงการปฏิบัติตามคำพูดนั้นด้วย ดังที่พระองค์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا...﴾ (فصلت: 30)

ความว่า “แท้จริงบรรดาผู้กล่าวว่าอัลลอฮ์ คือ พระเจ้าของพวกเขาแล้วพวกเขาก็ยืนหยัดตามคำกล่าวนั้น” (ฟุศลีต : 30)

² หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 54

และจากซุฟยาน อิบน์ อับดุลลอฮ์ อัษชะกอฟี رضي الله عنه กล่าวว่า

يَا رَسُولَ اللَّهِ قُلْ لِي فِي الْإِسْلَامِ قَوْلًا، لَا أَسْأَلُ عَنْهُ أَحَدًا بَعْدَكَ قَالَ: ((قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِم))³

ความว่า “ โอ้ท่านเราะสูลุลลอฮ์ โปรดบอกถ้อยคำหนึ่งในอิสลามให้แก่ฉัน ซึ่งฉันไม่ต้องไปถามผู้ใดอีกแล้วภายหลังจากท่าน ท่านเราะสูล กล่าวว่า จงกล่าวว่า ฉันศรัทธาต่ออัลลอฮ์แล้ว และจงยืนหยัดตามคำกล่าวนั้นเถิด”

จากความหมายของหะดีษที่ว่า “จงกล่าวว่า ฉันศรัทธาต่ออัลลอฮ์แล้ว และจงยืนหยัดตามคำกล่าวนั้นเถิด” ข้อความนี้ท่านนบีได้ชี้ถึงมูลฐานและรากแก้วของศาสนาอิสลาม ก็คือการศรัทธาในอัลลอฮ์ และการจำนนต่อเรื่องนั้น และท่านเราะสูลยังชี้อีกว่า “และจงยืนหยัดตามคำกล่าวนั้น” หมายถึง จงยืนหยัดอยู่ในหลักการศรัทธา และปฏิบัติตามสิ่งที่จะติดตามมาในหนทางนี้ อันได้แก่การเชื่อฟังอัลลอฮ์ และปฏิบัติตามคำสั่งของพระองค์ และยืนหยัดตามขอบเขตที่พระองค์ทรงกำหนดไว้ (อาลี อีซา, 2534ข : 9-10)

การยืนหยัด ยึดมั่นในอัลลอฮ์ มุสลิมจะต้องปฏิบัติตามอัลกุรอาน และแบบฉบับของท่านเราะสูลของอัลลอฮ์ โดยไม่ปฏิบัติตามบรรดาผู้โง่เขลาแอบอ้างทั้งหลาย และเขาจะเป็นผู้ได้รับทางนำสู่หนทางที่เที่ยงตรง ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدِ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (آل عمران: 101)

ความว่า “และอย่างไรเล่าที่พวกเจ้าจะปฏิเสธศรัทธากัน ทั้งๆ ที่พวกเจ้านั้น มีบรรดาอายะฮ์ของอัลลอฮ์ถูกอ่านแก่พวกเจ้าอยู่ และยังมีเราะสูลของพระองค์อยู่ในหมู่พวกเจ้าด้วย และผู้ใดยึดมั่นต่ออัลลอฮ์ แน่นอนเขาก็ได้รับคำแนะนำไปสู่ทางอันเที่ยงตรง” (อาลี อิมรอน : 101)

ดังที่อัลลอฮ์ได้ตรัสแก่นบีมูซา และนบิฮารูน ซึ่งทั้งสองได้ขอความช่วยเหลือ ปลอดภัยจากไฟรเอาน์ (Ibn Kathir, 1995 : 2/445) ว่า

³ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 122

﴿قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾

﴿ (يونس: 89) ﴾

ความว่า “พระองค์ตรัสว่า การวิงวอนของเจ้าทั้งสองถูกรับแล้ว เจ้าทั้งสองจงดำเนินตามแนวทางที่เที่ยงธรรม และอย่าปฏิบัติตามแนวทางของบรรดาผู้ไม่รู้” (ยูนุส : 89)

ส่วนผู้ยึดมั่นในแนวทางของอัลลอฮ์ﷻ นั้น จะต้องเรียกร้องเชิญชวนผู้อื่นไปสู่แนวทางที่เที่ยงตรง ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ﷻ ตรัสว่า

﴿فَلِذَا لِكَ فَادَعُ وَأَسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ ...﴾ (الشورى: 15)

ความว่า “ดังนั้น เพื่อการนี้แหละเจ้าจงเรียกร้องเชิญชวนและดำรงมั่นอยู่ในแนวทางที่เที่ยงธรรมดังที่เจ้าได้รับบัญชา และอย่าได้ปฏิบัติตามอารมณ์ต่ำของพวกเขา” (อิซฮุรอ : 15)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การยึดมั่นอย่างแน่วแน่ หมายถึง การเชื่อฟังอัลลอฮ์ﷻ และปฏิบัติตามคำสั่งของพระองค์ และยืนหยัดตามขอบเขตที่พระองค์ทรงกำหนดไว้คือ การปฏิบัติตามอัลกุรอานและแบบฉบับของเราะสูลﷺ การไม่ปฏิบัติตามบรรดาผู้โง่เขลาแอบอ้าง และการเรียกร้องเชิญชวนให้ผู้อื่นอยู่ในแนวทางที่เที่ยงธรรม

ก. การขอบคุณ (الشكر)

การขอบคุณในภาษาอาหรับตรงกับคำว่า شكر (ชุกร) มีความหมายในพจนานุกรมก็คือ การที่ปศุสัตว์ถึงแม้จะได้รับฟางหญ้าเพียงเล็กน้อย แต่มันก็ยังคงมีสุขภาพแข็งแรงและให้นมจำนวนมาก ในการนำความหมายเช่นนี้มาใช้กับมนุษย์ หมายความว่า ถ้าใครบางคนทำดีแม้เพียงน้อยนิด ผู้รับก็มีความรู้สึกขอบคุณและเห็นคุณค่ามันอย่างเต็มที่ ความรู้สึกขอบคุณสามารถแสดงออกได้สามทาง คือ ด้วยหัวใจ ด้วยวาจา และด้วยการกระทำทางร่างกาย ผู้รับจะรู้สึกขอบคุณในหัวใจ จะยอมรับมันด้วยวาจา และจะปฏิบัติในสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของคนที่ทำ

ความดีให้แก่เขา (สุลัยมาน นัควี, 2546 : 18) แม้แต่พระองค์อัลลอฮ์ﷻ ผู้ทรงยิ่งใหญ่ยังชอบคุณบ่าว
 ที่ทำความดีเพื่อพระองค์แม่เพียงน้อยนิดก็ตาม ดังที่พระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرَوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ
 يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ (البقرة: 158)

ความว่า “แท้จริงภูเขาเศาะฟา และภูเขามัรวะฮ์นั้น เป็นส่วนหนึ่งจากบรรดา
 เครื่องหมายของอัลลอฮ์ ดังนั้นผู้ใดประกอบพิธีฮัจญ์หรืออุมเราะฮ์ ณ บัยตุลลอฮ์ก็
 ไม่มีบาปใด ๆ แก่เขาที่จะเดินวนเวียนไปมา ณ ภูเขาทั้งสองนั้น และผู้ใดประกอบ
 ความดีโดยสมัครใจแล้ว แน่อนอัลลอฮ์นั้นคือผู้ทรงชอบใจ และผู้ทรงรอบรู้”
 (อัลบะเกาะเราะฮ์ : 158)

นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสอนให้บ่าวเป็นผู้สำนึกในพระคุณของพระองค์ที่
 พระองค์ทรงประทานปัจจัยยังชีพ โดยการขอบคุณ และการเคารพภักดี ปฏิบัติอิบาดะฮ์ต่อพระองค์
 ﷻ ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ
 تَعْبُدُونَ﴾ (البقرة: 172)

ความว่า “บรรดาผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงบริโภคสิ่งที่เราได้ให้ เป็นปัจจัยยังชีพแก่พวก
 เจ้า จากสิ่งดี ๆ ทั้งหมด และจงขอบคุณอัลลอฮ์เถิด หากเฉพาะพระองค์เท่านั้น ที่
 พวกเจ้าจักเป็นผู้เคารพสักการะ” (อัลบะเกาะเราะฮ์ : 172)

และพระองค์ได้ตรัสอีกว่า

﴿... أَعْمَلُوا ءَالَ دَاوُدَ شُكْرًا ...﴾ (سباء : 13)

ความว่า “พวกเจ้าจงทำงานเถิด วงศ์วานของดาวิดเอ๋ย! ด้วยการขอบคุณ”
 (สะบะอู : 13)

อายะฮฺนี้แสดงให้เห็นว่า นอกจากหัวใจ และคำพูดในการขอบคุณแล้ว ยังมีการกระทำอีกที่แสดงถึงการขอบคุณแก่ผู้ที่ทำให้ความดีแก่เรา

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การขอบคุณ หมายถึง การขอบคุณอัลลอฮฺ ซึ่งพระองค์เป็นผู้ทรงสร้าง ผู้ทรงประทานปัจจัยยังชีพ ด้วยหัวใจ คือการรู้สึกสำนึก วาจาคือการขอบคุณและสรรเสริญ ร่างกายคือการปฏิบัติอบาอะฮฺต่อพระองค์ ﷻ

ง. การมอบความรัก (الحبة)

มุสลิมจะต้องรักอัลลอฮฺ ﷻ ด้วยความรักที่ทำให้หัวใจรำลึกถึงความยิ่งใหญ่ของพระองค์ และผูกพันต่อพระองค์ เป็นความรักที่ผลักดันให้รีบเร่งทำความดีตลอดเวลา (ฟัตฮฺ ยะกัน, 2544 : 25) ความรักที่มุสลิมมีต่ออัลลอฮฺ ﷻ นั้นจะต้องเหนือสิ่งอื่นใดทั้งหมด ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿قُلْ إِنْ كَانَ آءَابَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ
أَقْرَبْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِّنْ آلِهَةٍ
وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرْتَضُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ آلِهَةَ بِالْمَرْهَمِ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْفَاسِقِينَ ۝﴾ (التوبة : 24)

ความว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ว่า หากบรรดาบิดาของพวกเขา และบรรดาลูก ๆ
ของพวกเขา และบรรดาพี่น้องของพวกเขา และบรรดาภรรยาของพวกเขา และ
บรรดาญาติของพวกเขา และบรรดาทรัพย์สมบัติที่พวกเขาแสวงหาไว้ และสินค้าที่
พวกเขากลัวว่าจะจำหน่ายมันไม่ออก และบรรดาที่อยู่อาศัยที่พวกเขาพึงพอใจมัน
นั้น เป็นที่รักใคร่แก่พวกเขายิ่งกว่าอัลลอฮฺ และเราะฮฺสุลของพระองค์ และการต่อสู้
ในทางของพระองค์แล้วไซ้ร้ ก็จงรอกอยกันเถิดจนกว่าอัลลอฮฺจะทรงนำมาซึ่ง
กำลังของพระองค์ และอัลลอฮฺนั้นจะไม่ทรงนำทางแก่กลุ่มชนที่ละเมิด”
(อัตเตาบะฮฺ : 24)

จากอนัส อิบน์ มาลิก رضي الله عنه เล่าว่า ท่านนบี ﷺ กล่าวว่า

((لا يجد أحد حلاوة الإيمان حتى يحب المرء لا يحبه إلا لله، وحتى أن يُتذَفَ في النار أحبُّ إليه من أن يرجع إلى الكفر بعد إذ أنقذه الله، وحتى يكون الله ورسوله أحبَّ إليه مما سواهما))⁴

ความว่า “บุคคลที่จะไม่มีโอกาสพบความหวานแห่งศรัทธาจนกว่าเขาจะรักใคร่สักคนหนึ่ง และเป็นความรักเพื่ออัลลอฮ์เท่านั้น และเขาพึงใจที่จะถูกโยนลงไปในกองไฟยิ่งกว่าการละเมิดศรัทธา หลังจากที่อัลลอฮ์ทรงนำเขาออกมาแล้ว (จากการเป็นผู้ปฏิเสธ) และจนกระทั่งเขารักอัลลอฮ์และเราะสูลมากกว่าสิ่งอื่นใด”

อัลกุรอานและอัลหะดีษข้างต้นแสดงให้เห็นว่ามุสลิมจะต้องรักอัลลอฮ์ ﷻ เหนือกว่าบิดา มารดา ลูก คู่ครอง ญาติพี่น้อง ทรัพย์สมบัติ และหน้าที่การงาน และหากมุสลิมคนใดรักอัลลอฮ์ ﷻ และต้องการให้อัลลอฮ์รักเขา เขาจะต้องปฏิบัติตามแบบอย่างของท่านนบี ﷺ ดังที่พระองค์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ

رَحِيمٌ ﴿31﴾ (آل عمران: 31)

ความว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ว่า หากพวกท่านรักอัลลอฮ์ ก็จงปฏิบัติตามฉัน อัลลอฮ์ก็จะทรงรักพวกท่าน และจะทรงอภัยให้แก่พวกท่านซึ่งโทษทั้งหลายของพวกท่าน และอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงอภัยโทษ ผู้ทรงเมตตาเสมอ” (อาลี อิมรอน :

31)

อายะฮ์นี้บอกถึงบรรดาผู้ที่กล่าวอ้างว่ารักอัลลอฮ์ ﷻ แต่กลับปฏิบัติในสิ่งที่ไม่ใช่แนวทางของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ แท้จริงแล้วเป็นการกล่าวอ้างที่โกหก จนกว่าเขาจะหันกลับมาปฏิบัติในสิ่งที่เป็นศาสนาและแนวทางแห่งบัพญญัตติของท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ทั้งด้วยคำพูดและการกระทำ (Ibn Kathir, 1995 : 1/366) และหากอัลลอฮ์ ﷻ รักบ่าวของพระองค์คนใดอัลลอฮ์ ﷻ จะทรงให้ญิบรีลประกาศ ดังหะดีษ จากอบู สุรอยเราะฮ์ رضي الله عنه เล่าว่า ท่านนบี ﷺ กล่าวว่า

⁴ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 5902

((إذا أحبَّ الله عبداً نادى جبريلُ إنَّ اللهُ يُحِبُّ فلاناً فأحبه، فيُحبه جبريلُ، فينادي جبريلُ في أهل السماء: إنَّ اللهُ يُحِبُّ فلاناً فأحبهوه، فيُحبه أهلُ السماء، ثم يوضع له القبولُ في أهل الأرض))⁵

ความว่า “หากอัลลอฮ์ทรงรักบุคคลใด (อัลลอฮ์จะทรงให้) ญิบริลประกาศว่า แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรักบุคคลนั้น (โอ้ญิบริล) ท่านจงรักเขาด้วย ซึ่งญิบริลก็จะรักเขา ต่อจากนั้นญิบริลก็จะประกาศกับชาวฟากฟ้าว่า แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรักบุคคลคนนั้น ดังนั้น พวกท่านทั้งหลายจงรักเขาด้วย ซึ่งชาวฟากฟ้าทั้งหมดก็จะรักเขา ต่อจากนั้นเขาก็จะได้รับการตอบสนอง (พึงใจ) จากชาวแผ่นดิน”

หนทางในการเพิ่มพูนความรักที่มีต่ออัลลอฮ์ ﷻ คือการรำลึกถึงพระองค์เสมอๆ ไคร่ครวญ พยายามทำความเข้าใจอัลกุรอาน และพยายามปฏิบัติตามหลักการของศาสนาอย่างเคร่งครัดจริงจัง การรำลึกถึงอัลลอฮ์ ﷻ ก็คือการรำลึกด้วยหัวใจพร้อมทั้งสอดแทรกความตั้งใจดี มีจุดมุ่งหมายที่บริสุทธิ์ ไคร่ครวญความเร้นลับและความประเสริฐของทุกสรรพสิ่งที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงสร้างขึ้น ถ้าได้พบเห็นสิ่งที่ดี สิ่งที่สวยงามหรือวิจิตรพิสดารในโลกนี้ ก็จงสำนึกเสมอว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นความโปรดปรานและความเมตตาจากอัลลอฮ์ ﷻ และจงรำลึกด้วยความรู้สึกอันเปี่ยมล้นไปด้วยการสรรเสริญสุดดีต่อพระองค์อย่างแท้จริง (อาลี ฮาซัน, ม.ป.ป. : 25-26)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การมอบความรัก หมายถึง การรักอัลลอฮ์ ﷻ และเราะฮ์สูล ﷺ ของพระองค์เหนือบิดา มารดา ลูก คู่ครองญาติพี่น้อง ทรัพย์สมบัติ และหน้าที่การงาน การแสดงความรักต่ออัลลอฮ์ ﷻ และเราะฮ์สูล ﷺ ด้วยการกล่าวสรรเสริญต่อพระองค์ ﷻ และการกล่าวคำอวยพรแก่ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ และการแสวงหาความรักจากอัลลอฮ์ ﷻ โดยการรำลึกถึงพระองค์เสมอๆ ไคร่ครวญในสิ่งที่พระองค์ทรงสร้าง พยายามทำความเข้าใจอัลกุรอาน และพยายามปฏิบัติตามหลักการของศาสนาอย่างเคร่งครัดจริงจัง

2.1.2.2 จริยธรรมด้านพฤติกรรม

พฤติกรรมเป็นอากัปกิริยา การแสดงออกของมนุษย์ ที่อาจสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจ การมีจริยธรรมนอกจากจะเป็นผู้ที่มีความศรัทธามั่นต่ออัลลอฮ์ รักอัลลอฮ์ และขอบคุนพระองค์แล้ว อิสลามยังมีบทบัญญัติมากมายที่ให้มุสลิมมีจริยธรรมต่อตนเองและผู้อื่น ดังที่

⁵ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 5901

ท่านนบี ﷺ ได้กล่าวคำปราศรัยกับกลุ่มมหาชนบนยอดภูเขาอะเราะเราะฮ์ ก่อนที่จะเสด็จขึ้นพิธีฮัจญ์ครั้งสุดท้ายของท่าน ซึ่งมีใจความดังนี้

“โอ้ ผู้คนทั้งหลาย จงฟังฉันให้ดี เพราะฉันไม่รู้ว่าจะได้มีโอกาสมาพบกับท่านเช่นนี้อีกหรือไม่ในอนาคต ชีวิตและทรัพย์สินของพวกท่านเป็นสิ่งต้องห้ามที่พวกท่านไม่อาจล่วงละเมิดกันได้ จนกระทั่งพวกท่านจะไปปรากฏตัวต่อหน้าพระผู้เป็นเจ้าของท่าน เพราะวันนี้และเดือนนี้มีความศักดิ์สิทธิ์สำหรับทุกคนและจงจำไว้ว่าท่านจะต้องพบกับพระผู้เป็นเจ้าของท่านซึ่งจะคิดบัญชีการกระทำของท่าน พวกท่านทั้งหลาย พวกท่านมีสิทธิเหนือภรรยาของพวกท่านและภรรยาของพวกท่านก็มีสิทธิเหนือพวกท่าน แท้จริง พวกท่านได้รับพวกนางมาในฐานะที่เป็นสิ่งที่อัลลอฮ์ได้มอบหมายให้ท่านดูแล และพระองค์ได้ทรงทำให้พวกนางเป็นที่อนุมัติสำหรับพวกท่าน โดยคำบัญชาของอัลลอฮ์ ส่วนทาสของพวกท่านนั้น จงดูแลให้อาหารแก่พวกเขาอย่างที่คุณกิน และให้เสื้อผ้าพวกเขาสวมใส่เหมือนดังที่พวกท่านสวมใส่ และถ้าหากพวกนางทำความผิดที่พวกท่านไม่อยากจะให้อภัย ดังนั้น จงออกห่างจากพวกนาง เพราะพวกนางเป็นบ่าวของพระผู้เป็นเจ้าและจะต้องไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างทารุณ พวกท่านทั้งหลายจงฟังคำพูดของฉันและจงเข้าใจให้ดี จงรู้ว่ามุสลิมเป็นพี่น้องกัน พวกท่านก็เป็นพี่น้องกัน แต่พวกท่านจะต้องไม่เอาสิ่งใดจากที่น้องของท่านนอกจากเขาจะยินยอม จงปกป้องตัวของพวกท่านเองให้พ้นจากความอยุติธรรม ขอให้ท่านที่อยู่ ณ ที่นี้บอกแก่คนที่มิได้อยู่ ณ ที่นี้ด้วย เพื่อว่าคนที่ถูกบอกหลังจากนี้จะจำได้ดีกว่าคนที่ได้ยินอยู่ตอนนี้” (อิมาม อิบน์ กะษีร, 2548 : 371)

จากคำปราศรัยของท่านนบี ﷺ ข้างต้นแสดงให้เห็นว่ามุสลิมจะต้องมีจริยธรรมต่อผู้อื่น ท่านนบีได้กล่าวถึงการปฏิบัติต่อภรรยา ซึ่งเป็นคนใกล้ชิดที่จะต้องดูแลให้มีความสุขแก่นางหรือแม้แต่ทาส ท่านนบีก็ยังสั่งให้ทำดีด้วย ให้มีความยุติธรรมและเท่าเทียม ซึ่งจะต้องใช้ความอดทน ความรับผิดชอบ ความใจกว้าง หรือแม้แต่การให้อภัยในการอยู่ร่วมกัน ท่านนบียังย้ำว่ามุสลิมเป็นพี่น้องกัน จะต้องไม่อธรรมแก่กัน และสุดท้ายท่านนบีบอกให้ปกป้องตนเองจากความอยุติธรรม คือ ต้องมีความยุติธรรมให้กับผู้อื่น มีความซื่อสัตย์ ไม่โกหก หรือคดโกงผู้อื่นนั่นเอง

จริยธรรมด้านพฤติกรรมนี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือจริยธรรมภายในจิตใจ และจริยธรรมภายนอกที่สามารถมองเห็นได้

ก. จริยธรรมภายในจิตใจ

(1) ความสัตย์จริง (الصدق)

ความสัตย์จริง ตรงข้ามกับการโกหก เป็นการแสดงออกถึงจริยธรรมที่ดีงาม อันจะทำให้สังคมเต็มไปด้วยความจริงใจ ไร้เนื้อเชื่อใจกัน (คู่มือมุฮัลล์ฟ (มุสลิมใหม่), 2544 : 167) อีกทั้งการมีสัตย์จะนั้นเป็นพื้นฐานแห่งความดีงาม ส่วนการโกหกนั้นเป็นพื้นฐานแห่งความชั่วร้ายที่ท่านเราะฮ์ตุล ﷺ ได้กล่าวว่

((إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ، وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّىٰ يَكُونَ صِدْقًا، وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ، وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ، حَتَّىٰ يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَابًا.))⁶

ความว่ “แท้จริงแล้วสัตย์จะนั้นนำพาสู่ความดีงาม และความดีงามนั้นนำพาสู่สวนสวรรค์ ดังนั้น ผู้ชาย (หรือใครก็ตาม) ที่ดำรงมั่นอยู่ในสัตย์จะและดำเนินชีวิตอยู่ในสัตย์จะ ในที่สุดพระองค์ก็จะทรงบันทึกให้เขาอยู่ในหมู่ผู้มีสัตย์จะตลอดไป และพวกเขาพึงระวังจากการโกหก เพราะแท้จริงแล้วการ โกหกนั้นนำพาสู่สิ่งที่เลว (บาป) และสิ่งที่เลว (บาป) นั้น นำพาสู่ไฟนรก ดังนั้น ผู้ชาย (หรือใครก็ตาม) ที่ดำรงมั่นอยู่กับการโกหกและดำเนินชีวิตอยู่กับการโกหก ในที่สุดพระองค์ก็จะทรงบันทึกให้เขาอยู่ในหมู่ผู้ที่มีการโกหกตลอดไป”

อัลลอฮ์ ﷻ จะทรงตอบแทนบรรดาผู้ที่มีสัตย์จะ และจะลงโทษพวกเขาทุกถักถอก ดังที่พระองค์ ﷻ ได้ตรัสว่

﴿لَيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ۝﴾ (الأحزاب: 24)

⁶ ะดิษบันทึกโดย al-Bukhariy ะดิษหมายเลข 57

ความว่า “เพื่ออัลลอฮฺจะได้ทรงตอบแทนบรรดาผู้มีสัจจะในความสัจจริงของพวกเขา และจะทรงลงโทษพวกมุนาฟิกินหากพระองค์ทรงประสงค์ หรือจะทรงอภัยโทษให้แก่พวกเขา แท้จริงอัลลอฮฺนั้นเป็นผู้ทรงอภัย ผู้ทรงเมตตาเสมอ” (อัลอะฮฺซาบ : 24)

จากท่านอบู สุรอยเราะฮฺ رضي الله عنه ท่านเราะฮฺสูต رضي الله عنه ได้กล่าวถึงพวกมุนาฟิกว่า

((آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أُؤْتِمِنَ خَانَ))

ความว่า “คุณลักษณะ 3 อย่าง ของคนมุนาฟิก (หน้าไหว้หลังหลอก) นั่นก็คือ เมื่อเขาพูดเขาก็จะพูดโกหก เมื่อเขาให้สัญญาเขาก็จะผิดสัญญา เมื่อเขาถูกไว้วางใจเขาก็จะทำลายมัน”

อัลลอฮฺ ﷻ ทรงห้ามการกล่าวเท็จในการตัดสินว่าสิ่งใดเป็นทือนุมัตสิ่งใดเป็นที่ต้องห้าม เพราะนั่นเป็นการโกหกต่ออัลลอฮฺ ﷻ และผู้ที่โกหกต่ออัลลอฮฺ ﷻ จะไม่ได้รับความสำเร็จ ดังที่พระองค์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَلٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَى

اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾ (النحل: 116)

ความว่า “และพวกเจ้าอย่ากล่าวตามที่ลิ้นของพวกเจ้ากล่าวเท็จขึ้นว่า นี่เป็นที่อนุมัตและนี่เป็นที่ต้องห้าม เพื่อที่พวกเจ้าจะกล่าวเท็จต่ออัลลอฮฺ แท้จริงบรรดาผู้กล่าวเท็จต่ออัลลอฮฺนั้น พวกเขาจะไม่ได้รับความสำเร็จ” (อัลนะฮฺล : 116)

ผู้ที่มีสัจจะนั้น บรรดาเหล่ามลาอิกะฮฺจะลงมาแสดงความยินดีกับเขา ส่วนผู้ที่โกหกนั้น บรรดาเหล่าชัยฏอนก็จะลงมาหาพวกเขาและเพิ่มความชั่วให้กับพวกเขา พระองค์ ﷻ ตรัสว่า

﴿ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلَىٰ مَن تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٦﴾ تَنَزَّلُ عَلَىٰ كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٢١٧﴾ يُلْقُونَ

السَّمْعَ وَكَثُرُهُمْ كَذِبُونَ ﴿٢٢١﴾ (الشعراء: 221-223)

⁷ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 507

ความว่า “ฉันจะบอกแก่พวกท่านใหม่่ว่า พวกมารชัยภูอนลงมาบนผู้ใด (221) พวกมันลงมาบนทุกคนที่เป็นผู้โกหก ผู้ทำบาปมาก (222) พวกมันจะเงี้ยวหูฟัง และส่วนมากพวกมันเป็นผู้โกหก (223)” (อิซหุอะรออู : 221-223)

ความจริงมีขอบเขตที่กว้าง เช่น ความจริงในการศรัทธาต่ออัลลอฮ์ ﷻ ว่าอัลลอฮ์ ﷻ คือพระเจ้าองค์เดียว และพระองค์เท่านั้น คือ ผู้ทรงได้รับการเคารพภักดี ความจริงในการพูด เป็นคุณลักษณะหนึ่งของมุสลิม ซึ่งเขาจะไม่พูดสิ่งใดนอกจากจะเป็นสิ่งที่จริง ความจริงทางการปฏิบัติ คือการดำรงอยู่กับความจริงจั่งและความจริงใจ โดยเขาจะไม่หลอกลวง จะไม่ปลอมสิ่งของ และไม่ฉ้อฉล ความจริงทางด้านเจตจำนง คือ เมื่อมุสลิมมีความตั้งใจจะปฏิบัติสิ่งใดแล้ว เขาจะปฏิบัติจนสำเร็จเรียบร้อย เขาจะไม่ปล่อยทิ้งไว้ และจะไม่บิดพลิ้วอย่างเด็ดขาด และความจริงในการแสดงออก คือมุสลิมจะแสดงออกตามความรู้สึกที่เป็นจริง เขาจะไม่ซ่อนการโอ้อวด ความแปลกปลอม การหลอกลวงไว้ภายใน (คู่มือมุอัลลัฟ (มุสลิมใหม่), 2544 : 168)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และที่สนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความจริง หมายถึง การพูดจริงไม่โกหก ไม่เป็นคนเสแสร้งหน้าไหว้หลังหลอก ไม่กลับกลอก ไม่พูดอย่างหนึ่ง ทำอีกอย่างหนึ่ง ไม่ปลอมแปลงสิ่งของ ไม่ฉ้อฉล และไม่กล่าวเท็จทั้งกับอัลลอฮ์ ﷻ และเพื่อนมนุษย์

(2) ความอดทน (الصبر)

สิ่งที่ต้องควบคู่กันเสมอกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นก็คือความทุกข์และความสุข จากสภาพร่างกายที่แข็งแรงกลับกลายเป็นอ่อนแอ จากความดีใจไปยังความเศร้าเสียใจ ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ บางครั้งก็ประสบกับตัวเองและบางครั้งก็ประสบกับคนในครอบครัวและคนอื่นๆ (อาลี ฮาซัน, ม.ป.ป. : 50) มุสลิมจึงต้องมีความอดทน ดังที่ท่านลูกมานได้สอนลูกของท่านว่า

﴿يُنَبِّئُ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَآتَهُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ ۗ إِنَّ

ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٧﴾ (لقمان : 17)

ความว่า “โอ้ลูกเอ๋ย เจ้าจงดำรงไว้ซึ่งการละหมาดและจงใช้กันให้กระทำความดี และจงห้ามปรามกันให้ละเว้นการทำความชั่ว และจงอดทนต่อสิ่งที่ประสบกับเจ้า แท้จริง นั่นคือส่วนหนึ่งจากกิจการที่หนักแน่นมั่นคง” (ลูกมาน : 17)

ความหมายของอายะฮ์ที่พระองค์ ﷺ ได้ตรัสว่า “โอ้ลูกเอ๋ย เจ้าจงดำรงไว้ซึ่งการละหมาด” ด้วยเงื่อนไขของการละหมาด ข้อบังคับของละหมาด และเวลาของการละหมาด “และจงใช้กันให้กระทำความดี และจงห้ามปรามกันให้ละเว้นการทำความชั่ว” ด้วยความสามารถและความพยายามที่มี “และจงอดทนต่อสิ่งที่ประสบบกับเจ้า” เน้นอนการชักชวนมนุษย์สู่ความดีงาม และห้ามปรามจากสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายนั้น จะต้องถูกขัดขวางและมีการสร้างความยุ่งยากจากผู้คน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีความอดทน “แท้จริง นั่นคือส่วนหนึ่งจากกิจการที่หนักแน่น มั่นคง” แท้จริงแล้ว การอดทนจากความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นโดยมนุษย์นั้น เป็นส่วนหนึ่งจากกิจการที่หนักแน่นและมั่นคง (Ibn Kathir, 1995 : 3/455) พระองค์ ﷺ ตรัสว่า

﴿وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ (البقرة: 45)

ความว่า “และพวกเจ้าจงอาศัยความอดทน และการละหมาดเถิด และแท้จริงการละหมาดนั้นเป็นสิ่งที่ใหญ่โต นอกจากบรรดาผู้ที่นอบน้อมถ่อมตนเท่านั้น” (อัลบะเกาะเราะฮ์ : 45)

ความหมายของอายะฮ์ที่กล่าวไว้ว่า “และพวกเจ้าจงอาศัยความอดทน และการละหมาดเถิด” หมายถึง จากความพึงพอใจของอัลลอฮ์ ﷻ และจงรู้ไว้เถิดว่า แท้จริงสิ่งเหล่านี้คือการเชื่อฟังต่ออัลลอฮ์ ﷻ และคำว่า “และจงอาศัยการละหมาดเถิด” เพราะการละหมาดเป็นส่วนหนึ่งจากการช่วยเหลือของพระองค์ ﷻ ให้มีความหนักแน่นในการปฏิบัติภารกิจของพระองค์ ﷻ (Ibn Kathir, 1995 : 1/90) พระองค์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿إِنْ تَمَسَّكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصَابَرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ﴾ (آل عمران: 120)

ความว่า “หากมีความดีใด ๆ ประสบบแก่พวกเจ้า ก็ทำให้พวกเขาเศร้าใจ และถ้าหากความชั่วใด ๆ ประสบบแก่พวกเจ้า พวกเขาก็ดีใจ เนื่องด้วยความชั่วนั้น และถ้าพวกเจ้าอดทน และขำเกรงแล้วไซ้ ุบายของพวกเขาก็ย่อมไม่เป็นอันตรายแก่พวกเจ้าแต่อย่างใด แท้จริงอัลลอฮ์นั้นทรงล้อม ซึ่งสิ่งที่พวกเขากระทำกัน” (อาลี อิมรอน : 120)

ความหมายของอายะฮ์ที่กล่าวว่า “และถ้าพวกเจ้าอดทน และยำเกรงแล้ว ไซร้ อุบายของพวกเขาก็ย่อมไม่เป็นอันตรายแก่พวกเจ้าแต่อย่างใด” พระองค์ทรงชี้ให้เราปลอดภัยจากเล่ห์เหลี่ยม กลลวงแห่งความชั่วร้าย ด้วยการอดทน ยำเกรงและมอบหมายการทำงานทุกอย่างต่อพระองค์ ﷺ ผู้ซึ่งรอบรู้ทุกอย่างจากศัตรูของพวกเขา ไม่มีความเข้มแข็งใด ๆ ในพวกเขา นอกจากเป็นความประสงค์ของพระองค์เท่านั้น พระองค์ ﷺ ผู้ซึ่งประสงค์จะให้มิสิ่งใด สิ่งนั้นก็เกิดขึ้นมาทันที และหากพระองค์ ﷺ ไม่ประสงค์จะให้มิสิ่งใด สิ่งนั้นก็ไม่มีเกิดขึ้น และจะไม่มีปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น นอกจากเป็นความสามารถและความประสงค์ของพระองค์เท่านั้น และใครก็ตามที่มอบหมายการทำงานทุกอย่างต่อพระองค์ ﷺ มันก็เป็นการเพียงพอแล้วสำหรับชีวิตเขา (Ibn Kathir, 1995 : 1/408)

มุสลิมจะต้องมีความอดทนในการต่อสู้กับศัตรู หรือกับการทำงานเพื่อศาสนา พร้อมกับการยำเกรงต่ออัลลอฮ์ ﷻ มอบหมายและหวังในความช่วยเหลือของพระองค์ ﷻ พระองค์ ﷻ ตรัสว่า

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

﴾ (آل عمران: 200)

ความว่า “โอ้บรรดาผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงมีความอดทน และจงต่างอดทนซึ่งกันและกันเถิด และจงประจำอยู่ชายแดน⁸ และพึงกลัวเกรงอัลลอฮ์ ﷻ เกิดเพื่อว่าพวกเจ้าจะได้รับความสำเร็จ” (อาลี อิมรอน : 200)

และอัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ

وَدَشِيرِ الصَّابِرِينَ ۝ (البقرة: 155)

ความว่า “และแน่นอน เราจะทดลองพวกเจ้าด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากความกลัว และความหิว และด้วยความสูญเสีย (อย่างใดอย่างหนึ่ง) จากทรัพย์สินสมบัติ ชีวิต และพืชผล และเจ้าจงแข็งขำวดีแก่บรรดาผู้อดทนเถิด” (อัลบะเกาะเราะฮ์ : 155)

⁸ เพื่อตอบโต้ฝ่ายศัตรูที่จะล่วงล้ำเข้ามาบูรณ

อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่าพระองค์จะทรงทดลองบ่าวของพระองค์หมายถึง การทดสอบพวกเขา บางครั้งจากความสุขสบาย และบางครั้งก็จากความทุกข์ยาก จากความกลัวและความหิวโหยของพวกเขา และความหมายของอายะฮ์ที่กล่าวว่า “ด้วยสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากความกลัว และความหิว” ก็คือ ส่วนหนึ่ง (ส่วนน้อย) จากการสูญเสีย (ในสิ่ง) ดังกล่าว “และด้วยความสูญเสีย (อย่างใดอย่างหนึ่ง) จากทรัพย์สมบัติ” คือ ทรัพย์สมบัติบางส่วนขาดหายไป “(และด้วยการสูญเสีย) ชีวิต” อย่างเช่น การเสียชีวิตของเพื่อน ของญาติพี่น้อง และของคนที่เรารัก “(และด้วยการสูญเสีย) พืชผล” ก็คือ ไม่สามารถให้ผลผลิตได้อย่างที่ควรเป็น ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นเพียงแต่ตัวอย่างที่พระองค์ทรงทดสอบแก่บ่าวของพระองค์ ﷻ ดังนั้นผู้ใดก็ตามที่อดทน เขาก็จะได้รับรางวัลแห่งความอดทนของเขา และใครก็ตามที่สิ้นหวัง ท้อแท้ใจเขาก็จะได้รับผลตอบแทนของเขาเช่นกัน ดังนั้น พระองค์ ﷻ จึงตรัสเอาไว้ในช่วงสุดท้ายของอายะฮ์ว่า “และเจ้าจงแจ้งข่าวดีแก่บรรดาผู้อดทนเถิด” (Ibn Kathir, 1995 : 1/203)

มุสลิมจะต้องเผชิญกับภัยพิบัติและความยากลำบากต่างๆ ด้วยความอดทน พร้อมทั้งจะต่อสู้โดยไม่ย่อท้อ ไม่ฉุนเฉียว หรือแสดงกิริยาที่ไม่เหมาะสม และต้องคำนึงถึงเสมอว่าความยากลำบากดังกล่าวเป็นการทดสอบความศรัทธาที่มีต่อพระเจ้า ซึ่งเป็นเจ้า ซึ่งก็เช่นเดียวกันกับการดำรงละหมาดและการถือศีลอดหรือหน้าที่ความจำเป็นอื่นๆ ในหลักการของศาสนา ก็จะต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและพร้อมไปด้วยความอดทนเสมอ (อาลี ฮาซัน, ม.ป.ป. : 51)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าความอดทน หมายถึง ความมานะ พากเพียรในการทำความดี การทำหน้าที่ของตน การปฏิบัติอิบาดะฮ์ การเรียกร้องไปสู่ความดี การห้ามปรามไปสู่ความชั่ว และอดกลั้นในความยากลำบาก ความกลัว ความหิว ความสูญเสีย โดยไม่สิ้นหวัง ท้อแท้ ฉุนเฉียวพร้อมกับมอบหมายและขำเกรงต่ออัลลอฮ์ ﷻ

(3) ความถ่อมตน (التواضع)

มุสลิมที่ดีจะต้องมีความนอบน้อม ถ่อมตน ไม่โอ้อวดในความมั่งมี ความดีของตน ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا...﴾ (الفرقان : 63)

ความว่า “และปวงบ่าวของพระเจ้าทรงกรุณาปรานีคือ บรรดาผู้ที่เดินบนแผ่นดินด้วยความสงบเสงี่ยม...” (อัลฟุรกอน : 63)

และพระองค์อัลลอฮฺﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ﴾ (لقمان الآية: 18)

ความว่า “และเจ้าอย่าหันแก้ม (ใบหน้า) ของเจ้าให้แก่ผู้คนอย่างยะโส และอย่าเดินไปตามแผ่นดินอย่างไร้มารยาท แท้จริง อัลลอฮฺ มีทรงชอบทุกผู้หยิ่งจองหอง และผู้คุยโวโอ้อวด” (ลُقمان : 18)

แม้แต่ผู้ที่เป็นนบีอัลลอฮฺﷻ ยังสอนให้มีความนอบน้อม และอ่อนโยนกับบรรดาสาวก ดังที่พระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَاحْفَظْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ (الشعراء: 215)

ความว่า “และจงลดปีกของเจ้า (จงนอบน้อม อ่อนโยน) แก่บรรดาผู้ศรัทธาที่ปฏิบัติตามเจ้า” (อัสซุอะรออฺ : 215)

นอกจากอัลลอฮฺﷻ สอนให้มีความนอบน้อมต่อมคนต่อบรรดาผู้ศรัทธาแล้วกับผู้ปฏิเสธพระองค์ก็ทรงสอนให้ให้เกียรติแก่เขาด้วย ดังที่พระองค์อัลลอฮฺﷻ ได้ตรัสว่า

﴿...فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَتَخَفُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ...﴾ (المائدة: 54)

ความว่า “...อัลลอฮฺจะทรงนำมาซึ่งพวกหนึ่ง ที่พระองค์ทรงรักพวกเขาและพวกเขาก็รักพระองค์ เป็นผู้นอบน้อมต่อมคนต่อบรรดาผู้ศรัทธา ใ้เกียรติแก่บรรดาผู้ปฏิเสธศรัทธา พวกเขาจะเสียสละและต่อสู้ในทางของอัลลอฮฺ และไม่กลัวการตำหนิของผู้ตำหนิคนใด...” (อัลมาอิดะฮฺ : 54)

จากอัปดุลลอฮฺ อิบน์ มัสอูดﷺ เล่าว่า ท่านนบีﷺ กล่าวถึงคุณลักษณะของคนยะโสว่า

((لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ كِبَرٍ)) قَالَ رَجُلٌ: إِنَّ الرَّجُلَ يُحِبُّ أَنْ يَكُونَ ثَوْبُهُ حَسَنًا، وَنَعْلُهُ حَسَنَةً. قَالَ: ((إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ. الْكِبَرُ: بَطَرُ الْحَقِّ وَغَمَطُ النَّاسِ))

ความว่า “ผู้ที่ในใจเขามีความหยิ่งยะโส แม้เพียงธุลีดินก็ไม่ได้เข้าสวรรค์ ชายคนหนึ่งได้ถาม (ท่านนบี) ว่า (ท่านเห็นเป็นอย่างไรกับ) ผู้ที่ชอบสวมเสื้อและรองเท้าดีๆ ท่านตอบว่า อัลลอฮ์นั้นทรงงามสง่า พระองค์ทรงพอพระทัยในความงาม ส่วนความยะโสนั้นเป็นการปฏิเสธศรัทธาและถูกผู้อื่น”

จากอัลกุรอาน และอัลหะดีษข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความอ่อมตน หมายถึงความสงบเสงี่ยม อ่อนโยนต่อผู้ศรัทธา ให้เกียรติแก่ผู้ปฏิเสธศรัทธา ไม่หยิ่งยะโส ไม่โอ้อวด ไม่ปฏิเสธศรัทธา และไม่ถูกผู้อื่น

(4) ความละอาย (الحياء)

ความละอายเป็นวิสัยที่น่ายกย่องอย่างหนึ่ง และความละอายในที่นี้คือ ละอายต่ออัลลอฮ์ ﷻ ละอายต่อตัวเองและละอายต่อสาธารณชน ในขณะที่ไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติของอัลลอฮ์ ﷻ ผู้ที่มีความละอายอยู่ในหัวใจ จะไม่กระทำการใดๆ ที่ฝ่าฝืนต่อกฎระเบียบ ไม่ว่าจะเป็ระเบียบที่เกี่ยวกับศาสนาหรือกฎระเบียบที่เกี่ยวกับสังคมและประเทศชาติก็ตาม (อาลี ฮาซัน, ม.ป.ป. : 76)

มุสลิมที่ดีจะต้องมีความละอายในการทำชั่ว ทั้งต่อหน้าและลับหลังผู้คน เนื่องจากมุสลิมสำนึกอยู่เสมอว่า ถึงแม้ผู้คนไม่เห็นการทำบาปของเขา แต่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงเห็นทุกสิ่งที่เขากระทำ ท่านนบี ﷺ ได้กล่าวถึงคุณค่าของการละอายไว้ จากอิบน์ อุมร์ رضي الله عنه เล่าว่า

((أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ))¹⁰

⁹ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 225

¹⁰ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 24

ความว่า “แท้จริงท่านเราะสูลﷺ ได้เดินผ่านยังชายคนหนึ่งจากเผ่าอันศอรซึ่งเขากำลังอบรม ตักเตือนน้องของเขาถึงความละอาย ท่านเราะสูลﷺ จึงกล่าวแก่ชายคนนั้นว่า จงปล่อยเขาเถิด แท้จริงแล้วความละอายนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการศรัทธา”

และจากอิหมรอน อิบน์ หุซัยนุ رضي الله عنه เล่าว่า ท่านเราะสูลﷺ กล่าวว่า

11 ((الْحَيَاءُ لَا يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ))

ความว่า “ความละอายจะไม่นำมาซึ่งสิ่งใดนอกจากความดีงาม”

หะดีษบทนี้ ท่านเราะสูลﷺ ได้อธิบายและชี้แจงให้ประชาชาติของท่านได้ทราบถึงความประเสริฐของความละอาย เพราะความละอายนั้นจะไม่ให้อะไรแก่ผู้ที่มีลักษณะดังกล่าว นอกจากความดีเท่านั้น ความละอายจะหักห้ามมิให้ผู้นั้นกระทำการที่ชั่วช้า และห้ามมิให้กระทำการที่น่ารังเกียจ นอกจากนั้นยังทำให้ผู้ที่มีความละอายพยายามกระทำความดี และพยายามทุกวิถีทางเพื่อให้เขาเป็นผู้ที่มีมารยาทดีงาม และครบถ้วนสมบูรณ์ยิ่งขึ้นอย่างไรก็ตามสิ่งที่ดีงามกับสิ่งที่ชั่วช้าน่ารังเกียจนั้น มิใช่จะวัดกันด้วยความรู้สึก หรือความนิยมชมชอบของมนุษย์ แต่การกำหนดว่าสิ่งไหนดีหรือไม่ดีนั้นขึ้นอยู่กับบทบัญญัติอิสลาม มิใช่มาตรฐานของสังคม (อาลี อีซา, 2534ข : 73)

การมีความละอายของมุสลิมนั้นจะทำให้การมีอิหม่านของบุคคลสมบูรณ์ขึ้น และปกป้องเขาให้พ้นจากความผิดพลาดทั้งหลาย เพราะความละอายทำให้เขาไม่กระทำความผิดทั้งต่อหน้าผู้คนและลับหลัง เนื่องจากว่าเขาละอายต่ออัลลอฮ์ﷻ และเกรงกลัวพระองค์ และความละอายจะทำให้บุคคลไม่กล้าเปิดเผยส่วนพึงปกปิดต่อผู้อื่น ซึ่งเป็นการจำแนกความแตกต่างระหว่างมนุษย์และสัตว์ และผู้ที่ไม่มีความละอาย เขาจะกระทำทุกสิ่งโดยไม่คำนึงถึงว่าการกระทำดังกล่าวชอบด้วยบัญญัติศาสนา ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมและสอดคล้องกับหลักคุณธรรม จริยธรรมหรือไม่ (คู่มือมุอัลลัฟ (มุสลิมใหม่), 2544 : 170-171)

จากอัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความละอายหมายถึง การละอายที่จะทำความชั่วทั้งต่อหน้าและลับหลังผู้คน รวมถึงการพยายามที่จะเป็นผู้ที่มีมารยาทที่ดีงาม

11 หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 5652

ข. จริยธรรมภายนอกที่สามารถมองเห็นได้

(1) ความไว้วางใจ (amana)

อะมานะฮฺ (amana) ในภาษาอาหรับ มีความหมายว่า ความไว้วางใจ ความซื่อสัตย์ มนุษย์ทุกคนต่างก็เคยได้รับอะมานะฮฺ และอะมานะฮฺนั้น บางครั้งก็เป็นในรูปของสิ่งของ ความลับ หน้าที่การงานและอื่นๆ ถ้าหากมนุษย์ได้รับความไว้วางใจให้กระทำการใดแล้วก็ต้องมีความรับผิดชอบ ค้ำครองและระวังรักษาไว้เป็นอย่างดี ความลับที่ได้รับรู้นั้นก็ต้องปกปิดไว้อย่าได้แพร่งพรายต่อผู้อื่น หน้าที่การงานต่างๆ ที่ได้รับมอบหมายนั้นต้องปฏิบัติด้วยความรับผิดชอบอย่างสูง อย่าได้เฉยเมยหรือละเลยเป็นอันขาด (อาลี ฮาซัน, ม.ป.ป. : 45) ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمْتِنَتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ﴾ (المؤمنون : 8)

ความว่า “และบรรดาผู้ที่พวกเขาเป็นผู้เอาใจใส่ต่อสิ่งที่ได้รับมอบหมายของพวกเขา และสัญญาของพวกเขา” (อัลมูมินูน : 8)

ดังหะดีษจากอบู สุรเราะฮฺเล่าว่า ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวไว้ความว่า “จงมอบอะมานะฮฺให้แก่ผู้ที่ฝากท่าน หรือจงปฏิบัติหน้าที่ตามที่ได้มีผู้มอบหมายแก่ท่าน และจงอย่าทุจริตต่อหน้าที่หรือของฝากนั้น (แม้ว่าจะมีบุคคลอื่นทุจริตต่อท่านก็ตาม)”¹² ท่านเราะสูล ได้กำชับให้บรรดามุสลิมมีความรับผิดชอบในสิ่งที่ได้รับมอบหมายมา เช่น รักษาอะมานะฮฺที่อัลลอฮฺ ﷻ ทรงมอบหมาย โดยการปฏิบัติในสิ่งที่อัลลอฮฺใช้ ออกจากสิ่งทีพระองค์ทรงห้าม หรือรักษาอะมานะฮฺที่ผู้ปกครองประเทศ เจ้านาย ครู อาจารย์ พ่อแม่ สามี ภรรยา หรือเพื่อนมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นมุสลิมหรือไม่ใช่มุสลิมก็ตาม ได้มอบความไว้วางใจให้ปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติให้ครบถ้วนและต้องรักษาส่งของที่ผู้อื่นฝากไว้ และคืนให้แก่เจ้าของอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ โดยไม่ทุจริตต่อหน้าที่ หรือยักยอกสิ่งของที่คนเหล่านั้นนำมาฝาก ถึงแม้ว่าจะมีบางคนในหมู่พวกเราทุจริตก็ตาม (อาลี อีซา, 2534ก : 58-60)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความไว้วางใจ หมายถึง การมีความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ต่อของฝากที่ได้รับมอบหมาย ทั้งจาก อัลลอฮฺ ﷻ ผู้ปกครองประเทศ เจ้านาย ครู อาจารย์ พ่อแม่ สามี ภรรยา หรือเพื่อนมนุษย์ทั้งมุสลิมและไม่ใช่มุสลิม โดยปฏิบัติอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ และไม่ทุจริตต่อหน้าที่ หรือยักยอกทรัพย์สินนั่นเอง

¹² ความหมายของหะดีษบันทึกโดย Abu Dawud, หะดีษหมายเลข 4719

(2) การรักษาสัญญา (العفو)

อิสลามเป็นศาสนาของอัลลอฮฺ ﷻ มีข้อกำหนดอันเที่ยงธรรม เป็นแนวทางที่สมบูรณ์แบบสำหรับมนุษยชาติ ประกอบไปด้วยข้อกำหนดผูกพันกันระหว่างบ่าวกับอัลลอฮฺ ﷻ ผู้เป็นพระเจ้า ระหว่างผู้ที่เป็นมุสลิมกับศาสนาอิสลาม ตลอดจนข้อกำหนดผูกพันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน (อาลี อีซา, 2534ข : 45) เพราะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ฉะนั้นมนุษย์จึงต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน และบ่อยครั้งที่มนุษย์ต้องมีการนัดแนะ หรือให้คำมั่นสัญญาต่อกัน (อาลี ฮาซัน, ม.ป.ป. : 48)

การเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม นับเป็นข้อผูกพันอันดับแรกที่มุสลิมจะต้องปฏิบัติตามพันธสัญญาที่ให้ไว้ นั่นคือคำปฏิญาณที่ว่า “ฉันขอปฏิญาณว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮฺ ﷻ และมุฮัมมัด คือเราะสูลของอัลลอฮฺ ﷻ” นี่เป็นการทำสัญญาของมุสลิมกับอัลลอฮฺ ﷻ ผู้เป็นพระเจ้า (อาลี อีซา, 2534ข : 45) ดังนั้นมุสลิมจะต้องทำตามสัญญาที่ให้กับพระองค์ไว้ โดยการปฏิบัติตามบทบัญญัติของพระองค์ ในเรื่องหลักการศรัทธา การปฏิบัติ หรือข้อกำหนดทางจริยธรรมต่างๆ ทั้งหมด

ส่วนข้อกำหนดผูกพันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน โดยเมื่อมุสลิมทำสัญญาไม่ว่าจะมีหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่และทำต่อผู้ใดก็ตาม มุสลิมก็ต้องรักษาสัญญาของเขาที่เขาให้ไว้ เพราะการให้คำมั่นสัญญาคือการทำข้อตกลงกับอัลลอฮฺ ﷻ ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾﴾ (النحل : 91)

ความว่า “และพวกเจ้าจงปฏิบัติให้ครบตามพันธสัญญาของอัลลอฮฺ เมื่อพวกเจ้าได้ให้สัญญาไว้ และพวกเจ้าอย่าได้ทำลายคำสาบานหลังจากได้ยืนยันมัน และแน่นอน พวกเจ้าได้ตั้งอัลลอฮฺเป็นพยานแก่พวกเจ้า แท้จริงอัลลอฮฺทรงรอบรู้สิ่งที่พวกเจ้ากระทำ” (อันนะฮฺล : 91)

พระองค์อัลลอฮฺ ﷻ ให้ความประเสริฐแก่การทำสัญญาให้สำเร็จลุล่วง และจำเป็นต้องทำให้ได้ เพราะเป็นความรับผิดชอบของผู้ให้สัญญาที่เขาจะต้องถูกสอบสวนในวันกิยามะฮฺ ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ ۚ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ ۗ إِنَّ
الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا ﴿٣٤﴾﴾ (الإسراء: 34)

ความว่า “และพวกเจ้าอย่าเข้าไปใกล้ทรัพย์สินของเด็กกำพร้า เว้นแต่โดยวิธีที่ดียิ่ง
จนกว่าเขาจะบรรลุนิติภาวะ และจงให้ครบตามสัญญา (เพราะ) แท้จริงสัญญา
นั้นจะถูกสอบสวน” (อัลอิสรออ : 34)

การทำการค้าก็ถือเป็นการทำสัญญาระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย จึงต้องรักษาสัญญา
โดยการตรงและซ่งให้ครบถ้วน ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كَلَّمْتُمْ بِالْقَيْسِطِ الْمُسْتَقِيمِ ۚ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا
﴾ (الإسراء: 35) ﴿﴾

ความว่า “และจงตรงให้เต็ม เมื่อพวกเจ้าตวงและจงซ่งด้วยตราชั่งที่เที่ยงตรง นั่น
เป็นการดียิ่งและเป็นการตัดสินใจที่ดีกว่า” (อัลอิสรออ : 35)

การบนบานต่ออัลลอฮ์ﷻ ถือเป็นการทำสัญญาระหว่างมุสลิมกับอัลลอฮ์
ﷻ มุสลิมจึงต้องรักษาสัญญาที่ให้ไว้กับพระองค์ﷻ อย่างสมบูรณ์ ดังที่พระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾﴾ (الحج: 29)

ความว่า “แล้วให้พวกเขาชำระทำความสะอาดด้วยการโกนหรือตัด และให้พวก
เขาทำให้ครบถ้วนในเรื่องบนบานทั้งหลายของพวกเขา (เป็นการจงรักภักดี
ต่ออัลลอฮ์ﷻ) และจงให้พวกเขาฏอวาฟ (เดินเวียน) รอบบ้านอันเก่าแก่” (อัลฮัจญ์
: 29)

แม้แต่กับผู้ใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็เด็ก ผู้ใหญ่ คนจน คนรวย เมื่อมุสลิมทำสัญญา
ด้วยแล้วก็ต้องทำตามสัญญานั้น ดังที่พระองค์ﷻ ตรัสว่า

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ...﴾ (المائدة: 1)

ความว่า “บรรดาผู้ศรัทธาทั้งหลาย! จงรักษาบรรดาสัญญาให้ครบถ้วนเถิด...”
(อัลมาอิดะฮฺ : 1)

และอัลลอฮฺ ﷻ ยังตรัสอีกว่า

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ۗ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ (الصف: 2-3)

ความว่า “โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย ทำไมพวกเจ้าจึงกล่าวในสิ่งที่พวกเจ้าไม่ปฏิบัติ
(2) เป็นที่น่าเกลียดยิ่ง ณ ที่อัลลอฮฺ การที่พวกเจ้าพูดในสิ่งที่พวกเจ้าไม่ปฏิบัติ (3)”
(อัลศ็อฟ : 2-3)

ความหมายของอายะฮฺที่กล่าวว่า “โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย ทำไมพวกเจ้าจึงกล่าวพูดในสิ่งที่พวกเจ้าไม่ปฏิบัติ” เป็นการกล่าวสาทัก ตักเตือนแก่ผู้ที่ให้สัญญา หรือพูดในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่กลับไม่ปฏิบัติตามคำสัญญา หรือคำพูด ที่พูดไป ดังนั้นอายะฮฺนี้จึงเป็นเหตุผลให้นักปราชญ์กลุ่มสลัฟให้ทัศนะว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการทำตามคำสัญญาที่ให้ไว้ ถึงแม้ว่าจะเป็นสัญญาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการจำกัดระยะเวลาหรือไม่ก็ตาม (Ibn Kathir, 1995 : 4/382)

จากอายะฮฺดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการไม่ทำตามสัญญาเป็นบาปหนักอย่างหนึ่ง ที่อัลลอฮฺทรงรังเกียจที่จะให้มีอยู่ในตัวว่าผู้ศรัทธา เพราะการผิดคำสัญญาเป็นเครื่องหมายของคนกลับกลอก ดังที่ท่านนบี ﷺ กล่าวว่า

((أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا. وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَلَّةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَلَّةٌ مِنْ نِفَاقٍ. حَتَّى يَدْعَهَا: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ. وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ. وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ. وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ))¹³

¹³ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 172

ความว่า “พฤติกรรมสี่ประการ หากปรากฏแก่ผู้ใดแล้ว ถือว่า เป็นคนกลับกลอก โดยสิ้นเชิง เว้นแต่เขาจะละทิ้งมันนั่นคือ เมื่อพูดเขาจะกล่าวเท็จ เมื่อสาบานเขาจะไม่ปฏิบัติตาม เมื่อให้คำมั่นเขาจะละเมิด เมื่อโต้แย้งเขาก็จะเอาชนะ”

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การรักษาสัญญา หมายถึง การปฏิบัติตามคำสัญญาที่ให้ไว้กับอัลลอฮ์ หรือมนุษย์ ทั้งที่เป็นมุสลิมและไม่ใช่มุสลิม ทั้งที่เป็นเด็กและผู้ใหญ่ คนจนและคนรวย เป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่ก็ตาม

(3) ความสุ่มรอบคอบและการให้อภัย (الحلم والعفو)

เมื่อมุสลิมประสบกับความยุ่งยากในชีวิต โดยการถูกทำร้าย การกลั่นแกล้งจากผู้อื่น หรือการถูกลิดรอนสิทธิโดยไม่ชอบธรรม เขาจะต้องเผชิญกับผู้ธรรมเหล่านั้นด้วยความมีสติ ความสุ่ม รอบคอบ และให้อภัยคนเหล่านั้น โดยไม่ผูกใจเจ็บและแก้แค้น ดังคำตรัสของอัลลอฮ์ ﷻ ว่า

﴿الَّذِينَ يَنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَبِيمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾ (آل عمران: 134)

ความว่า “คือบรรดาผู้ที่บริจาคทั้งในยามสุขสบาย และในยามเดือดร้อน และบรรดาผู้ข่มโทสะและบรรดาผู้ให้อภัยแก่เพื่อนมนุษย์และอัลลอฮ์นั้นทรงรักผู้กระทำดีทั้งหลาย” (อาลี อิมรอน : 134)

ความหมายของอายะฮ์ที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า “และบรรดาผู้ข่มโทสะ และบรรดาผู้ให้อภัยแก่เพื่อนมนุษย์” เมื่อเวลาที่เขาคงอยู่ในความโกรธ เขาก็จะระงับความโกรธเหล่านั้น โดยไม่มีการโต้ตอบใด ๆ และให้อภัยในเรื่องดังกล่าวกับผู้ที่ทำให้ร้ายต่อเขา (Ibn Kathir, 1995 : 3/413) พระองค์ ﷻ ตรัสว่า

﴿وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ﴾ (الشورى : 43)

ความว่า “และแน่นอน ผู้ที่อดทนและให้อภัย แท้จริงนั่นคือ ส่วนหนึ่งจากกิจการที่หนักแน่น มั่นคง” (อัชชุรอ : 43)

อายะฮ์นี้อัลลอฮ์ ﷻ ได้ให้กำลังใจแก่มุสลิม ในการอดทน อดกลั้น ต่อสิ่งที่ไม่ดี ที่มาประสบกับพวกเขา และให้อภัยกับผู้ที่ยังร้ายพวกเขา และให้รำลึกอยู่เสมอว่า การอดทน การยกโทษ และการให้อภัยนั้น เป็นหนึ่งจากกิจการที่หนักแน่นและมั่นคงที่พระองค์ทรงส่งเสริมสนับสนุน แก่บ่าวของพระองค์ให้ยึดถือปฏิบัติด้วยความมุ่งมั่นอย่างแท้จริง และพระองค์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلْقِنَهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقِنَهَا إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾ ﴾ (فصلت : 34-35)

ความว่า “และความดีและความชั่วนั้นหาเท่าเทียมกันไม่ เจ้าจงขับไล่ (ความชั่ว) ด้วยสิ่งที่ดีมันดีกว่า แล้วเมื่อนั้นผู้ที่ระหว่าเจ้ากับระหว่าเขาเคยเป็นอริกันก็จะกลับกลายเป็นเยี่ยงมิตรที่สนิทกัน และไม่มีผู้ใดได้รับมัน (คุณธรรมดังกล่าว) นอกจากบรรดาผู้อดทน และจะไม่มีผู้ใดรับมันนอกจากผู้ที่มีโชคลาภอันใหญ่หลวง” (ฟุศลีต : 34-35)

อัลลอฮ์ ﷻ ทรงสอนให้มุสลิมตอบแทนความชั่วด้วยกับความดี เพราะหากความชั่วจะต้องถูกตอบแทนด้วยความชั่วอยู่เสมอแล้ว สิ่งที่จะได้รับคือความเกลียดชังและการแก้แค้นกัน แต่ถ้าหากความชั่วถูกตอบแทนด้วยความดี ก็จะเป็นการดับความแค้นนั้นได้ คนสองคนที่เคยเป็นศัตรูกันก็จะกลายเป็นมิตรกัน (มุฮัมมัด อาลี อัลฮาซิมิ, ม.ป.ป. : 277)

ดังนั้นผู้ที่มีนิสัยชอบให้อภัยแก่ผู้อื่นจึงเป็นที่น่ายกย่องในทัศนะของอิสลามและสังคมรอบข้าง เนื่องจากการให้อภัยนั้นไม่เป็นภัยต่อผู้อื่น ไม่เป็นภัยต่อตนเอง และจะไม่ลดเกียรติหรือชื่อเสียงของตนเองลงด้วย พร้อมกันนั้นสังคมก็จะให้คำยกย่องสรรเสริญ แล้วก็จะได้รับผลตอบแทนจากอัลลอฮ์ ﷻ อีกด้วย (อาลี ฮาซัน, ม.ป.ป. : 55)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความสุขุมรอบคอบและการให้อภัย หมายถึง การเผชิญกับการถูกรุกรานด้วยความมีสติ ให้อภัยแก่เขา ทำดีกับเขา และไม่แก้แค้น

(4) ความใจกว้าง (الكرم)

การยอมรับความแตกต่างของบุคคล การมีน้ำใจช่วยเหลือกันและกัน แม้ว่าจะมีเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ สีผิว ภาษาแตกต่างกัน เป็นคุณลักษณะที่ดียิ่งของมุสลิม ดังที่อัลลอฮ์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿يَأْتِيَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاهُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَاهُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾ (الحجرات: 13)

ความว่า “โอ้มนุษยชาติทั้งหลาย แท้จริงเราได้สร้างพวกเจ้าจากเพศชาย และเพศหญิง และเราได้ให้พวกเจ้าแยกเป็นเผ่า และตระกูลเพื่อจะได้รู้จักกัน แท้จริงผู้ที่มีเกียรติยิ่งในหมู่พวกเจ้า ณ ที่อัลลอฮ์นั้น คือผู้ที่มีความยำเกรงยิ่งในหมู่พวกเจ้า แท้จริงอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงรอบรู้อย่างละเอียดถี่ถ้วน” (อัลหุญรอต : 13)

และพระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (التوبة: 71)

ความว่า “และบรรดามุอฺมินชายและบรรดามุอฺมินหญิงนั้น บางส่วนของพวกเขาต่างเป็นผู้ช่วยเหลืออีกบางส่วน ซึ่งพวกเขาใช้ให้ปฏิบัติในสิ่งที่ชอบและห้ามปรามในสิ่งที่ไม่ชอบ และพวกเขาดำรงไว้ซึ่งการละหมาด และจ่ายซะกาต และภักดีต่ออัลลอฮ์ และเราะสูลของพระองค์ ชนเหล่านี้แหละอัลลอฮ์ จะทรงเอ็นดูเมตตาแก่พวกเขา แท้จริงอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงเดชานุภาพผู้ทรงปรีชาญาณ” (อัลเตาบะฮ์ : 71)

ความหมายของอายะฮ์ที่ว่า “และบรรดามุอฺมินชายและบรรดามุอฺมินหญิงนั้น บางส่วนของพวกเขาต่างเป็นผู้ช่วยเหลืออีกบางส่วน” หมายถึง ต่างก็ให้การช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งกันและกัน ความหมายของอายะฮ์ที่ว่า และภักดีต่ออัลลอฮ์ ﷻ และเราะสูลของพระองค์ หมายถึง โดยการปฏิบัติในสิ่งที่เป็นการสั่งใช้ของพระองค์ ﷻ และละทิ้งในสิ่งที่เป็นการสั่งห้ามจากพระองค์ ﷻ (Ibn Kathir, 1995 : 2/383) และพระองค์ทรงสั่งให้มุสลิมผู้ศรัทธาบริจาคทรัพย์ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือ

แก่ผู้ที่ด้อยกว่า โดยการบริจาคนั้นจะต้องบริจาคในสิ่งที่ดี ๆ มิให้นำส่วนที่ไม่ดี เน่าเสีย ซึ่งแม้แต่ตัวเขาเองยังไม่อยากได้รับ พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَنفِقُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِّنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَن تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾﴾ (البقرة: 267)

ความว่า “บรรดาผู้ศรัทธาทั้งหลาย ! จงบริจาคส่วนหนึ่งจากบรรดาสิ่งดี ๆ ของสิ่ง ที่พวกเจ้าได้แสวงหาไว้ และจากสิ่งที่เราได้ให้ออกมาจากดิน สำหรับพวกเจ้า และ พวกเจ้าอย่ามุ่งเอาสิ่งที่ไม่ดีจากมันมาบริจาค ทั้ง ๆ ที่พวกเจ้าเองก็มีไชจะเป็นผู้รับ มันไว้ นอกจากนี้ว่าพวกเจ้าจะหลัดตาในการรับมันเท่านั้น และพึงรู้เถิดว่า แท้จริงอัลลอฮ์นั้น เป็นผู้ทรงมั่งมี ผู้ทรงได้รับการสรรเสริญ” (อัลบะเกาะเราะฮะฮ์ : 267)

อีกทั้งเมื่อมุสลิมบริจาคทรัพย์ใดไปแล้วก็ไม่ควรไปทวงคืน ถ้าเลิกบุญคุณ หรือให้ทำงานเพื่อชดเชย สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้รับบริจาคนั้น ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مِّنَّا وَلَا أَدَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾﴾ (البقرة: 262)

ความว่า “บรรดาผู้บริจาคทรัพย์ของพวกเขาในทางของอัลลอฮ์แล้วพวกเขามีให้ติดตามสิ่งที่พวกเขาบริจาคไป ซึ่งการลำเลิกและการก่อความเดือดร้อนใด ๆ นั้น พวกเขาจะได้รับรางวัลของพวกเขา ณ พระผู้เป็นเจ้าของพวกเขา และไม่มี ความกลัวใด ๆ แก่พวกเขา และทั้งพวกเขาก็จะไม่เสียใจ” (อัลบะเกาะเราะฮะฮ์ : 262)

อัลลอฮ์ ﷻ ยังทรงสัพทบัมมิให้มุสลิมมีความใจแคบ ตระหนี่ถี่เหนียว เพราะเขาจะ ได้รับโทษของความตระหนี่นั้นในวันกิยามะฮ์ ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمْ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ وَاللَّهُ مِيرِثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (آل عمران: 180)

ความว่า “และบรรดาผู้ที่ตระหนี่ในสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ทรงประทานให้แก่พวกเขาจากความกรุณาของพระองค์นั้น จงอย่าได้คิดเป็นอันขาดว่ามันเป็นการดีแก่พวกเขา หากแต่มันเป็นความชั่วแก่พวกเขา ซึ่งพวกเขาจะถูกคล้องสิ่งที่พวกเขาได้ตระหนี่มันไว้ในวันกิยามะฮ์ และสำหรับอัลลอฮ์นั้น ก็อมรดกแห่งบรรดาชั้นฟ้าและแผ่นดิน และอัลลอฮ์นั้นเป็นผู้ทรงรอบรู้อย่างละเอียดในสิ่งที่พวกเขากระทำกัน” (อาลี อิมรอน : 180)

ความใจกว้างไม่ตระหนี่ถี่เหนียว เมตตาเอื้อเฟื้อเพื่อทรัพย์สินและเอาใจใส่ต่อพี่น้องทั้งในยามเดินทาง หรือยามปกติ การปฏิบัติเช่นนั้นเท่ากับการร่วมมือกันช่วยเหลือสังคมอิสลาม มีความหวังดีให้พี่น้องประสบแต่สิ่งที่ดีงาม ให้แต่ละคนมีความสุข หรือได้รับสิ่งที่ดีมากกว่าตัวเอง เสียอีก (อัลดุลลอฮฺ บิน อัคคิลหะมิด, 2548 : 248)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าความใจกว้าง หมายถึง ขอมริบความแตกต่างระหว่างบุคคล การมีน้ำใจ ช่วยเหลือผู้อื่น บริจาคทรัพย์สินที่ดีๆ และไม่ลำเลิกบุญคุณสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้รับบริจาค ไม่ใจแคบ ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว

2.1.2.3 จริยธรรมด้านมนุษยสัมพันธ์

ก. จริยธรรมต่อมุสลิมด้วยกัน

มุสลิมทุกคนเป็นพี่น้องกัน บางคนเป็นพี่น้องกันทางสายเลือด และบางคนก็เป็นพี่น้องกันทางการนับถือศาสนา มุสลิมแต่ละคนจึงมีสิทธิที่จะได้รับ และมีหน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติ นักวิชาการจึงได้สรุปถึงหน้าที่ของมุสลิมที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน คือ กล่าวสลามเมื่อพบและจากกัน ขอคุดอ้อให้แก่ผู้ที่จาม เยี่ยมเยียนพี่น้องมุสลิมที่เจ็บป่วย ส่งวะนะนาชะฮฺ (ศพ) ของพี่น้องมุสลิมที่กบฏ (สุสาน) ให้คำแนะนำเมื่อเขาขอคำปรึกษา ชอบที่จะให้พี่น้องมุสลิมได้รับสิ่งที่เขาได้รับ และรังเกียจที่จะให้พี่น้องของเขาประสบดังที่เขาบังเกียจที่ให้สิ่งนั้นมาประสบแก่ตัวเขา ช่วยเหลือ และไม่

ทอดทิ้งพี่น้องมุสลิม ไม่กตัญจะเมฆ สร้างความเดือดร้อน ใสร้ายปายสี เป็นมิตรกับผู้ที่จ้องทำร้ายต่อพี่น้องมุสลิม มีความสุภาพอ่อนโยน ไม่แสดงความยะโสต่อพี่น้องมุสลิม ไม่ด่าทอ นินทา อิจฉาริษยา ใสร้ายปายสี สอครู้สอได้เห็น คุณก เหยียดหยาม เย้ยหยันพี่น้องมุสลิม (คู่มือมุฮัลล์ฟ (มุสลิมใหม่), 2544 : 172-177)

(1) การทักทาย (مَدْلَح)

การดำเนินชีวิตของมุสลิมจะต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับมุสลิมด้วยกัน เมื่อพบกันมุสลิมควรทักทายกัน เพราะการทักทายเป็นการแสดงออกถึงความเป็นมิตรและความเป็นพี่น้องกันในหมู่มุสลิม อีกทั้งยังเป็นการขออภัยให้แก่นกันเพื่อก่อให้เกิดความสันติ โดยมุสลิมจะกล่าวทักทายกันด้วยการกล่าวสลาม “อัสลามุ อะลัยกุม” ซึ่งแปลว่า “ขอความสันติสุขจงมีแก่ท่าน” ส่วนผู้ที่ถูกทักทายด้วยกับคำดังกล่าวจะตอบรับคำทักทายด้วยการกล่าวว่า “วะอะลัยกุมสลาม” แปลว่า “ขอความสันติสุขจงมีแก่ท่านเช่นกัน” ดังคำตรัสของพระองค์อัลลอฮ์ﷻ ที่ได้กล่าวไว้ว่า

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرِ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (النور: 27)

ความว่า “โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย พวกเจ้าอย่าเข้าไปในบ้านใดอื่นจากบ้านของพวกเขา เจ้า จนกว่าจะขออนุญาตและให้สลามแก่เจ้าของบ้านเสียก่อน เช่นนั้นแหละเป็นการดีสำหรับพวกเจ้า หวังว่าพวกเจ้าจะใคร่ครวญ” (อันนุร : 27)

ทั้งนี้ถือเป็นมารยาทของมุสลิมที่จะตอบรับคำอวยพรกลับไปพร้อมกับคำอวยพรที่ดีกว่า หรือกล่าวคำอวยพรนั้นตอบกลับไป ดังที่พระองค์อัลลอฮ์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا﴾ (النساء: 86)

ความว่า “และเมื่อพวกเขาได้รับคำอวยพรจะด้วยคำอวยพรใด ๆ ก็ตาม ก็จงกล่าวคำอวยพรตอบที่ดีกว่านั้น หรือไม่ก็กล่าวคำอวยพรนั้นตอบกลับไป แท้จริงอัลลอฮ์ทรงคำนวณนับในทุกสิ่งทุกอย่าง” (อันนิสาอ : 86)

ในการกล่าวสalam ผู้ที่ขบจีควรเป็นผู้ทักทายผู้ที่กำลังเดิน ผู้ที่กำลังเดินควรเป็นผู้ทักทายผู้ที่นั่ง คนกลุ่มเล็กควรจะเป็นผู้ทักทายคนกลุ่มใหญ่ ดังหะดีษ จากอบู สุรอยเราะฮ์ رضي الله عنه เล่าว่า ท่านเราะฮูต กล่าวว่

((يُسَلِّمُ الرَّاَكِبُ عَلَى الْمَاشِي، وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ))¹⁴

ความว่ “ผู้ที่อยู่บนพาหนะให้ให้สalamกับผู้เดินเท้า คนที่เดินเท้าให้ให้สalamกับผู้ที่นั่งอยู่ และคนกลุ่มน้อยให้ให้สalamกับคนกลุ่มใหญ่”

สำหรับเด็กควรจะเป็นผู้ทักทายผู้ที่อาวุโสกว่า ดังหะดีษจากอบู สุรอยเราะฮ์ رضي الله عنه อีกบทหนึ่ง เล่าว่ ท่านนบี กล่าวว่

((يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ، وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ، وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ))¹⁵

ความว่ “เด็กให้สalamแก่ผู้ใหญ่ คนที่ผ่านไปให้สalamแก่ผู้ที่นั่งอยู่ และคนกลุ่มน้อยให้สalamกับคนกลุ่มใหญ่”

มารยาทในการกล่าวสalam คือ เด็กควรกล่าวสalamแก่ผู้ใหญ่ คนเดินควรกล่าวสalamแก่คนนั่ง ผู้ที่ขี่พาหนะควรกล่าวสalamแก่คนเดิน คนจำนวนน้อยควรกล่าวสalamแก่คนจำนวนมาก มุสลิมควรกล่าวสalamเมื่อเข้าไปในที่ประชุม และเมื่อออกจากที่ประชุม ไม่ควรกล่าวสalamแก่ผู้ละหมาด ผู้รับประทานอาหาร และผู้ที่อยู่ในห้องน้ำ การสัมผัสมือนั้น ให้ผู้ชายสัมผัสมือกับผู้ชาย และผู้หญิงสัมผัสมือกับผู้หญิง และไม่อนุญาตให้ผู้ชายและผู้หญิงสัมผัสมือนอกจากจะเป็นญาติพี่น้องที่แต่งงานกันไม่ได้ และควรสัมผัสมือนอกด้วยมือขวา ไม่ควรรีบปล่อยมือหรือดึงมือกลับจนกว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะดึงมือกลับ หรือปล่อยมือ (คู่มือมุอัลลัฟ (มุสลิมใหม่), 2544 : 162-163)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่ การทักทายเมื่อพบกัน หมายถึง การกล่าวสalamแก่มุสลิมด้วยกัน และตอบสalamนั้นด้วยกับคำอวยพรที่ดีกว่า หรือเท่ากัน โดยผู้ที่อยู่บนยานพาหนะให้สalamแก่ผู้เดิน ผู้ที่เดินให้สalamแก่ผู้ที่นั่ง คนกลุ่มน้อยให้สalamแก่คนกลุ่มใหญ่ และเด็กให้สalamแก่ผู้อาวุโสกว่า

¹⁴ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 6089

¹⁵ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 6088

(2) การขออนุญาต (الإستذان)

มารยาทที่ดีของมุสลิมที่ต้องมีต่อผู้อื่น ที่อิสลามให้ความสำคัญเช่นกัน คือ การขออนุญาตก่อนเข้าบ้านผู้อื่น และหากว่าไม่มีผู้ใดอยู่ในบ้านแม้ว่าประตูบ้านจะเปิดอยู่ก็ไม่ควรเข้าไป หรือสอดสายตาเพื่อสอดแนมคนในบ้าน และหากเจ้าของบ้านไม่พร้อมที่จะต้อนรับและบอกให้เขากลับไป เขาก็ควรจะกลับ ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا لَا تَدْخُلُوْا بُيُوْتًا غَيْرِ بُيُوْتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَاْذِنُوْا وَتُسَلِّمُوْا عَلٰى اٰهْلِهَا ۗ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُوْنَ ﴿٢٧﴾ ۝ فَاِنْ لَمْ يَجِدُوْا فِيْهَا اَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوْهَا حَتّٰى يُؤْذَنَ لَكُمْ ۗ وَاِنْ قِيْلَ لَكُمْ اَرْجِعُوْا فَاَرْجِعُوْا ۗ هُوَ اَزْكٰى لَكُمْ ۗ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ عَلِيْمٌ ﴿٢٨﴾﴾ (النور: 27-28)

ความว่า “โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย พวกเจ้าอย่าเข้าไปในบ้านใดอื่นจากบ้านของพวกเขา เจ้า จนกว่าจะขออนุญาตและให้สลามแก่เจ้าของบ้านเสียก่อน เช่นนั้นแหละเป็นการดีสำหรับพวกเจ้า เพื่อว่าพวกเจ้าจะใคร่ครวญ (27) เมื่อพวกเจ้าไม่พบผู้ใดในบ้านนั้นก็อย่าเข้าไป จนกว่าจะได้รับอนุญาตแก่พวกเจ้า และเมื่อมีการกล่าวแก่พวกเจ้าว่า จงกลับไป ก็จงกลับไปมันเป็นการเหมาะสมยิ่งแก่พวกเจ้า และอัลลอฮฺ ทรงรอบรู้สิ่งที่พวกเจ้ากระทำ (28)” (อันนุร : 27-28)

คำว่า “تَسْتَاْذِنُوْا” ในอายะฮฺนี้โดยทั่วไปมักจะอธิบายว่ามีความหมายเดียวกับคำว่า “تَسْتَاْذِنُوْا” ซึ่งแปลว่า ขออนุญาต อย่างไรก็ตามสองคำนี้ยังมีข้อละเอียดอ่อนที่แตกต่างกันอยู่บางประการซึ่งไม่ควรจะละเลยมองข้ามไป ถ้าในอายะฮฺนี้ใช้คำว่า “تَسْتَاْذِنُوْا” ก็จะมี ความหมายว่า “สุเจ้าจงอย่าเข้าบ้านของผู้อื่นจนกว่าสุเจ้าจะได้รับอนุญาตจากเจ้าของบ้าน” แต่อัลลอฮฺ ﷻ ทรงใช้คำว่า “تَسْتَاْذِنُوْا” ซึ่งมาจากรากศัพท์ “أَنَسَ” หมายถึงความรักใคร่ ชอบพอ นับถือ ดังนั้นอายะฮฺนี้จึงมีความหมายว่า “สุเจ้าจงอย่าเข้าบ้านผู้อื่นจนกว่าสุเจ้าจะแน่ใจว่าเจ้าของบ้านพอใจจะยินดีต้อนรับสุเจ้า” หรืออีกนัยหนึ่งคือ “สุเจ้าควรให้แน่ใจเสียก่อนว่าการที่สุเจ้าเข้าไปในบ้านนั้นจะไม่ใช่ที่ไม่พอใจของผู้อาศัย และแน่ใจว่าจะได้รับการตอบรับ” ด้วยเหตุนี้จึงควรแปลคำนี้ว่า “การยินยอมจากผู้อาศัยของมัน” แทนที่จะแปลว่า “ขออนุญาตจากผู้อาศัยของมัน” เพราะการยินยอมจะให้ความรู้สึกได้ตรงตามความหมายเดิมมากกว่า (เมาดูดี, สัยยิด อบุล อะฮฺมัด, 2529 : 79-80) ทั้งนี้ “สิทธิส่วนตัว”

มิได้จำกัดอยู่เฉพาะกับเรื่องการเข้าบ้านเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสิทธิ์ต่างๆ ไปด้วย เช่น เป็นที่ต้องห้ามที่จะแอบมองเข้าไปในบ้าน (ตามช่องฝาหรือรูโพรงอื่นๆ) การชะเง้อดูจากภายนอกบ้าน หรือแม้กระทั่งการอ่านหนังสือหรือจดหมายของคนอื่นโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของ ดังรายงานจาก अबดุลลอฮฺ อิบน์ अबบาส رضي الله عنه เล่าว่า ท่านเราะสูล กล่าวว่า “ผู้ใดดูหนังสือของพี่น้องของเขาโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของ ดังนั้นแท้จริง (เท่ากับ) เขาได้มองยังไฟนรก”¹⁶ (เมาคูดิ, สัยยิด อิบดุลอะอูลา, 2529 : 80) ในการไปเยี่ยมผู้อื่นเราจะต้องขออนุญาต 3 ครั้ง ในกรณีที่มีกริ่งก็ต้องกดอย่างนุ่มนวล มิให้เกิดความรำคาญ หากกดแล้วรอกครบสามครั้งแล้วไม่มีผู้ใดออกมาก็ให้กลับได้ หรือถ้าต้องเคาะประตู ควรเคาะให้ดังพอสมควร เคาะแล้วทิ้งจังหวะไว้ชั่วระยะหนึ่ง หากไม่มีผู้ใดออกมาก็ให้เคาะจนถึงสามครั้ง ถ้าเขายังไม่มาเปิดประตูก็ให้กลับ และในการยืนที่ประตู ก็อย่ายืนให้ตรงกับช่องประตู ควรยืนอยู่ตรงด้านข้างประตู เพราะประตูบ้านอาจจะเปิดอยู่ และอาจจะทำให้มองเห็นในสิ่งที่เจ้าของบ้านไม่อยากจะให้เห็น ในสิ่งที่ไม่เรียบร้อย ดังที่ท่านเราะสูล กล่าวว่า “เวลาเดินเข้าไปในบ้านใครไม่ควรเดินตรงกับช่องประตู ควรเดินด้านข้างๆ ของประตู” (อาลี อีซา, 2534ข : 78)

การขออนุญาตนั้นไม่ใช่แค่เพียงเราไปที่บ้านคนอื่น ๆ แม้แต่เราอยู่ในบ้านพร้อมกับบิดามารดา ญาติพี่น้อง เราจำเป็นจะต้องขออนุญาตด้วย การขออนุญาตนั้นเป็นจริยธรรมอันสูงสุด เพราะทุกคนต่างก็มีการกิจส่วนตัว เช่น บางคนนอนหลับ หรือบางคนอยู่ในสภาพที่ไม่อยาก让别人เห็น การขออนุญาตนั้นเท่ากับเป็นการให้เจ้าตัวรู้ตัวก่อนหรือเพื่อให้เตรียมตัวให้เรียบร้อยก่อน แม้แต่ในกรณีที่เป็นลูกจะเข้าไปหาบิดามารดาที่อยู่ในบ้านเดียวกันก็ต้องขออนุญาต อัลลอฮฺ ﷻ ทรงอนุญาตบุตรที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะให้เข้าไปได้โดยไม่ต้องขออนุญาต แต่มีอยู่สามเวลาอันเป็นที่ต้องห้าม แม้แต่จะเป็นเด็กไร้เดียงสาก็ตาม นั่นคือ 1) เวลาก่อนพระญูร มารดาอาจจะทำตะฮัจญุด หรือกำลังนอนหลับ 2) ในเวลาบ่ายซึ่งเป็นเวลาพักผ่อน 3) เวลาหลังละหมาดอิซาอ์ซึ่งเป็นเวลานอน และในกรณีที่เด็กบรรลุนิติภาวะแล้ว ต้องขออนุญาตในทุกกรณี (อาลี อีซา, 2534ข : 77-79) ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لِيَسْتَعِذِنَكُمُ الَّذِينَ ءَامَنُوا بِكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا اَلْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ۚ مِّن قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِّنَ الظُّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ۚ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَّكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ ۚ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ الْاٰيٰتِ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ

¹⁶ หะดีษบันทึกโดย Abu Dawud หะดีษหมายเลข 1485

حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَعِذُوا كَمَا اسْتَعَاذَ الَّذِينَ
 مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾
 (النور: 58-59)

ความว่า “โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย! จงให้บรรดาผู้ที่มีมือขวาของพวกเขาเจ้าครอบครอง
 และบรรดาผู้ที่ยังไม่บรรลุนิติภาวะในหมู่พวกเขา ขออนุญาตพวกเขาสามเวลา
 คือ ก่อนเวลาละหมาดฟัจญริ และเวลาพวกเขาเปลื้องเสื้อผ้าในเวลากลางวันและ
 หลังจากเวลาละหมาดอิฮาอู ทั้งสามนี้เป็นเวลาส่วนตัวสำหรับพวกเขา หลังจากนั้น
 แล้วไม่เป็นที่น่าตำหนิแก่พวกเขาและแก่พวกเขา เพราะพวกเขาเว้นรับใช้บาง
 คนในหมู่พวกเขา เช่นนั้นแหละอัลลอฮฺทรงชี้แจงโองการทั้งหลายให้เป็นที่ชัดเจน
 แก่พวกเขา และอัลลอฮฺเป็นผู้ทรงรอบรู้ ผู้ทรงปรีชาญาณ (58) และเมื่อเด็ก ๆ ใน
 หมู่พวกเขาบรรลุนิติภาวะ ก็จงให้พวกเขาขออนุญาตเช่นเดียวกับบรรดาชน
 ก่อนหน้าพวกเขาได้ขออนุญาต เช่นนั้นแหละอัลลอฮฺทรงชี้แจงโองการทั้งหลาย
 ของพระองค์ให้เป็นที่ชัดเจนแก่พวกเขา และอัลลอฮฺเป็นผู้ทรงรอบรู้ ผู้ทรงปรีชา
 ญาณ (59)” (อันนุร: 58-59)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การ
 ขออนุญาต หมายถึง การขออนุญาตก่อนที่จะเข้าบ้านหรือห้องส่วนตัวของผู้อื่น โดยการให้สลาม
 หรือกอดกริ่ง เคาะประตูด้วยความนุ่มนวล 3 ครั้ง ถ้าหากไม่มีใครออกมาก็ให้กลับออกมา รวมถึงการ
 ไม่สอดสายตา แอบดู ตามรูหรือช่อง เพื่อสอดแนมเข้าไปในบ้านของผู้อื่น

(3) การรักษาระดับสายตา (غض بصر)

มารยาทอีกลักษณะหนึ่งที่อัลลอฮฺﷻ มักจะบอกคู่กันกับการขออนุญาตคือ ให้
 รักษากระดับสายตา คือห้ามการจ้องมองหญิงที่มีไซ้มะฮฺรออม เนื่องจากการมองจะนำไปสู่การทำชินา
 (ผิดประเวณี) ซึ่งเป็นบาปใหญ่ ดังที่พระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ۗ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ ۖ إِنَّ اللَّهَ
 خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ (النور : 30)

ความว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) แก่บรรดามุอิมิน ให้พวกเขาลดสายตาของพวกเขา
เขาลงต่ำ และให้พวกเขารักษาทวารของพวกเขา นั่นเป็นการบริสุทธิ์ยิ่งแก่พวกเขา
แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรอบรู้สิ่งที่พวกเขากระทำ” (อันนุร: 30)

คำว่า *غض* ในภาษาอาหรับ หมายถึง ลดลง ทำให้สั้น ทำให้ต่ำลง ดังนั้น “*غض بصر*” โดยทั่วไปจึงมักแปลว่าลดสายตาหรือรักษาสายตาให้ต่ำลง แต่คำสิ่งที่ว่า “*غض بصر*” นี้มิได้หมายความว่าต้องรักษาสายตาให้อยู่เบื้องต่ำอยู่ตลอดเวลา เพียงแต่หมายความว่าต้องยับยั้งสายตาและเลี่ยงเสียจากการมองโดยไม่มีการควบคุม นั่นคือ ถ้าไม่มีความจำเป็นจะต้องมองก็ควรจะไม่มองสายตาไปเสียทางอื่นและหลีกเลี่ยงจากการมองจ้องไปที่สิ่งนั้น คำสั่งที่ให้ลดสายตาต่ำนี้ใช้เฉพาะในขอบเขตจำกัดเท่านั้น ตามด้วยบทที่ว่าข้อจำกัดนี้ใช้กับการที่ผู้ชายมองผู้หญิงหรือจ้องมองส่วนพึงสงวน (เอาเราะฮ์) ของผู้อื่น หรือจับตาอยู่ที่ภาพหยาบ โលนต่างๆ (เมาคุดี, สัยยิด อบุล อะอูลา, 2529 : 82-83)

ย่อมไม่เป็นที่อนุมัติสำหรับผู้ชายที่จะจ้องมองผู้หญิงอื่นที่ไม่ใช่ภรรยาของตนหรือญาติใกล้ชิดในลำดับที่แต่งงานด้วยไม่ได้ ส่วนการมองเห็นโดยบังเอิญนั้นเป็นที่อภัยให้ แต่ห้ามมองเป็นครั้งที่สองซึ่งเป็นการมองเมื่อมีความพึงใจต่อบุคคลนั้น ท่านเราะฮ์ลุส กล่าวว่า “การทำชั่วของดวงตาคือการมอง (ยังผู้หญิงอื่น) การทำชั่วของลิ้นคือการพูดพรณนา (เกี้ยวพาราสี) การทำชั่วของหูคือการฟัง (เสียงของผู้หญิงอื่น) การทำชั่วของมือคือการสัมผัส (ถูกเนื้อต้องตัวผู้หญิงอื่น) การทำชั่วของขาคือการเดิน (ไปในทางที่ชั่ว) แล้วจิตใจก็จะลุ่มหลงและมีความกำหนัด และอวัยวะเพศก็จะทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นจริง (ด้วยการทำการล่วงประเวณี) หรือไม่ก็ปฏิเสธมัน”¹⁷ “และให้พวกเขารักษาทวารของพวกเขา” หมายถึงงดเว้นจากการตอบสนองความต้องการทางเพศด้วยวิธีที่ต้องห้าม และห้ามเปิดเผยส่วนที่พึงสงวนต่อบุคคลอื่น สำหรับผู้ชายส่วนพึงสงวน คือส่วนของร่างกายตั้งแต่สะดือถึงหัวเข่า ไม่อนุมัติที่จะเปิดส่วนนี้ต่อผู้อื่นโดยจงใจนอกจากต่อภรรยาของตนเอง (บัยฮะกี) (เมาคุดี, สัยยิด อบุล อะอูลา, 2529 : 83-85)

มุสลิมะฮ์ก็เช่นเดียวกัน คือ ห้ามการจ้องมองชายที่มีไชมะฮ์รออม และให้แต่งกายให้มิดชิดปกปิดเอาเราะฮ์ เพราะเป็นสาเหตุนำไปสู่บาปใหญ่เช่นเดียวกัน ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

¹⁷ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 2152

﴿وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَرِهِنَّ وَحِفْظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۗ وَلَا يَضْرِبْنَ خُمْرَهُنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ۗ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولَىٰ الْأَرْزَاقِ مِنَ الرِّجَالِ أَوْ الْوَالِدِ الَّذِينَ لَمْ يَطْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ ۗ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ ۗ مِنْ زِينَتِهِنَّ ۗ وَتَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهُ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ (النور: 31)

ความว่า “และจงกล่าวเถิดมุฮัมมัดแก่บรรดามุอิมินะฮฺให้พวกเธอลดสายตาของพวกเธอลงต่ำ และให้พวกเธอรักษาทวารของพวกเธอ และอย่าเปิดเผยเครื่องประดับของพวกเธอ เว้นแต่สิ่งที่พึงเปิดเผยได้ และให้เธอปิดด้วยผ้าคลุมศีรษะของเธอลงมาถึงหน้าอกของเธอ และอย่าให้เธอเปิดเผยเครื่องประดับของพวกเธอ เว้นแต่แก่สามีของพวกเธอ หรือบิดาของสามีของพวกเธอ หรือลูกชายของพวกเธอ หรือลูกชายสามีของพวกเธอ หรือพี่ชายน้องชายของพวกเธอ หรือลูกชายของพี่ชายน้องชายของพวกเธอหรือลูกชายของพี่สาวน้องสาวของพวกเธอ หรือพวกผู้หญิงของพวกเธอหรือที่มีเอวของพวกเธอครอบครอง (ทาสและทาสี) หรือคนใช้ผู้ชายที่ไม่มีความรู้สึทางเพศ หรือเด็กที่ยังไม่รู้เรื่องเพศสงวนของผู้หญิง และอย่าให้เธอกระเทีบบท้ำของพวกเธอ เพื่อให้ผู้อื่นรู้สิ่งที่พวกเธอควรปกปิดในเครื่องประดับของพวกเธอ และพวกเจ้าทั้งหลายจงขอลุแก่โทษต่ออัลลอฮฺเถิด โอ้อบรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย เพื่อว่าพวกเจ้าจะได้รับชัยชนะ” (อันนุร : 31)

บทบัญญัติที่ให้ลดสายตาต่ำสำหรับผู้หญิงก็เช่นเดียวกับที่บัญญัติไว้สำหรับผู้ชาย นางไม่ควรมองหรือชำเลื่องดูชายอื่นโดยตั้งใจ และถ้าหากมองเห็นโดยบังเอิญก็ควรเบนสายตาไปทางอื่นเสียและควรเว้นจากการมองคู่ส่วนพึงสงวน (เอาเราะฮฺ) ของผู้อื่นทั้งชายและหญิง และความหมายของอายะฮฺที่ว่า “และให้พวกเธอรักษาทวารของพวกเธอ” หมายความว่าผู้หญิงควรงดเว้นจากการตอบสนองความต้องการทางเพศโดยวิธีต้องห้าม และห้ามเปิดเผยส่วนพึงสงวนของนางต่อชายอื่นแม้แต่ต่อพี่น้องผู้ชายและบิดาของนางเองเว้นแต่สามีเท่านั้น ผู้หญิงไม่ได้รับอนุญาตให้สวมเสื้อผ้าบางๆหรือรัดรูปซึ่งอาจมองเห็นถึงเนื้อหนังหรือสัดส่วนของเรือนร่างได้ และ

ความหมายของอายะฮ์ที่ว่า “และอย่าเปิดเผยเครื่องประดับของพวกเขา” “เครื่องประดับ” นี้รวมถึงเสื้อผ้าสวยๆ งามๆ ที่ดึงดูดความสนใจ และเครื่องตกแต่งประดับต่างๆ ที่ใช้เสริมแต่งที่ศีรษะ ใบหน้า มือ เท้า ฯลฯ ที่ผู้หญิงสมัยนี้กำลังนิยมที่เรียกว่าการเสริมสวย (เมาคูดี, สัยยิด อบุล อะอูลา, 2529 : 86-87)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การรักษาระดับสายตา หมายถึง การยับยั้งสายตาเนื่องจากการมองเพศตรงข้ามที่มีใช้ห่มสุรอม งดเว้นจากการตอบสนองความต้องการทางเพศด้วยวิธีที่ต้องห้าม ห้ามเปิดเผยเอวเราะฮ์ต่อบุคคลอื่น การแต่งตัวปกปิดเอวเราะฮ์ของสตรี ซึ่งจะต้องไม่บางหรือรัดรูป และไม่เสริมสวย ใส่เครื่องประดับ เพื่อดึงดูดความสนใจ

(4) การให้เกียรติแขกผู้มาเยือน (إكرام الضيف)

มารยาทของมุสลิมที่ดีเมื่อมีแขกมายังบ้านของเขา เขาจะต้องต้อนรับด้วยความเต็มใจ เป็นมิตร และเลี้ยงอาหารอย่างดีที่สุด ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสถึงเรื่องราวของนบีอิบรอฮีมว่า

﴿وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَىٰ قَالُوا سَلَمًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِئِدٍ ﴿٦٩﴾ فَأَمَّا رِءَا أَيْدِيهِمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ﴿٧٠﴾ قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ لُوطٍ ﴿٧١﴾﴾ (هود: 69-70)

ความว่า “และแน่นอนบรรดาทูตของเราได้มายังอิบรอฮีมพร้อมทั้งข่าวดี พวกเขา กล่าวว่า “ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่าน” เขา (อิบรอฮีม) กล่าวว่า “ขอความสวัสดีจงมีแก่พวกท่าน” ดังนั้นเขามีได้รื้อที่จะนำลูกวัวย่างออกมา (69) ครั้นเมื่อเขาเห็นว่ามือของพวกเขาไม่ถึงมัน เขาไม่พอใจและรู้สึกลัวพวกเขา พวกเขา กล่าวว่า “อย่ากลัวเลย แท้จริงเราถูกส่งมายังกลุ่มชนของลูฏ (70)” ” (ฮุด : 69-70)

จากเรื่องราวในอัลกุรอาน ท่านนบีอิบรอฮีมไม่ทราบว่าเป็นใคร แต่ก็ต้อนรับเป็นอย่างดี รีบไปนำเนื้อลูกวัวย่างออกมาเลี้ยงแขกเหล่านั้น แต่เมื่อบรรดามลาอิกะฮ์มิได้แตะต้องอาหาร ท่านจึงรู้สึกลัวเนื่องจากเป็นธรรมเนียมของชาวอาหรับว่า ถ้าแขกที่มาไม่รับประทานอาหารที่นำมา แสดงว่าเป็นการมาเยือนที่ไม่ดี ไม่ปลอดภัย บรรดามลาอิกะฮ์จึงบอกแก่

ท่านมิให้ท่านกลัว เพราะพวกเขาเป็นมลาอิกะฮ์ ซึ่งไม่กินไม่ดื่ม นั้นแสดงให้เห็นว่า หากมุสลิมเป็นแขก แล้วเจ้าของบ้านนำอาหารมาต้อนรับ เป็นมารยาทที่จะต้องรับประทาน

อัลลอฮ์ﷻยังได้เล่าเรื่องราวของชาวอันศอรที่เต็มใจ และยินดีกับการอพยพมาของชาวมุฮาญิรีน ซึ่งพวกเขารักใคร่พี่น้องชาวมุฮาญิรีนและปลอบใจพวกเขาด้วยการให้ทรัพย์สินสมบัติ และที่พักชาวอันศอร โดยที่พวกเขาไม่ได้มีความโกรธหรืออิจฉาในสิ่งที่ได้แบ่งสรรให้ชาวมุฮาญิรีนเลยพวกเขาพอใจที่จะให้สิทธิแก่ผู้อื่นก่อนตัวของพวกเขาเองถึงแม้ว่าพวกเขามีความต้องการและยังยากจนอยู่ก็ตามอันนี้นับได้ว่าเป็นการเสียสละอย่างสูงอัลลอฮ์ﷻจึงตรัสชมเชยชาวอันศอรว่า

﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنَ نَفْسِهِ فَوَلَّيَكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾﴾ (الحشر: 9)

ความว่า “และบรรดาผู้ที่ได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่นครมะดีนะฮ์ (ชาวอันศอร) และพวกเขาศรัทธาก่อนหน้าการอพยพของพวกเขา (ชาวมุฮาญิรีน) พวกเขารักใคร่ผู้ที่อพยพมายังพวกเขาและจะไม่พบความต้องการหรือความอิจฉาอยู่ในทรวงอกของพวกเขาในสิ่งที่ได้ถูกประทานให้และให้สิทธิผู้อื่นก่อนตัวของพวกเขาเองถึงแม้ว่าพวกเขายังมีความต้องการอยู่มากก็ตามและผู้ใดปกป้องการตระหนี่ที่อยู่ในตัวของเขาชนเหล่านั้นพวกเขาเป็นผู้ประสบความสำเร็จ” (อัลหัซร : 9)

จากอบูซุรีย อัลดะดะวีย์ رضي الله عنه เล่าว่า ท่านนบี ﷺ ให้ต้อนรับแขกด้วยดีในทุกๆวันที่เขาพำนักอยู่ ท่านนบี กล่าวว่า

((سَمِعْتُ أَدْنَايَ وَأَبْصَرْتُ عَيْنَايَ حِينَ تَكَلَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ حَازِنَتُهُ قَالَ وَمَا حَازِنَتُهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ وَالضِّيَافَةُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ فَمَا كَانَ وَرَاءَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ عَلَيْهِ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ))¹⁸

¹⁸ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 5881

ความว่า “หูของฉันได้ยินอีกทั้งตาของฉันแลเห็น ขณะที่ท่านนบีพูดว่า บุคคลที่มีการศรัทธามั่นต่ออัลลอฮ์และวันสุดท้าย เขาก็จะให้เกียรติกับเพื่อนบ้านของเขา และบุคคลใดที่มีศรัทธามั่นต่ออัลลอฮ์และวันสุดท้ายแล้ว เขาก็จะให้เกียรติแก่แขกผู้มาเยือนของเขา เขากล่าวถามว่า โอ้ ท่านเราะฮูต อะไรที่จะเป็นรางวัลตอบแทนท่านเราะฮูต ตอบว่า (แขกควรจะได้รับเกียรติเป็นพิเศษ) ด้วยอาหารที่ดีเยี่ยมเป็นเวลาหนึ่งวันกับหนึ่งคืนและแขกควรได้รับการรับรองเป็นเวลาสามวัน (ด้วยอาหารปกติ) และหากเขาประสงค์ที่จะพำนักนานเกินกว่านั้นเขาควรรับเสาะดาเกาะฮ์ และบุคคลใดที่ศรัทธามั่นต่ออัลลอฮ์และวันสุดท้าย (ควรพูด) ในสิ่งดีๆ มิฉะนั้น ก็จงเจียบเสีย (ให้เล็ยจากการพูดไร้สาระ)”

และจากอบู สุรอยเราะฮ์ رضي الله عنه เล่าว่า ท่านเราะฮูต رضي الله عنه กล่าวว่า

((مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ))¹⁹

ความว่า “ผู้ใดที่ศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันอาคิเราะฮ์ ดังนั้นเขาจงอย่าสร้างความยุ่งยากให้กับเพื่อนบ้านของเขา ผู้ใดที่ศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันอาคิเราะฮ์ ดังนั้นเขาจงให้เกียรติต่อแขกของเขา ผู้ใดที่ศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันอาคิเราะฮ์ ดังนั้นเขาจงพูดแต่ในสิ่งที่ดีงาม หรือ ไม่ก็เจียบ”

การให้เกียรติและบริการผู้มาเยือนนั้น มุสลิมควรต้อนรับและบริการผู้มาเยือนของตนด้วยตัวเอง ยกเว้นในยามที่มีอุปสรรคหรือจำเป็นเท่านั้น และไม่รู้สึกรว่าเป็นภาระลำบากใจที่ต้องให้อาหารหรือบริการที่พิถีพิถัน แต่เขาจะมีไมตรีจิตเสมอ รวมทั้งมุสลิมจะไม่ตอบรับคำเชิญไปร่วมงานเลี้ยงที่มีอาหารหอม หรืองานเลี้ยงที่เชิญเฉพาะคนร่ำรวย หรือในงานที่มีสิ่งมุสียะฮ์อยู่ (อับดุลลอฮ์ บิน อับดุลอะหะมัด, 2548 : 248)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การให้เกียรติแก่แขก หมายถึง การต้อนรับและบริการผู้มาเยือนเลี้ยงอาหาร และให้ที่พักที่ดี ด้วยความเต็มใจ และเป็นมิตร รวมทั้งจะไม่ตอบรับคำเชิญไปร่วมงานเลี้ยงที่มีอาหารหอม หรืองานเลี้ยงที่เชิญเฉพาะคนร่ำรวย หรือในงานที่มีสิ่งมุสียะฮ์อยู่

¹⁹ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 5559

(5) การมีคุณธรรม (الإحسان)

การมีคุณธรรมหรือการทำดีเป็นคำที่ให้ความหมายกว้างมาก ซึ่งในอัลกุรอาน อัลลอฮ์ทรงสั่งให้มนุษย์ทำดีต่อผู้อื่นไว้อย่างมากมาย ดังเช่นที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسْكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ
وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا ﴿٣٦﴾﴾ (النساء :

(36)

ความว่า “และจงเคารพสักการะอัลลอฮ์เถิด และอย่าให้มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นภาคีกับพระองค์ และจงทำดีต่อผู้บังเกิดเกล้าทั้งสองและต่อผู้เป็นญาติที่ใกล้ชิด และเด็กกำพร้าและผู้ขัดสน และเพื่อนบ้านใกล้เคียงและเพื่อนที่ห่างไกล และเพื่อนเคียงข้าง และผู้เดินทาง และผู้ที่มือขวาของพวกเขาเจ้าครอบครอง แท้จริงอัลลอฮ์ไม่ทรงชอบผู้ยะโส ผู้โอ้อวด” (อันนิสาอู : 36)

บุคคลแรกที่พระองค์ทรงสั่งให้ทำดีด้วยก็คือ บิดาและมารดา หลังจากนั้นจึงเป็นบรรดาญาติใกล้ชิด เด็กกำพร้าและผู้ขัดสน เพื่อนบ้านทั้งใกล้และไกล เพื่อนสนิทหรือเพื่อนร่วมงาน และผู้เดินทาง และคนรับใช้เป็นอันดับสุดท้าย ถ้าเราลองพิจารณาอายะฮ์นี้ บุคคลที่พระองค์ ทรงสั่งให้ทำดีด้วยนั้นล้วนเป็นบุคคลที่มุสลิมจะต้องพบเจอและใช้ชีวิตร่วมกับเขาเหล่านั้นในชีวิตประจำวันทั้งสิ้น และในอายะฮ์อื่นๆ พระองค์ก็ได้บอกแก่นมนุษย์ ให้มนุษย์ได้ทราบว่า จะทำดีกับพวกเขาอย่างไร ดังที่พระองค์ได้ตรัสให้ดูแลบิดามารดาตามแก่ชรา และพูดกับท่านทั้งสองด้วยคำที่อ่อนโยน ไม่ขู่เข็ญว่า

﴿وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا ۖ إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ
أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَهَرَّبْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾﴾

(الإسراء : 23)

ความว่า “และพระเจ้าของเจ้าบัญชาว่า พวกเจ้าอย่าเคารพภักดีผู้ใดนอกจากพระองค์เท่านั้นและจงทำดีต่อบิดามารดา เมื่อผู้ใดในทั้งสองหรือทั้งสองบรรลู่ผู้วัยชราอยู่กับเจ้า ดังนั้นอย่ากล่าวแก่ทั้งสองว่า อุฟ ! และอย่าขู่เข็ญท่านทั้งสอง และจงพูดแก่ท่านทั้งสองด้วยถ้อยคำที่อ่อนโยน” (อัลอิสรอ : 23)

มนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อบิดามารดาของเขา คือ ทำดีต่อท่านทั้งสอง ให้ความรัก เคารพ เชื้อฟังคำสั่งสอนของท่านทั้งสอง และกระทำการโดยได้รับอนุญาตหรือเห็นชอบจากท่านทั้งสอง ปรีกษาหรือและขอคำแนะนำจากท่านทั้งสองในเรื่องต่างๆ ปฏิบัติต่อท่านทั้งสองด้วยมารยาทที่ดีและอ่อนน้อม พูดกับท่านทั้งสองด้วยคำพูดที่สุภาพอ่อนโยน ถ้าหากว่าท่านทั้งสองแก่ชราหรือเจ็บป่วย ก็จงเอาใจใส่ดูแลท่านทั้งสองด้วยดี อย่าได้แสดงออกด้วยความเบื่อหน่ายหรือความรังเกียจต่อท่านทั้งสอง ปฏิบัติดีต่อบรรดาญาติพี่น้อง มิตรสหายและแขกของท่าน ไม่สร้างความเดือดร้อน ความเจ็บช้ำน้ำใจ และหมั่นขอพรให้แก่ท่านทั้งสองอยู่เสมอ (คู่มือมุฮัลลัฟ (มุสลิมใหม่), 2544 : 165-166)

ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ได้สั่งให้ติดต่อสัมพันธ์กับเครือญาติ และกินดีกับญาติที่ตัดขาดกัน ดังหะดีษจากอับดุลลอฮฺ อิบน์ อุมรฺ رضي الله عنه กล่าวว่า ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ กล่าวว่า

(لَيْسَ الْوَأَصِلُ بِالْمُكَافِي، وَلَكِنَّ الْوَأَصِلُ الَّذِي إِذَا قَطَعَتْ رَحْمَةُ وَصَلَهَا)²⁰

ความว่า “ผู้ที่ติดต่อกับเครือญาติ มิใช่เป็นเพียงผู้กระทำตอบแทนเท่านั้น แต่ผู้ที่ติดต่อสัมพันธ์อันดีกับเครือญาติ คือผู้ซึ่งถูกเครือญาติตัดขาดแล้ว แต่เขายังคงสร้างสัมพันธ์ติดต่อ”

เครือญาติ คือ ผู้ที่เราจะต้องทำดีต่อเขา เช่น เขาอาจจะเป็นผู้ที่สูงอายุและขาดคนดูแล หรือเป็นผู้ยากจนหรือเป็นแม่ม่าย การติดต่อหรือช่วยเหลือเขานั้นต้องช่วยในหนทางของอัลลอฮฺ เป็นการสร้างความอบอุ่นใจให้แก่เขาในฐานะที่เขาอยากจนหรือด้อยกว่า และเราจะต้องช่วยเหลือเขาในด้านทรัพย์สิน เราอย่าคิดว่าการคบกับญาติที่มีฐานะยากจนนั้นเป็นเรื่องน่าอับอาย สิ่งเหล่านี้แหละที่ท่านเราะสูลใช้ให้เราปฏิบัติ แต่หากการติดต่อกับญาติ ทำให้เราเกิดการสงสัยหรือบิดเบือนในหลักการศาสนา หรือเป็นผู้ที่คุยแต่เรื่องไร้สาระหรือใส่ร้ายผู้อื่น (อาลี อีซา, 2534ข : 16-17) ถ้าเป็นเช่นนี้ก็ให้เราดักเตือนพวกเขาตามที่พระองค์ได้ตรัสว่า

²⁰ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 5854

﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾ (الشعراء: 214)

ความว่า “จงตักเตือนวงศ์วานญาติของเจ้าที่ใกล้ชิด” (อิซหุอะรออู : 214)

หากตักเตือนแล้วไม่เป็นผลก็ควรออกห่างจากบรรดาญาติเหล่านี้
การทำทานแก่บรรดาผู้ยากจนพระองค์อัลลอฮ์^ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿إِنْ تُبَدُّوْا الصَّدَقَاتِ فَبِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوْهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ

وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ﴾ (البقرة : 271)

ความว่า “หากพวกเจ้าเปิดเผยสิ่งที่เป็นทาน มันก็เป็นสิ่งที่คืออยู่และถ้าหากพวกเจ้าปกปิดมัน และให้มันแก่บรรดาผู้ยากจนแล้วมันก็เป็นสิ่งที่ดีแก่พวกเจ้ายิ่งกว่า และพระองค์จะทรงลบล้างออกจากพวกเจ้า ซึ่งบางส่วนจากบรรดาความผิดของพวกเจ้า และอัลลอฮ์นั้นทรงรอบรู้อย่างถี่ถ้วนในสิ่งที่พวกเจ้ากระทำกันอยู่” (อัลบะเกาะเราะฮฺ : 271)

นอกจากนี้ท่านนบี^ﷺ ได้สั่งมิให้สร้างความเดือดร้อนแก่เพื่อนบ้านด้วยคำพูดและการกระทำ จากท่าน อับู ฮุรัย ^{رضي الله عنه} แท้จริงท่านนบี^ﷺ ได้กล่าวว่า

((وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ، وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ، وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ، قِيلَ : مَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، قَالَ :
الَّذِي لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَاتِقَهُ))²¹

ความว่า “ขอสาบานด้วยอัลลอฮ์ เขายังไม่เป็นผู้ที่มีการศรัทธา (อิมานที่สมบูรณ์) ขอสาบานด้วยอัลลอฮ์ เขายังไม่เป็นผู้ที่มีการศรัทธา (อิมานที่สมบูรณ์) ขอสาบานด้วยอัลลอฮ์ เขายังไม่เป็นผู้ที่มีการศรัทธา (อิมานที่สมบูรณ์) มี (เศาะหาบะฮฺ) ถามท่านเราะสูลว่า ใครกันหรือไอ้ท่านเราะสูลของอัลลอฮ์^ﷻ ท่านเราะสูลตอบว่า คนที่ไม่รักษาความสงบสุข ปลอดภัยกับเพื่อนบ้านของเขาด้วยการพูดและการกระทำ”

²¹ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หมายเลขหะดีษ 5557

ความหมายของหะดีษที่ว่า “เขายังไม่เป็นผู้ที่มีการศรัทธา” มิใช่หมายความว่าเขาเป็นผู้ปฏิเสธ หากเป็นการยืนยันว่าเขาผู้นั้นยังไม่มีการศรัทธาที่สมบูรณ์ และการศรัทธาของเขาอ่อนมาก จึงเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เขาผู้นั้นไม่รักษาลักษณะของผู้ศรัทธา และไม่ปฏิบัติในขอบเขตที่คู่ควรกับผู้ศรัทธากระทำกัน คนที่มีลักษณะเช่นนี้จะไม่ได้อัปสววรรค์ เพราะเนื่องจากเขานั้นเป็นผู้ละเมิดและฝ่าฝืนบทบัญญัติอิสลาม (อาลี อีซา, 2534ข : 136)

ยิ่งกว่านั้นผู้ใดที่ทำความดี อัลลอฮ์ﷻ ก็จะทรงตอบแทนความดีให้แก่เขาอย่างมากมาย ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا لِلَّهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾ (المزمل : 20)

ความว่า “และความดีอันใดที่พวกเจ้าได้กระทำไว้เพื่อตัวของพวกเจ้าเองพวกเจ้าก็จะพบมัน ณ ที่อัลลอฮ์ ซึ่งเป็นความดีและผลตอบแทนที่ยิ่งใหญ่กว่า ดังนั้นพวกเจ้าจงขอร้องโทษต่ออัลลอฮ์ แท้จริงอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงอภัย ผู้ทรงเมตตาเสมอ” (อิซฮุมัร : 20)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การมีคุณธรรมหรือการทำดี หมายถึง การดูแล พุดจาอ่อน โยนต่อบิดามารดา การติดต่อสัมพันธ์ และตัดเตือนบรรดาเครือญาติ การบริจาค ช่วยเหลือผู้ยากจน คนขัดสน เด็กกำพร้า และคนเดินทาง การไม่สร้างความเดือดร้อนแก่เพื่อนบ้านด้วยการกระทำและคำพูด ทั้งกับเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้และไกล

ข. จริยธรรมต่อผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม

อัลลอฮ์ﷻ ทรงสอนให้มุสลิมมีจริยธรรมกับทุกคนไม่เฉพาะกับมุสลิมเท่านั้น พระองค์ทรงให้ความเมตตาแก่ทุกๆ ประชาชาติ ดังที่พระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ (الأنبياء : 107)

ความว่า “และเรามีได้ส่งเข้ามาเพื่ออื่นใดนอกจากเพื่อเป็นความเมตตาแก่ประชาชาติทั้งหลาย” (อัลอันบิยาอ : 107)

ในสมัยของท่านนบี ﷺ หลังจากที่ท่านอพยพไปยังเมืองมะดีนะฮ์ ซึ่งในเมืองมะดีนะฮ์และซานเมืองนั้นเป็นที่อยู่อาศัยของคนสามพวก คือ ชาวมุฮาญิรีน ชาวอันซอร์ และชาวยิว และเพื่อที่จะหล่อหลอมพวกเขาเข้าด้วยกันให้เป็นแนวร่วมที่มีระเบียบ ท่านนบีได้ออกกฏบัตรแก่ผู้คน โดยกำหนดสิทธิและหน้าที่ของพวกเขาไว้อย่างชัดเจน กฏบัตรนี้แสดงออกถึงกรอบของประชาคมแรกที่ท่านนบีจัดระเบียบขึ้นมา ซึ่งมีข้อความบางตอนเขียนไว้ว่า

“มุสลิมทุกคนจะร่วมกันในสภาวะสันติภาพและสงคราม ไม่มีใครในหมู่พวกเรามีสิทธิที่จะทำสัญญาสันติภาพหรือประกาศสงครามกับศัตรูของผู้ที่นับถือศาสนา ร่วมกับเขา ชาวยิวที่อยู่ในประชาคมของเราจะได้รับการคุ้มครองจากการถูกรุกรานเหยียดหยาม พวกเขาจะมีสิทธิได้รับการช่วยเหลือจากเราเท่ากับคนของเรา ชาวยิวจากสาขาต่างๆ และคนอื่นๆ ทั้งหมดที่มีภูมิลำเนาอยู่ในมะดีนะฮ์จะรวมกับมุสลิมเป็นชาติหนึ่ง พวกเขาจะปฏิบัติศาสนาของพวกเขาอย่างเป็นอิสระเหมือนกับมุสลิม พันธมิตรของชาวยิวจะได้รับความปลอดภัยและเสรีภาพ ความผิดจะถูกจัดการและลงโทษ ชาวยิวจะเข้าร่วมกับมุสลิมในการป้องกันมะดีนะฮ์จากพวกศัตรู ภายในของมะดีนะฮ์จะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับทุกคนที่ยอมรับกฏบัตรนี้ มุสลิมที่แท้จริงทุกคน จะรังเกียจทุกคนที่ทำผิด ไม่เป็นธรรมหรือสร้างความวุ่นวาย จะต้องไม่มีใครสนับสนุนการทำผิดถึงแม้ว่าคนผู้นั้นจะเป็นญาติใกล้ชิดที่สุดของเขาก็ตาม” (อิมาม อิบน์กุษัยร, 2548 : 345)

จากกฏบัตรข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ท่านนบีห้ามการถูกรุกรานเหยียดหยามคนต่างศาสนา และจะต้องดูแลช่วยเหลือเช่นเดียวกับมุสลิม และจะต้องให้เสรีภาพในการนับถือศาสนา และการปฏิบัติศาสนกิจ อีกทั้งเมื่อมีการกระทำผิดก็จะต้องมีการตัดสินอย่างยุติธรรมไม่เลือกปฏิบัติ

อิสลามเป็นศาสนาสากล ที่มุ่งเน้น เสริมสร้าง ความสันติสุขให้เกิดขึ้นภายในโลก และให้อิสระเสรีแก่ทุกคนในการนับถือศาสนา ขณะเดียวกันก็ให้พุดจากกันโดยใช้เหตุผลและวาจาที่สุภาพ ดังนั้นมุสลิมควรปฏิบัติต่อผู้ที่ไม่ใช่มุสลิมด้วยมารยาทอันดี คือ พุดโต้ตอบกับพวกเขาด้วยวิธีที่ดีที่สุด ให้ความยุติธรรมแก่ทุกคนเท่าเทียมกัน แสดงความรักโดยอยู่ในขอบเขตของอิสลาม และแสดงความเกลียดชังตามบัญญัติอิสลาม อย่าบริภาษสิ่งที่เป็นความเชื่อถือของผู้อื่น ไม่รวมพิธีกรรมของอิสลามและมุสลิมก็ไม่รวมพิธีกรรมทางศาสนาของพวกเขา แสดงการมีมิตรไมตรีที่ดี ให้การช่วยเหลือพวกเขาโดยไม่ละเมิดต่อบัญญัติอิสลาม ไม่ทำร้ายระราน ข่มเหง ธรรมชาติต่อพวกเขา ไม่ว่าจะ เป็นทางด้านร่างกาย จิตใจ ทรัพย์สิน เกียรติยศ ในเมื่อเขาเหล่านั้นมิได้เป็นผู้ละเมิด และคุกคามมุสลิม อนุญาตให้มอบสิ่งของให้แก่กัน ในเมื่อการมอบนั้นไม่ละเมิดบัญญัติศาสนา ไม่ลอกเลียน

ค่านิยมการแต่งกาย การพูดจา การแสดงออกเช่นเดียวกับผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม (คู่มือมออัลฟ (มุสลิมใหม่), 2544 : 176-177)

(1) ความสุขุมรอบคอบ และโต้แย้งด้วยสิ่งที่ดีกว่า *الحلم والجدال بالتي هي*

الأحسن

การอยู่ร่วมกันในสังคม มุสลิมจะต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับคนต่างศาสนา ซึ่งมุสลิมที่ดีจะต้องทำตนให้เป็นแบบอย่าง และจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในพื้นฐานของอิสลามอย่างถูกต้อง เพราะคนต่างศาสนามักจะสงสัยในศาสนาอิสลามและการปฏิบัติของมุสลิม รวมทั้งมุสลิมมีหน้าที่ที่จะต้องเรียกร้องสู่แนวทางของอัลลอฮฺ^ﷻ ตามความสามารถของแต่ละคน ดังที่พระองค์^ﷻได้ตรัสว่า

﴿وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ ﴿١٠٤﴾ (آل عمران : 104)

ความว่า “และจงให้มีขึ้นจากพวกเจ้า ซึ่งคณะหนึ่งที่จะเชิญชวนไปสู่ความดี และใช้ให้กระทำการที่ชอบ และห้ามมิให้กระทำการที่มิชอบ และชนเหล่านี้แหละพวกเขาคือผู้ได้รับความสำเร็จ” (อาลี อิมรอน : 104)

ความหมายของอายะฮ์นี้ก็คือ จัดให้มีกลุ่มชนกลุ่มหนึ่งขึ้นมาจากประชาชาตินี้ ที่มีความพร้อมเพรียง ร่วมมือกันในการกิจนี้ (คือ การชักชวนมนุษย์สู่ความดี ใช้ให้กระทำในสิ่งที่ชอบ และห้ามมิให้กระทำในสิ่งที่ไม่ชอบ) (Ibn Kathir, 1995 : 1/398) และในการเรียกร้องเชิญชวนนั้นจะต้องอาศัยทักษะการพูด ความสุขุม ในการตัดเตือน และหากจะต้องโต้แย้งถกเถียงกันก็จะต้องใช้เหตุผล หลักฐานหรือสัจฉญาณต่างๆ แทนการใช้อารมณ์ เพราะการใช้อารมณ์เหนือเหตุผลจะนำไปสู่ความไม่เข้าใจกัน ทะเลาะเบาะแว้งกันที่สุดในที่สุด ดังที่อัลลอฮฺ^ﷻได้ตรัสว่า

﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَدِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ ۗ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾ ﴿١٢٥﴾ (النحل : 125)

ความว่า “จงเรียกร้องสู่แนวทางแห่งพระเจ้าของสุเจ้าโดยสุขุม และการตัดเดือนที่ดี และจงโต้แย้งพวกเขาด้วยสิ่งที่ดีกว่า แท้จริงพระเจ้าของทรงรู้ดียิ่งถึงผู้ที่หลงจากทางของพระองค์และพระองค์ทรงรู้ดียิ่งถึงบรรดาผู้ที่อยู่ในทางที่ถูกต้อง” (อันนะฮลุ : 125)

และพระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَلَا تُجِدُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِأَلْتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا ءَامَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَإِلَهُنَا وَإِلَهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾ (العنكبوت : 46)

ความว่า “และพวกเจ้าอย่าโต้เถียงกับพวกอะฮลุลคิตาบ เว้นแต่ด้วยวิธีที่ดีกว่า นอกจากบรรดาผู้อุชรรรมในหมู่พวกเขาและพวกเจ้าจงกล่าวว่า เราศรัทธาในสิ่งที่ถูกประทานแก่เราและสิ่งที่ได้ถูกประทานแก่พวกเจ้า และพระเจ้าของเราและพระเจ้าของพวกเขาคือเป็นเอกะ และเราเป็นผู้มอบน้อมต่อพระองค์” (อัลอันกะบุต : 46)

หากมุสลิมใช้เหตุผล และการพูดที่ดีจะเป็นการสร้างมนุษยสัมพันธ์ระหว่างเขากับคนต่างศาสนา แม้ว่าเขาจะยังไม่ศรัทธาก็ตาม ดังที่อัลลอฮ์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ﴾ (فصلت : 34)

ความว่า “และความดีและความชั่วนั้นหาเท่าเทียมกันไม่ เจ้าจงขับไล่ (ความชั่ว) ด้วยสิ่งที่มันดีกว่า แล้วเมื่อนั้นผู้ที่ระหว่งเจ้ากับระหว่งเขาเคยเป็นอริกันก็จะกลับกลายเป็นเยี่ยงมิตรที่สนิทกัน” (ฟุศลีลัด : 34)

และพระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ ...﴾ (البقرة : 256)

ความว่า “ไม่มีการบังคับใด (ให้นับถือ) ในศาสนา อิสลาม”²² (อัลบะเกาะเราะฮ์ : 256)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความสุขุมรอบคอบและโต้แย้งด้วยสิ่งที่ดีกว่า หมายถึง การเรียกร้องเชิญชวนไปสู่ศาสนาอิสลาม ด้วยความสุขุม มีทักษะในการพูด ใช้เหตุผล ยกหลักฐานและสันญาณต่างๆมาโต้แย้ง โดยไม่ใช่ อารมณ์และความรุนแรง หรือการบังคับขู่เข็ญ

(2) ความเมตตา (الرحمة)

การอยู่ร่วมกันในสังคมจำเป็นที่จะต้องมีความเมตตาต่อกัน เพราะความเมตตาปรานีจะนำมาซึ่งความรักใคร่ ประองคอง และหากปราศจากความเมตตาปรานีแล้วสังคมก็จะเต็มไปด้วยความเกลียดชัง

แบบอย่างของการมีเมตตาต่อผู้อื่นที่ดีที่สุด คือท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ ท่านมีเมตตาต่อผู้อื่นอยู่เสมอ ทั้งเด็ก และผู้ใหญ่ จากอบู เราะฮะซะฮ์ ฎ็อลิฮิฮ์ เล่าว่า

((خرج علينا النبي صلى الله عليه وسلم وأمامة بنت أبي العاص على عاتقه فصلى، فإذا ركع وضعها، وإذا رفع رفعها²⁴))

ความว่า “ท่านนบี ได้ออกมาที่พวกเราโดยแบกเอาอุมามะฮ์บุตรสาวของอบีอัลอาศ ไว้บนบ่ามาด้วย ท่านได้ละหมาด ขณะที่รู้จักะอูกี้ได้วาง (เชอลง) และยกขึ้นก็แบกใหม่

ท่านนบี ﷺ สอนให้มุสลิมมีความเมตตาต่อผู้อื่นและให้ประพฤตินให้เป็นตัวอย่างเพื่อเชิญชวนผู้คนมาสู่ศาสนาอิสลาม ไม่ว่าคนผู้นั้นจะต่ำต้อยก็ตาม ดังที่ท่านอบู สุรอยเราะฮ์ ฎ็อลิฮิฮ์ กล่าวไว้ ความว่า “ชาวเบดูอิน (คนเร่ร่อน) ผู้หนึ่งปีสสาวะในมัสยิด ผู้คนจึงลุกขึ้นจะไล่เขาออกไป แต่ท่านนบี ﷺ บอกว่าช่างเขาเถอะ แล้วเอาน้ำมาราดปีสสาวะของเขาสักถังหนึ่ง เพราะพวกท่านถูกอบรมให้เป็นกันเองกับผู้คน ไม่ใช่แข็งกระด้างกับพวกเขา”²⁵

²² ในศาสนาอิสลามนั้นมิได้มีบัญญัติบังคับผู้คนให้รับนับถือ

²⁴ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 5859

²⁵ ความหมายของหะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 220

นอกจากนี้ท่านเราะสูลﷺยังได้เล่าเรื่องราวการเมตตาต่อสัตว์เพื่อเป็นอุทาหรณ์ ให้แก่บรรดาเศาะหาบะฮ์ จากอบู สุรอยเราะฮ์ﷺ เล่าว่า ท่านเราะสูลﷺ กล่าวว่า

((بينما رجل يمشي بطريقٍ أشدَّ عليه العطشُ، فوجدَ بئراً فتَلَ فيها فشرب، ثمَّ خرجَ فإذا كلبٌ يلهثُ يأكلُ الثرى من العطشِ، فقال الرجلُ: لقد بلغَ هذا الكلبُ من العطشِ مثلُ الذي كان بلغُ بي، فتَلَ البئرَ فملاً خُفَّهُ ثمَّ أمسَكَه بفيه فسقى الكلبَ، فشكرَ اللهُ له فغفرَ له: قالوا: يارسولَ اللهُ، وإنَّ لنا في البهائمِ أجرًا؟ فقال: في كلِّ ذاتٍ كبدٍ رطبةٍ أجرٌ²⁶))

ความว่า “ขณะที่ชายคนหนึ่งเดินอยู่บนถนน เขามีอาการที่กระหายน้ำจัด เมื่อเขาพบกับบ่อแห่งหนึ่ง เขาจึงลงไปทีบ่อนั้นและได้ดื่มน้ำ (จนหายกระหาย) เมื่อเขาขึ้นมาจากบ่อพบสุนัขตัวหนึ่งหอบอยู่ด้วยความกระหายและเลียโคลนอยู่ ชายคนนั้นจึงรำพึงในใจว่า สุนัขตัวนี้มีความกระหายเช่นเดียวกับตัวฉันเขาจึงลงไปทีบ่ออีกครั้งหนึ่ง เอน้ำมาเต็มรองเท้าหุ้มส้นของเขา โดยใช้ปากของเขาครอบงเท้าที่ใส่น้ำ (ใต้ขึ้นจากบ่อ) แล้วเอาน้ำนั้นให้สุนัขกิน ดั่งนี้อัลลอฮ์ทรงขอบคุณเขา อีกทั้งทรงอภัยโทษให้กับเขา เศาะหาบะฮ์ถามว่า โอ้ ท่านเราะสูล ถือเป็นคุณงามความดีด้วยหรือไม่ ที่พวกเราจะดูแลสัตว์ ท่านเราะสูล ตอบว่า ถือเป็นความดีเช่นกันที่ให้บริการ (คำตอบแทน) กับสิ่งมีชีวิต”

แบบอย่างของท่านนบีและอุทาหรณ์ที่ท่านได้เล่านี้แสดงให้เห็นว่า มุสลิมจะต้องมีเมตตาต่อกับสิ่งมีชีวิตทุกชนิด

การมีเมตตาและทำดีต่อผู้อื่น โดยไม่คำนึงว่าผู้นั้นจะมีประโยชน์ต่อเราหรือไม่ หรือผู้นั้นจะมีเชื้อชาติ ศาสนาใดนั้น เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคม ให้อยู่กันอย่างสงบสุข พึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือกัน ดังหะดีษจากอบูบิร อุมร์ﷺ เล่าว่า

((رَأَى عُمَرُ حُلَّةَ سَيْرَاءَ تَبَاعُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اتَّبِعْ هَذِهِ، وَالْبَسْهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَإِذَا جَاءَكَ الْوُفُودُ. قَالَ " إِنَّمَا يَلْبَسُ هَذِهِ مَنْ لَا خَلَاقَ لَهُ ". فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا بِحُلَّةٍ، فَأَرْسَلَ إِلَى عُمَرَ بِحُلَّةٍ فَقَالَ كَيْفَ الْبَسْهَا وَقَدْ قُلْتَ فِيهَا مَا

²⁶ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 5872

قُلْتَ قَالَ " إِنِّي لَمْ أُعْطِكْهَا لِتَلْبَسَهَا، وَلَكِنْ تَبِعْتَهَا أَوْ تَكْسُوهَا ". فَأَرْسَلَ بِهَا عُمَرُ
إِلَى أَخِي لَهُ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ قَبْلَ أَنْ يُسَلِّمَ⁽²⁷⁾

ความว่า “อุมัร ได้เห็นเสื้อคลุมที่ทำจากไหมถูกเสนอขายอยู่ เขาจึงกล่าว (กับท่านเราะฮ์สูล)ว่า โอ้ ท่านเราะฮ์สูล จงซื้อเสื้อนี้ซิ เพื่อใช้สวมในวันศุกร์และในโอกาสที่คณะทูตต่างประเทศเข้าพบท่าน ท่านเราะฮ์สูล กล่าวว่า แท้จริงสิ่งนี้เป็นอาภรณ์สำหรับผู้ที่ไม่เชื่อในการสร้างสรรค์สำหรับเขา (ไม่เชื่อในการฟื้นคืนชีพ) ต่อจากนั้นเสื้อคลุม (ที่ไม่มีแขน) ทำจากไหม (เพียงน้อยนิด) ถูกนำมาเป็นของกำนัลท่านเราะฮ์สูล ท่านได้ส่งมาให้อุมัรจำนวนหนึ่ง อุมัรได้กล่าว (กับท่านเราะฮ์สูล) ว่า ฉันจะใช้มันได้อย่างไรขณะที่ท่านเราะฮ์สูลเองก็พูดถึงเรื่องนี้มาแล้วว่า (ไม่เหมาะที่จะใช้) ท่านเราะฮ์สูล จึงกล่าวว่าฉันเองไม่ได้ให้ท่าน เพื่อให้ท่านใช้ แต่ให้ขายหรือให้คนอื่นไปใช้ ดังนั้น อุมัรจึงเอาเสื้อคลุมนี้ให้กับพี่น้องของเขาเอง (ที่ยังเป็นผู้ตั้งภาคี) ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่มักกะฮ์และก่อนที่พวกเขาจะเข้ารับอิสลาม”

จากหะดีษนี้แสดงให้เห็นว่าท่านอุมัรได้ติดต่อสัมพันธ์กับบรรดาพี่น้องผู้ปฏิเสธ มีน้ำใจให้ความช่วยเหลือ และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบ อีกทั้งหากมุสลิมทำดี มีเมตตาต่อผู้อื่น ก็จะเป็นแบบอย่าง และสร้างความนิยมชมชอบในอิสลามแก่ผู้อื่นได้

จากอัลหะดีษข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความเมตตาต่อผู้ที่ไม่ใช่มุสลิม หมายถึง การมีน้ำใจ เห็นใจ ช่วยเหลือแม้เพียงสิ่งเล็กน้อย

(3) ความยุติธรรม (القسط)

การมีความยุติธรรมของมุสลิม มิใช่เฉพาะกับมุสลิมด้วยกันเองเท่านั้น เพราะอัลลอฮ์ﷻ ทรงส่งนบีมาเพื่อตักเตือนแก่บรรดามนุษยชาติทั้งหมด ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَفَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ... ﴾ (سباء : 28)

ความว่า “และเราได้ส่งเจ้ามาเพื่ออื่นใด เว้นแต่เป็นผู้แจ้งข่าวดีและเป็นผู้ตักเตือนแก่มนุษย์ทั้งหลาย ” (สะบะอู : 28)

²⁷ หะดีษบันทึกโดย al Bukhari หะดีษหมายเลข 5844

ความหมายของอายะฮ์นี้ก็คือ เรามิได้ส่งเจ้ามาเพื่ออื่นใด เว้นแต่เพื่อมนุษยชาติทั้งมวล ด้วยการดักเตือนและการเผยแผ่ นักวิชาการบางท่านมีทัศนะว่า คำว่า เพื่อมนุษยชาติทั้งมวลก็คือ ยับยั้งพวกเขาจากสิ่งที่พวกเขาเคยปฏิเสธต่ออัลลอฮ์ﷻ และชักชวนพวกเขาสู่อิสลาม “เป็นผู้แจ้งข่าวดี” คือบอกข่าวเกี่ยวกับสวรรค์แก่ผู้ที่เชื่อฟังและทำดีต่ออัลลอฮ์ﷻ “และเป็นผู้ดักเตือน” ให้หลุดพ้นจากไฟนรกแก่ผู้ที่ปฏิเสธอัลลอฮ์ﷻ (al-Qurtubiy, 1966 : 14/192) และพระองค์ﷻ ทรงให้ทำดีต่อผู้ที่ไม่ใช่มุสลิมหากผู้นั้นมิได้ทำความเดือดร้อนแก่เขา ดังที่อัลลอฮ์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿لَا يَنْهَى اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقْتُلُواكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ تُخْرِجُواكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَنُقِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ (الممتحنة : 8)

ความว่า “อัลลอฮ์มิได้ทรงห้ามพวกเจ้าเกี่ยวกับบรรดาผู้ที่มิได้ต่อต้านพวกเจ้าในเรื่องศาสนาและพวกเจ้ามิได้ขับไล่พวกเจ้าออกจากบ้านเรือนของพวกเจ้าในการที่พวกเจ้าจะทำความดีแก่พวกเขา และให้ความยุติธรรมแก่พวกเขา แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรักผู้มีความยุติธรรม” (อัลมุตตะฮินะฮ์ : 8)

และพระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (التوبة : 6)

ความว่า “และหากว่ามีคนใดในหมู่มุชริกได้ขอให้เข้าคุ้มครอง ก็จงคุ้มครองเขาเถิด จนกว่าเขาจะได้ยินคำรัสของอัลลอฮ์ แล้วจงส่งเขายังที่ปลอดภัยของเขา นั่นก็เพราะว่าพวกเขาเป็นกลุ่มชนที่ไม่รู้” (อัลเตาบะฮ์ : 6)

และพระองค์ทรงให้มีความยุติธรรมต่อทุกคน ดังที่พระองค์ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ...﴾ (الحديد: 25)

ความว่า “แน่นอน เราได้ส่งบรรดาเราะสูลของเราพร้อมด้วยหลักฐานทั้งหลายอันชัดแจ้ง และเราได้ประทานคัมภีร์และความยุติธรรมลงมาพร้อมกับพวกเขา เพื่อมนุษย์จะได้ดำรงอยู่บนความเที่ยงธรรม...” (อัลหะดีด : 25)

อัลลอฮฺ ﷻ ได้ส่งบรรดาเราะสูลของพระองค์มาให้มนุษย์ โดยมีสัญญาณและหลักฐานต่าง ๆ และพระองค์ได้ทรงประทานคัมภีร์ลงมาพร้อมกับบทบัญญัติต่าง ๆ และยังได้ทรงประทานความยุติธรรมมาแก่บรรดามนุษย์ เพื่อมนุษย์จะได้อยู่ร่วมกันด้วยความเป็นธรรมและสงบสุขและพระองค์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾ (النحل : 90)

ความว่า “แท้จริงอัลลอฮฺทรงใช้ให้รักษาความยุติธรรมและทำดี และการบริจาคแก่ญาติใกล้ชิด และให้ละเว้นจากการทำลามกและการชั่วช้า และการอธรรมพระองค์ทรงตักเตือนพวกเจ้าเพื่อพวกเจ้าจักได้รำลึก” (อันนะหฺล : 90)

อัลลอฮฺ ﷻ ทรงสอนให้บ่าวของพระองค์มีความยุติธรรม คือ มีความเที่ยงตรง ความเสมอภาค และสนับสนุนให้มีการปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม ท่านสะอิดรายงานจากท่านเกาะตาเดฮฺว่า ความหมายของอายะฮฺที่กล่าวไว้ว่า “แท้จริงอัลลอฮฺ ﷻ ทรงใช้ให้รักษาความยุติธรรมและทำดี” ก็คือ ไม่ใช่มารยาทที่ดีงามจากพวกญะฮิลียะฮฺในการปฏิบัติของพวกเขา ถึงแม้สภาพภายนอกพวกเขาจะพยายามทำให้ดูสวยงามก็ตาม นอกจากสิ่งนั้นจะเป็นการสั่งใช้จากอัลลอฮฺ ﷻ และไม่เป็นมารยาทที่ไม่ดีจากความพยายามปฏิบัติของพวกเขาในระหว่างพวกเขาด้วยกัน นอกจากสิ่งนั้นจะเป็นการสั่งห้ามจากอัลลอฮฺ ﷻ และการนำเสนอจากอัลลอฮฺ ﷻ และแท้จริงแล้ว พระองค์ทรงห้ามจากการมีมารยาทที่ไม่ดี (Ibn Kathir, 1995 : 2/604) และพระองค์ทรงสั่งให้ผู้ศรัทธาที่ทำหน้าที่ตัดสินคดี หรือผู้ที่เป็นพยานให้มีความยุติธรรมโดยไม่เข้าข้างฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดแม้ฝ่ายหนึ่งจะเป็นมุสลิมเหมือนกับเขาและอีกฝ่ายหนึ่งเป็นคนต่างศาสนาก็ตาม ดังที่พระองค์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ ءَلَّا تَعْدِلُوا ؕ أَعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ ؕ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴾ (المائدة : 8)

ความว่า “ผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยดีเพื่ออัลลอฮฺ ﷻ เป็นพยานด้วยความเที่ยงธรรม และจงอย่าให้การเกลียดชังพวกหนึ่งพวกใดทำให้พวกเจ้าไม่ยุติธรรม จงยุติธรรมเถิด มันเป็นเรื่องที่ใกล้กับความยำเกรงยิ่งกว่า และพึงยำเกรงอัลลอฮฺ ﷻ เถิด แท้จริงอัลลอฮฺนั้นเป็นผู้ทรงรอบรู้อย่างละเอียดในสิ่งที่พวกเจ้ากระทำกัน” (อัลมาอิดะฮฺ : 8)

และพระองค์ﷻได้ตรัสว่า

﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ

(النحل : 126) ﴿

ความว่า “และหากพวกเจ้าจะลงโทษ (ฝ่ายปรปักษ์) ก็จงลงโทษเยี่ยงที่พวกเจ้าได้รับโทษและหากพวกเจ้าอดทน แน่นอนมันเป็นการดียิ่งสำหรับบรรดาผู้อดทน” (อันนะหฺล : 126)

อายะฮฺนี้อัลลอฮฺ ﷻ ทรงสั่งให้มีความเที่ยงธรรม ในการตัดสินคดีความการประหารชีวิต (การฆ่าทดแทนตามกัน) และการตัดสินคดีความในเรื่องอื่น ๆ ก็เช่นกัน ให้ยึดมั่นอยู่ในสัจจะ ความเที่ยงธรรมเป็นสำคัญ (Ibn Kathir, 1995 : 2/613)

จากอัลกุรอาน และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความยุติธรรมต่อผู้ที่มีไชมุสลิม หมายถึง ความเที่ยงตรง ความเสมอภาค และสนับสนุนตักเตือนให้มีการปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม

(4) ความอ่อนโยน (الرفق)

ความสุภาพ อ่อนโยน เป็นคุณลักษณะที่ดีที่มุสลิมทุกคนควรยึดถือปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมมากที่สุด เพราะอัลลอฮฺเป็นผู้ทรงสุภาพ อ่อนโยน และรักผู้ที่สุภาพอ่อนโยน ดังหะดีษจากท่านหญิงอาอิชะฮฺ ﷺ เล่าว่า ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวว่า

((إِنَّ اللَّهَ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرَّفْقَ وَيُعْطِي عَلَى الرَّفْقِ مَا لَا يُعْطِي عَلَى الْعُنْفِ وَمَا لَا يُعْطِي عَلَى مَا سِوَاهُ))²⁸

²⁸ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 4697

ความว่า “แท้จริงแล้วอัลลอฮ์นั้นสุภาพ อ่อนโยน และรักผู้ที่สุภาพอ่อนโยน พระองค์จะให้กับผู้ที่สุภาพ อ่อนโยน ในสิ่งที่ผู้ที่แข็งกระด้าง หยาบคายไม่มีและคนอื่น ๆ (ที่ไม่มี ความอ่อนโยน) ไม่มีเช่นกัน”

ท่านนบีมุฮัมมัด ﷺ เป็นผู้ที่สุภาพอ่อนโยนกับทุกคน จากท่านอนัส رضي الله عنه กล่าวว่

((خَدَمْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَشْرَ سِنِينَ ، فَمَا قَالَ لِي أُفًّا ، وَلَا لَمْ صَنَعْتُ ، وَلَا أَلَا صَنَعْتُ))²⁹

ความว่า “ฉันรับใช้ (ให้การบริการ) แก่ท่านเราะสูล ﷺ มาเป็นเวลา 10 ปี ท่านไม่เคยดุ หรือตะคอกฉันเลย และท่านไม่เคยถามว่า ทำไมฉันถึงได้กระทำสิ่งนั้น และทำไมฉันถึงไม่กระทำสิ่งนี้”

มุสลิมที่ดีต้องเป็นผู้ที่มีความอ่อนโยนต่อบุคคลที่ไม่ใช่มุสลิม เพราะหากมุสลิม แข็งกระด้างและหยาบคายต่อผู้อื่นแล้ว ย่อมทำให้ผู้คนรอบข้างไม่ชอบและออกห่างจากเขา และหากเขาทำการเชิญชวนให้ผู้อื่นเข้ารับอิสลามด้วยความแข็งกระด้างหยาบคายนั้น เขาก็จะไม่ประสบความสำเร็จอย่างแน่นอน

สำหรับการเผยแผ่ศาสนาของท่านนบี ﷺ อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสกับท่านนบีว่า

﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴾ (آل عمران : 159)

ความว่า “เนื่องด้วยความเมตตาจากอัลลอฮ์นั่นเอง เจ้า (มุฮัมมัด) จึงได้สุภาพ อ่อนโยนแก่พวกเขาและหากเจ้าเป็นผู้ประพฤดิหยาบช้า และมีใจแข็งกระด้าง แล้วไซ้ แน่แน่นอนพวกเขาก็ย่อมแยกตัวออกไปจากรอบ ๆ เจ้ากันแล้ว ดังนั้นจง อภัยให้แก่พวกเขาเถิด และจงขออภัยให้แก่พวกเขาด้วย และจงปรึกษาหารือกับ พวกเขาในกิจการทั้งหลาย ครั้นเมื่อเจ้าได้ตัดสินใจแล้ว ก็จงมอบหมายแต่

²⁹ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 6038

อัลลอฮ์เกิด แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรักใคร่ผู้มอบหมายทั้งหลาย” (อาลี อิมรอน : 159)

ในการเชิญชวนไปสู่อิสลามจะต้องทำด้วยความอ่อนโยน ไม่ว่าผู้ที่ถูกเชิญชวนนั้นจะเป็นใครก็ตาม แม้ว่าจะเป็นทาส หรือเป็นผู้กระทำความผิด ดังที่อัลลอฮ์ﷻ ได้ตรัสแก่นบีมุซา และฮารุน เมื่อตอนที่ทรงส่งพวกเขาไปหาฟิรเออน์

﴿أَذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ﴿٤٣﴾ فَقَوْلَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَحْشَىٰ ﴿٤٤﴾﴾

(طه : 43-44)

ความว่า “เจ้าทั้งสองจงไปหาฟิรเออน์ แท้จริงเขาเยโส โอหังมาก แล้วเจ้าทั้งสองจงพูดกับเขาคำพูดที่อ่อนโยน บางทีเขาอาจจะรำลึกขึ้นมา หรือเกิดความยำเกรงขึ้น” (ฎอฮา : 43-44)

จากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และทัศนะของนักวิชาการข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ความสุภาพอ่อนโยนต่อผู้ที่มีใจมุสลิม หมายถึง การปฏิบัติต่อบรรดาผู้ที่มีใจมุสลิมด้วย คำพูด การกระทำ รวมถึงการแนะนำ เผยแผ่ศาสนา ด้วยความสุภาพ อ่อนโยน

2.2 การวิเคราะห์องค์ประกอบ

การวิเคราะห์องค์ประกอบ (Factor Analysis) บางครั้งเรียกว่า การวิเคราะห์ปัจจัย หรือการวิเคราะห์ตัวประกอบ เป็นเทคนิควิเคราะห์หลายตัวแปร (Multivariate Statistics Technique) เพื่อตรวจสอบความสัมพันธ์ภายในระหว่างตัวแปรต่างๆที่สังเกตหรือที่วัดได้ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ และได้รับการยกย่องว่าเป็นราชินีแห่งวิธีการวิเคราะห์ทั้งปวง การวิเคราะห์องค์ประกอบถือกำเนิดมาในช่วงศตวรรษที่ 20 โดยนักจิตวิทยา C. Spearman ผู้ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นบิดาของการวิเคราะห์องค์ประกอบ ได้เสนอโมเดลสององค์ประกอบในการศึกษาสติปัญญาว่าแบบทดสอบแต่ละฉบับวัดองค์ประกอบร่วมของสติปัญญาส่วนหนึ่งและอีกส่วนหนึ่งวัดองค์ประกอบเฉพาะ และ K. Pearson เป็นผู้เสนอวิธีการสร้างแกนमुखสำคัญ (Principal Axes) จากนั้นมีนักจิตวิทยาอีกหลายคนนำโมเดลและวิธีการดังกล่าวไปประยุกต์ในการศึกษาสติปัญญา แต่การวิเคราะห์องค์ประกอบในสมัยนั้นยังเป็นวิธีการ

ที่ยุ่งยาก ซับซ้อนและเสียเวลามากในการวิเคราะห์ จึงยังไม่แพร่หลายในหมู่นักวิจัยสมัยนั้น จนกระทั่งคอมพิวเตอร์ได้ถือกำเนิดขึ้นมาและตามมาด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่จะช่วยเหลือในการวิเคราะห์องค์ประกอบ ดังนั้นการวิเคราะห์องค์ประกอบจึงได้แพร่หลายออกไปในหมู่นักวิจัยกันอย่างกว้างขวาง (กัลยา วานิชย์บัญชา, 2544 : 249; ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์, ม.ป.ป. : ระบบออนไลน์; นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 113; สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2548 : 463)

2.2.1 ความหมายของการวิเคราะห์องค์ประกอบ

การวิเคราะห์องค์ประกอบ เป็นเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลที่จะจับกลุ่มหรือรวมกลุ่มตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กันไว้ในกลุ่มหรือปัจจัยเดียวกัน ตัวแปรที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันจะมีความสัมพันธ์กันมาก โดยความสัมพันธ์นั้นอาจจะเป็นในทิศทางบวก หรือทิศทางลบก็ได้ ส่วนตัวแปรที่อยู่คนละปัจจัยจะไม่มีความสัมพันธ์หรือมีความสัมพันธ์กันน้อย (กัลยา วานิชย์บัญชา, 2544 : 249)

Daniel (1988 อ้างถึงใน ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์,ม.ป.ป. : ระบบออนไลน์) ได้พูดถึงการวิเคราะห์องค์ประกอบว่าถูกออกแบบมาเพื่อใช้ตรวจสอบโครงสร้างของชุดตัวแปรและเพื่อใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรในรูปของจำนวนที่น้อยที่สุดของตัวแปรแฝงที่สังเกตไม่ได้ ซึ่งตัวแปรแฝงที่สังเกตไม่ได้เหล่านี้จะถูกระบุว่า “องค์ประกอบ”

Joreskog และ Sorbom (1989 อ้างถึงใน ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์,ม.ป.ป. : ระบบออนไลน์) ได้อธิบายว่า แนวคิดที่สำคัญภายใต้รูปแบบของการวิเคราะห์องค์ประกอบ คือ มีตัวแปรบางตัวที่ไม่สามารถสังเกตหรือวัดได้โดยตรง หรืออาจเรียกได้ว่า เป็นตัวแปรแฝงหรือองค์ประกอบ ตัวแปรที่ไม่สามารถสังเกตหรือวัดได้โดยตรงนั้น สามารถอ้างอิงได้ทางอ้อมจากข้อมูลของตัวแปรที่สังเกตได้ การวิเคราะห์องค์ประกอบเป็นกระบวนการทางสถิติสำหรับเปิดเผย (Uncooering) ตัวแปรแฝงที่มีอยู่ โดยศึกษาผ่านความแปรปรวนระหว่างชุดของตัวแปรที่สังเกตได้

การวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ นักวิจัยต้องการศึกษาคุณลักษณะภายในตัวบุคคลที่เป็นตัวแปรแฝง ซึ่งไม่สามารถสังเกตได้โดยตรง จึงต้องศึกษาคุณลักษณะดังกล่าว นั้นจากพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคล โดยการวัดหรือการสังเกตพฤติกรรมเหล่านั้นแทนคุณลักษณะที่ต้องการศึกษา ในทางปฏิบัตินักวิจัยจะเก็บรวบรวมข้อมูลได้เป็นตัวแปรสังเกตได้หลายตัวแปร และใช้การวิเคราะห์องค์ประกอบมาวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้ได้องค์ประกอบอันเป็นคุณลักษณะของบุคคลที่นักวิจัยต้องการศึกษา กล่าวได้ว่าวิธีการวิเคราะห์องค์ประกอบเป็นวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติที่ช่วยให้นักวิจัยสร้างองค์ประกอบจากตัวแปรหลายๆ ตัวแปร โดยรวมกลุ่ม

ตัวแปรที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นองค์ประกอบเดียวกัน และแต่ละองค์ประกอบคือตัวแปรแฝงอันเป็นคุณลักษณะที่นักวิจัยต้องการศึกษา (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 114)

2.2.3 ประโยชน์ของการวิเคราะห์องค์ประกอบ

การวิเคราะห์องค์ประกอบมีประโยชน์ ดังนี้ (กัลยา วาณิชย์บัญชา, 2544 : 250)

2.2.3.1 ลดจำนวนตัวแปร โดยการรวมตัวแปรหลายๆ ตัวให้อยู่ในองค์ประกอบเดียวกัน ปัจจัยที่ได้ถือเป็นตัวแปรใหม่ที่สามารถหาค่าข้อมูลของปัจจัยที่สร้างขึ้นได้ เรียกว่า Factor Score แล้ว จึงสามารถนำปัจจัยดังกล่าวไปเป็นตัวแปรสำหรับการวิเคราะห์ทางสถิติต่อไป เช่น การวิเคราะห์ความถดถอยและสหสัมพันธ์ (Regression and Correlation Analysis) การวิเคราะห์ความแปรปรวน (ANOVA) การทดสอบสมมติฐาน t-test Z-test และการวิเคราะห์จำแนกกลุ่ม (Discriminant Analysis) เป็นต้น

2.2.3.2 ใช้ในการแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากการที่ตัวแปรอิสระของเทคนิคการวิเคราะห์สมการความถดถอยมีความสัมพันธ์กัน (Multicollinearity) ซึ่งวิธีการอย่างหนึ่งในการแก้ปัญหานี้คือ การรวมตัวแปรอิสระที่มีความสัมพันธ์ไว้ด้วยกัน โดยการสร้างเป็นตัวแปรใหม่หรือเรียกว่าองค์ประกอบ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์องค์ประกอบแล้วนำองค์ประกอบดังกล่าวไปเป็นตัวแปรอิสระในการวิเคราะห์ความถดถอยต่อไป

2.2.3.3 ทำให้เห็นโครงสร้างความสัมพันธ์ของตัวแปรที่ศึกษา เนื่องจากวิธีการวิเคราะห์องค์ประกอบจะหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (Correlation) ของตัวแปรที่ละคู่แล้วรวมตัวแปรที่สัมพันธ์กันมากไว้ในองค์ประกอบเดียวกันจึงสามารถวิเคราะห์โครงสร้างที่แสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่างๆ ที่อยู่ในองค์ประกอบเดียวกันได้ ทำให้สามารถอธิบายความหมายของแต่ละองค์ประกอบได้ ตามความหมายของตัวแปรต่างๆ ที่อยู่ในองค์ประกอบนั้น ทำให้สามารถนำไปใช้ในการวางแผนได้ เช่น ศึกษาถึงตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเลือกซื้อสินค้า

2.2.4 วัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์องค์ประกอบ

การวิเคราะห์องค์ประกอบมีวัตถุประสงค์ดังนี้ (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 115)

2.2.4.1 เพื่อสำรวจและระบุองค์ประกอบรวมที่จะสามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่างๆ ผลจากการวิเคราะห์องค์ประกอบช่วยให้นักวิจัยลดจำนวนตัวแปรลงและได้องค์ประกอบ ซึ่งทำให้เข้าใจลักษณะข้อมูลได้ง่าย และสะดวกในการแปลความหมาย รวมทั้งได้ทราบแบบแผน (Pattern) และโครงสร้าง (Structure) ความสัมพันธ์ของข้อมูลด้วย

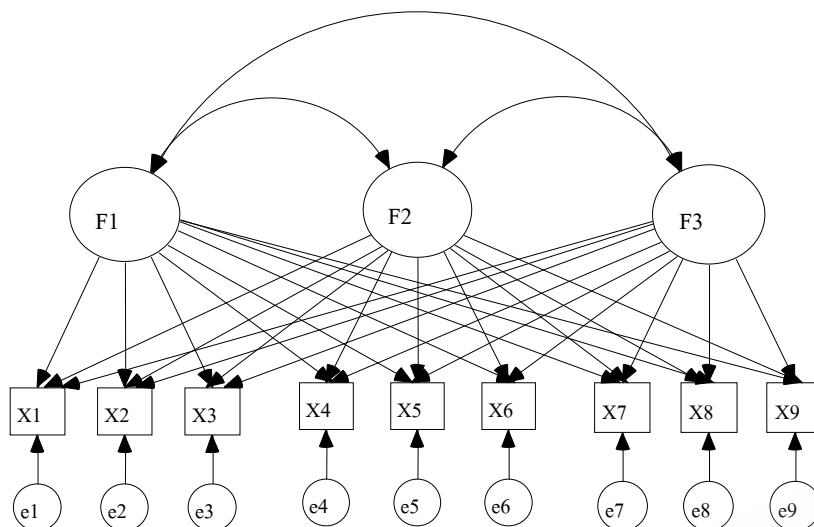
2.2.4.2 เพื่อทดสอบสมมุติฐานเกี่ยวกับแบบแผนและโครงสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูล กรณีนี้นักวิจัยต้องมีสมมุติฐานอยู่ก่อนแล้วและใช้การวิเคราะห์องค์ประกอบเพื่อตรวจสอบว่าข้อมูลเชิงประจักษ์มีความสอดคล้องกลมกลืนกับสมมุติฐานเพียงใด

วัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์องค์ประกอบข้างต้น นำไปสู่เป้าหมายของการใช้การวิเคราะห์องค์ประกอบในฐานะที่เป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับการวิจัย เช่น นักวิจัยอาจใช้การวิเคราะห์องค์ประกอบเป็นเครื่องมือ (Measurement device) อย่างหนึ่งในการวัดองค์ประกอบซึ่งเป็นตัวแปรแฝง โดยการนำผลการวิเคราะห์องค์ประกอบมาสร้างตัวแปรแฝงและนำตัวแปรนี้ไปใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป นักวิจัยอาจใช้การวิเคราะห์องค์ประกอบเป็นเครื่องมือตรวจสอบความตรงเชิงโครงสร้าง (Construct Validity Tool) ของตัวแปรว่ามีโครงสร้างตามนิยามทางทฤษฎี (Constitutive Definition) หรือไม่ และสอดคล้องกลมกลืนกับสภาพที่เป็นจริงอย่างไร (นงลักษณ์วิรัชชัย, 2542 : 115)

จากวัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์องค์ประกอบสามารถแบ่งประเภทของการวิเคราะห์องค์ประกอบออกเป็น 2 ประเภท คือ การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (Exploratory Factor Analysis) และการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน (Confirmatory Factor Analysis)

2.2.5 การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (Exploratory Factor Analysis)

การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ เป็นเทคนิคการวิเคราะห์เพื่อระบุจำนวนองค์ประกอบ (ตัวแปรแฝง) ที่อยู่ภายใต้ของชุดตัวแปรที่สามารถสังเกตได้ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันและกำหนดว่าองค์ประกอบเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันหรือไม่ การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจมีโมเดล (นิตริศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์, ม.ป.ป. : ระบบออนไลน์) ปรากฏดังภาพประกอบที่ 2

ภาพประกอบที่ 2 โมเดลการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ

- F คือ ตัวแปรแฝงหรือองค์ประกอบ (Common Factors)
 X คือ ตัวแปรที่สังเกตได้
 e คือ ตัวแปรความคลาดเคลื่อน หรือตัวแปรเฉพาะ

จากโมเดล ตัวแปรความคลาดเคลื่อนหรือตัวแปรเฉพาะ 1 ตัว จะส่งผลต่อตัวแปรที่สังเกตได้เพียงตัวเดียวและจะไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน และไม่มีความสัมพันธ์กับตัวแปรแฝง ส่วนตัวแปรแฝงจะส่งผลต่อตัวแปรที่สังเกตได้มากกว่า 1 ตัว และมีความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแฝงด้วยกัน

การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจมีข้อตกลงเบื้องต้น (ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์, ม.ป.ป. : ระบบออนไลน์) ดังนี้

1. Common Factors ทุกตัวมีความสัมพันธ์กัน
2. ตัวแปรที่สังเกตได้ทั้งหมดจะต้องเป็นผลทางตรงจาก Common Factors ทุกตัว
3. Unique Factors แต่ละตัวจะต้องไม่มีความสัมพันธ์กัน
4. ตัวแปรที่สังเกตได้ทุกตัวจะต้องเป็นผลทางตรงจาก Unique Factors
5. Common Factors ทั้งหมดไม่สัมพันธ์กับ

2.2.5.1 กระบวนการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ

การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจมี 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การเก็บข้อมูลและการสร้างเมตริกซ์ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ของตัวแปรทุกตัว

(Correlation Matrix)

การกำหนดตัวแปรที่จะเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยต้องศึกษาทฤษฎีหรือขอบเขตเรื่องที่จะศึกษาก่อนว่ามีองค์ประกอบใดบ้าง แต่ละองค์ประกอบน่าจะมีตัวแปรอะไรบ้างที่จะอธิบายองค์ประกอบนั้น โดยทั่วไปจำนวนตัวแปรที่ใช้ในการอธิบายองค์ประกอบร่วมได้ควรมีอย่างน้อยประมาณ 5 ตัวแปร และจำนวนของกลุ่มตัวอย่างควรมีขนาดตั้งแต่ 100 คน ขึ้นไป และหากมีจำนวนมากถึง 500 คน จะดีมาก (อุทุมพร ทองอุไทย, 2523 อ้างถึงใน ชวลิต เกิดทิพย์, 2550 : 126) หรือกำหนดกลุ่มตัวอย่างโดยพิจารณาจำนวนตัวแปรเป็นหลัก โดยกำหนดไว้ว่า ขนาดกลุ่มตัวอย่างควรมีมากกว่าจำนวนตัวแปร 10 เท่า แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Hair และคณะ (1984 : 111) ซึ่งได้กำหนดช่วงของการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างสำหรับการวิเคราะห์องค์ประกอบไว้ว่า ขึ้นอยู่กับจำนวนตัวแปรที่กำหนด โดยพิจารณาตามอัตราส่วนในขั้นต่ำสุดคือ หนึ่งตัวแปรต่อขนาดกลุ่มตัวอย่าง 5 คน และอัตราส่วนในขั้นสูงสุดคือ หนึ่งตัวแปรต่อกลุ่มตัวอย่างจำนวน 20 คน หลังจากที่ได้เก็บข้อมูลแล้วก็นำข้อมูลที่ได้มาคำนวณหาเมตริกซ์ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ของตัวแปรทุกตัวเป็นการดำเนินการหาความสัมพันธ์ในรูปแบบเส้นตรงโดยวิธีของ Pearson Correlation ระหว่างตัวแปรทุกคู่ที่ต้องการนำมาจัดกลุ่มซึ่งจะอยู่ในรูปของ Correlation Matrix การหาความสัมพันธ์นี้จะบอกให้ทราบว่าตัวแปรต่างๆ มีความสัมพันธ์กันมากน้อยเพียงใด และตัวแปรใดควรจะรวมอยู่ในการวิเคราะห์องค์ประกอบในขั้นต่อไปหรือไม่ โดยมีการพิจารณาดังนี้

ก. ถ้าค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของตัวแปรคู่ใดมีค่าใกล้ +1 หรือ -1 แสดงว่าตัวแปรคู่นั้นมีความสัมพันธ์กันมาก ควรอยู่ในองค์ประกอบเดียวกัน

ข. ถ้าค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของตัวแปรคู่ใดมีค่าใกล้ศูนย์ แสดงว่าตัวแปรคู่นั้นไม่มีความสัมพันธ์กันหรือสัมพันธ์กันน้อยมาก ควรอยู่นอกองค์ประกอบ

ค. ถ้ามีตัวแปรที่ไม่มีความสัมพันธ์กับตัวแปรอื่น หรือมีความสัมพันธ์กับตัวแปรอื่นๆ ที่เหลือน้อยมาก ควรอยู่นอกองค์ประกอบ

ง. ถ้ามีตัวแปรที่ไม่มีความสัมพันธ์กับตัวแปรอื่นหรือมีความสัมพันธ์กับตัวแปรอื่นๆ ที่เหลือน้อยมาก ควรตัดตัวแปรนั้นออกจากการวิเคราะห์ (กัลยา วาณิชย์บัญชา, 2544 : 253; นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 120-121; สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2548 : 473)

ขั้นตอนที่ 2 การสกัดองค์ประกอบ (Factor Extraction)

การสกัดองค์ประกอบเป็นการหาจำนวนองค์ประกอบที่สามารถใช้ตัวแปรทั้งหมด ทุกตัวได้ วิธีการสกัดองค์ประกอบมีหลายวิธี แต่ละวิธีจะให้ผลแตกต่างกัน การสกัดองค์ประกอบ แบ่งออกเป็น 2 วิธี คือ

ก. วิธีหาองค์ประกอบหลัก (Principal Component Analysis)

จุดประสงค์ของวิธีหาองค์ประกอบหลัก คือ เพื่อให้แต่ละองค์ประกอบอธิบาย ความแปรปรวนข้อมูลได้มากที่สุด โดยองค์ประกอบหลักแรกจะเป็นผลรวมเชิงเส้นตรง (Linear Combination) ของตัวแปรสังเกตได้ที่อธิบายความแปรปรวนได้มากที่สุด องค์ประกอบที่สองเป็น ผลรวมเชิงเส้นตรงของตัวแปรสังเกตได้ที่อธิบายความแปรปรวนที่เหลือได้มากที่สุด คือ ไม่มี ความสัมพันธ์กับองค์ประกอบหลัก องค์ประกอบถัดมาก็อธิบายความแปรปรวนที่เหลือได้มากที่สุด โดยยังเป็นอิสระจากองค์ประกอบที่ได้สกัดไปแล้วก่อนหน้า (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2548 : 474)

การสกัดองค์ประกอบ วิธีนี้จะอธิบายความแปรปรวนทุกประเภท รวมไปถึงการ อธิบายความแปรปรวนของความคลาดเคลื่อน (Error Variance) ด้วย ดังนั้นค่าเริ่มต้นจะเท่ากับ 1 โดยแทนค่า 1 ลงบนเส้นทแยงมุมหลักของเมตริกซ์ความสัมพันธ์

ข. วิธีหาองค์ประกอบร่วม (Common Factor Analysis)

วิธีการหาองค์ประกอบร่วมทำได้หลายวิธี (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2548 : 476-482; นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 125-126) ดังนี้

(1) วิธีกำลังสองน้อยที่สุดไม่ถ่วงน้ำหนัก (Unweighted Least Squares) เป็น วิธีการสกัดองค์ประกอบที่กำหนดจำนวนไว้ตายตัวและพยายามหาเมตริกซ์แบบแผนองค์ประกอบ ที่ทำให้ผลรวมของความแตกต่างกำลังสองระหว่างเมตริกซ์ที่คำนวณได้หรือเมตริกซ์ความสัมพันธ์ ที่สร้างขึ้นใหม่และเมตริกซ์ความสัมพันธ์เดิมระหว่างตัวแปรมีค่าน้อยที่สุด (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2548 : 476)

(2) วิธีกำลังสองน้อยที่สุดทั่วไป (Generalized Least Squares) เป็นวิธีการที่ใช้ หลักเกณฑ์อย่างเดียวกันกับวิธีอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากวิธีองค์ประกอบหลัก เพียงแต่มีการถ่วง น้ำหนักตัวแปรที่มีความแปรปรวนร่วม (Share Variance) กับตัวแปรอื่นก่อน โดยตัวแปรประเภทนี้ จะให้น้ำหนักมากกว่าตัวแปรที่มีความเฉพาะก่อนที่จะสกัดองค์ประกอบ

(3) วิธีความเป็นไปได้สูงสุด (Maximum-likelihood) เป็นวิธีการ สกัด องค์ประกอบที่ให้ค่าสถิติไคสแควร์ทดสอบความมีนัยสำคัญขององค์ประกอบ สามารถตรวจสอบ ความเหมาะสมของข้อมูลกับจำนวนองค์ประกอบได้

(4) วิธีแกนหลัก (Principal-axis Factoring) เป็นวิธีการสกัดองค์ประกอบที่ดำเนินตามรูปแบบการวิเคราะห์องค์ประกอบ โดยความแปรปรวนร่วมจะใช้วิเคราะห์ ในขณะที่ความแปรปรวนเฉพาะและความคลาดเคลื่อนจะขจัดออกไป

(5) วิธีแอลฟา (Alpha) เป็นวิธีการสกัดองค์ประกอบที่จะให้ได้องค์ประกอบที่เป็นอิสระต่อกันที่สามารถสรุปเป็นนัยทั่วไปได้สูง (Generalizability)

(6) วิธีเงา (Image Factoring) เป็นวิธีการสกัดองค์ประกอบที่นำหน้าหลักองค์ประกอบเป็นค่าแปรปรวนร่วม (Covariance) ระหว่างตัวแปรและองค์ประกอบมากกว่าค่าสหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรและองค์ประกอบ

ภายหลังจากการสกัดจำนวนองค์ประกอบแล้ว ควรพิจารณาเกณฑ์ต่างๆ ที่จะช่วยกำหนดจำนวนองค์ประกอบดังต่อไปนี้ (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2548 : 489-490)

(1) ค่า Eigenvalue ขององค์ประกอบที่มีค่ามากกว่า 1 ในการกำหนดจำนวนองค์ประกอบที่จะใช้ในโมเดล โดยการคัดเลือกองค์ประกอบที่อธิบายความแปรปรวนร่วมได้มากกว่า 1 ให้องค์ประกอบที่มีความแปรปรวนน้อยกว่า 1 น่าจะมีตัวแปรที่น้อยกว่าตัวแปรเดียวอยู่ในองค์ประกอบนั้นเพราะว่าแต่ละตัวแปรมีความแปรปรวนเท่ากับ 1 ดังนั้น ไม่ควรคัดเลือกองค์ประกอบที่มีค่า Eigenvalue น้อยกว่า 1 ไว้ โดยที่ค่า Eigenvalue เป็นค่าความแปรปรวนร่วมของตัวแปรทั้งหมดที่อธิบายได้ โดยองค์ประกอบซึ่งได้มาจากผลรวมของน้ำหนักองค์ประกอบของตัวแปรยกกำลังสองทุกตัวในองค์ประกอบนั้น

(2) Scree Test เป็นการพิจารณากราฟ ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างค่า Eigenvalue กับจำนวนองค์ประกอบ หากพบว่าค่า Eigenvalue เริ่มจะมีความชันลดลง หรือค่อนข้างราบเรียบแล้วจำนวนองค์ประกอบก่อนที่จะถึงจุดนั้น คือ จำนวนองค์ประกอบรวมที่จะนำมาใช้

ขั้นตอนที่ 3 การหมุนแกน

จากการสกัดองค์ประกอบ บางครั้งผลที่ได้มาก็ยากแก่การตีความ การหมุนแกนทำให้เกิดความชัดเจนว่าตัวแปรใดเป็นสมาชิกขององค์ประกอบใด โดยพิจารณาจากน้ำหนัก (Loading) ของแต่ละองค์ประกอบที่มีต่อตัวแปร ซึ่งหากไม่มีการหมุนแกนจะทำให้เกิดการกำกวมในการตัดสินใจว่าตัวแปรนั้นควรจะเป็นสมาชิกขององค์ประกอบใด การหมุนแกนจึงเป็นขั้นตอนหนึ่งของการวิเคราะห์องค์ประกอบที่พยายามแปลงองค์ประกอบที่ได้มาให้ได้โครงสร้างที่ง่ายต่อการแปลความหมาย หรือได้องค์ประกอบที่มีความหมายทางเนื้อหาสาระ กล่าวคือ ทำให้ตัวแปรมีความสัมพันธ์สูงมากกับองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่ง เพื่อให้้องค์ประกอบต่างๆ แตกต่างจาก

กัน ถ้าองค์ประกอบหลายองค์ประกอบมีค่าน้ำหนักสูงในตัวแปรเดียวกัน หรือตัวแปรจำนวนมากมีขนาดความสัมพันธ์ระดับปานกลางกันหลายองค์ประกอบ จะยากในการแปลความหมาย ดังเช่นค่าที่ใช้ได้ การสกัดองค์ประกอบหรือองค์ประกอบที่ยังไม่ได้หมุนแกน ตัวแปรและองค์ประกอบที่ได้มักจะสัมพันธ์กันในรูปที่ไม่สามารถแปลความหมายได้ องค์ประกอบส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กับตัวแปรจำนวนมาก ดังนั้นจึงมีการหมุนแกนเพื่อให้สามารถแปลความหมายขององค์ประกอบได้ วิธีการหมุนแกนมี 2 ประเภท (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2548 : 483-487; นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 129-130)

ก. **วิธีการหมุนแกนแบบมุมฉาก (Orthogonal Rotation)** เป็นวิธีการหมุนแกนที่ทำให้ได้องค์ประกอบที่ไม่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หรือเป็นอิสระจากกัน ทำให้องค์ประกอบมีการตั้งฉากกัน การแปลความหมายขององค์ประกอบที่ได้จากวิธีการหมุนแกนแบบนี้ง่ายกว่าวิธีการหมุนแกนแบบมุมแหลม (Oblique Rotation) และแม้ว่าวิธีการหมุนแกนแบบมุมฉากจะได้ผลลัพธ์ที่ง่ายกว่าในการอธิบาย แต่ผลลัพธ์ที่ได้ไม่สะท้อนสภาพธรรมชาติที่แท้จริงของตัวแปรซึ่งตัวแปรต่างๆ จะมีความสัมพันธ์กัน การหมุนแกนแบบมุมฉากมีหลายวิธีดังนี้

(1) วิธีการหมุนแกนแบบวาริแมกซ์ (Varimax) เป็นวิธีการที่พยายามลดจำนวนตัวแปรให้เหลือน้อยที่สุด โดยตัวแปรนั้นมีค่าน้ำหนักองค์ประกอบสูงในองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งเท่านั้น เพื่อช่วยในการแปลความหมายขององค์ประกอบ

(2) วิธีการหมุนแกนแบบควอร์ทิแมกซ์ (Quartimax) เป็นวิธีการที่เน้นการแปลความหมายตัวแปร วิธีการนี้มักจะทำให้ผลลัพธ์ในรูปองค์ประกอบทั่วไปที่มีน้ำหนักอยู่ในระดับปานกลางถึงสูงสำหรับตัวแปรต่างๆ

(3) วิธีการหมุนแกนแบบอีควอแมกซ์ (Equamax) เป็นวิธีการที่ผสมวิธีการหมุนแกนแบบวาริแมกซ์ที่ทำให้ได้องค์ประกอบที่แปลความหมายได้ง่าย และวิธีการหมุนแกนแบบควอร์ทิแมกซ์ที่ทำให้ตัวแปรแปลความหมายได้ง่าย

ข. **วิธีการหมุนแกนแบบมุมแหลม (Oblique Rotation)** เป็นวิธีการหมุนแกนที่องค์ประกอบต่างๆ ต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หรือไม่เป็นอิสระกัน หรือเป็นการหมุนแกนที่องค์ประกอบไม่ตั้งฉากกัน ซึ่งเป็นวิธีการที่แทนความเป็นจริงตามสภาพธรรมชาติ แต่วิธีการนี้มีปัญหาว่าการแปลความหมายจะซับซ้อน เพราะต้องแปลความหมายทั้งโครงสร้างองค์ประกอบและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ วิธีการนี้ยังให้ค่า Communalities ของตัวแปรไว้แบบเดิม เช่นเดียวกับวิธีการหมุนแกนแบบมุมฉาก ค่าน้ำหนักองค์ประกอบ (Factor Loading) และค่าความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบกับตัวแปรไม่ใช่ค่าเดียวกันเหมือนที่ได้จากวิธีการหมุนแกน

แบบมุมฉาก คำนวณน้ำหนักองค์ประกอบที่ได้จากวิธีหมุนแกนแบบมุมแหลมนิยมใช้ Oblimin ซึ่งเป็นวิธีการที่ทำให้ได้โครงสร้างที่ง่ายที่แสดงว่าองค์ประกอบต่างๆ มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ค่าน้ำหนักองค์ประกอบ (Factor Loading) เป็นค่าซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรกับองค์ประกอบ ดังนั้นในการที่จะทราบว่าตัวแปรใดอยู่ในองค์ประกอบใด จึงควรพิจารณาที่ค่าน้ำหนักองค์ประกอบ โดยปกติในงานวิจัยที่กลุ่มตัวอย่างมีจำนวนมากจะใช้เกณฑ์ที่ .30-40 สอดคล้องกับอุทุมพร (ทองอุไทย) จามรมาน (2532) แนะนำเกณฑ์ตั้งแต่ .30 ขึ้นไป Hair และคณะ (1984 : 111) กำหนดเกณฑ์ที่ดีที่สุดของน้ำหนักองค์ประกอบที่ .50

ส่วนเกณฑ์ขั้นต่ำในการกำหนดจำนวนองค์ประกอบ คือ จำนวนตัวแปรตั้งแต่ 3 ตัวและแต่ละตัวแปรค่าน้ำหนักองค์ประกอบตั้งแต่ .30 ขึ้นไป แต่ทั้งนี้การกำหนดองค์ประกอบนั้นต้องพิจารณาว่าในการวิเคราะห์องค์ประกอบนั้นได้จำนวนตัวแปรทั้งหมดที่ตัวโดยมีหลักในการพิจารณาดังแสดงตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 เกณฑ์พิจารณาจำนวนองค์ประกอบ

จำนวนตัวแปร	จำนวนองค์ประกอบ(ประมาณ)
10	3
20	5
30	6
40	8
100	12

ที่มา : อุทุมพร (ทองอุไทย) จามรมาน (2532 : 118)

ขั้นที่ 4 การตั้งชื่อองค์ประกอบ

เมื่อได้จำนวนตัวแปรและจำนวนองค์ประกอบแล้ว จึงสรุปจำนวนองค์ประกอบที่ได้ พร้อมทั้งตั้งชื่อให้แต่ละองค์ประกอบ ในการตั้งชื่อองค์ประกอบมีกฎในการตั้งชื่อ คือ ชื่อของแต่ละองค์ประกอบควรที่จะสั้นเพียง 1-2 คำ และมีความหมายสอดคล้องกับโครงสร้างขององค์ประกอบ โดยพิจารณาความคล้ายคลึงกันระหว่างตัวแปรที่อยู่ในองค์ประกอบ ถ้าผู้วิจัยค้นคว้ามาตามโครงสร้างทฤษฎี ผู้วิจัยอาจใช้ชื่อตามองค์ประกอบตามทฤษฎีที่ได้ค้นคว้ามา หรืออาจตั้งชื่อใหม่ที่สอดคล้องกับแนวคิดของผู้วิจัยเอง (ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์, ม.ป.ป. : ระบบออนไลน์)

ขั้นที่ 5 การคำนวณคะแนนองค์ประกอบ

เป้าหมายหนึ่งของการวิเคราะห์องค์ประกอบ คือ ลดจำนวนตัวแปรจำนวนมากให้เหลือเป็นจำนวนองค์ประกอบที่น้อยกว่าโดยองค์ประกอบที่ได้นี้ถือว่าเป็นตัวแปรใหม่ ดังนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องมีการประมาณค่าคะแนนองค์ประกอบสำหรับแต่ละคน เพื่อแทนค่าองค์ประกอบของคนที่นั้น ซึ่งคะแนนองค์ประกอบนี้จะนำไปใช้ในการวิเคราะห์ต่อไป เช่น ในการทดสอบสมมติฐาน ใช้ในการวิเคราะห์ถดถอยพหุ (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2548 : 487-488)

2.2.6 การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน (Confirmatory Factor Analysis)

การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน เป็นการตรวจสอบหรือยืนยันทฤษฎีที่ผู้อื่นค้นพบ ว่าองค์ประกอบแต่ละตัวประกอบด้วยตัวแปรอะไรบ้างและตัวแปรแต่ละตัวควรมีน้ำหนักหรืออัตราความสัมพันธ์กับองค์ประกอบนั้นมากน้อยเพียงใด ตรงกับที่กล่าวไว้หรือไม่ (ฉัตรศิริปิยะพิมลสิทธิ์, ม.ป.ป. : ระบบออนไลน์)

ในปัจจุบันนักวิจัยเริ่มใช้การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน (CFA) แทนการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (EFA) กันมากขึ้น สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจมีรูปแบบวิธีการวิเคราะห์ที่หลากหลาย และได้ผลการวิเคราะห์ไม่สอดคล้องกัน นอกจากนี้การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจมีข้อตกลงเบื้องต้นที่เข้มงวด และไม่ตรงกับความเป็นจริง เช่น ข้อตกลงเบื้องต้นที่ว่าตัวแปรสังเกตได้ทุกตัวเป็นผลมาจากองค์ประกอบร่วมทุกตัว ส่วนที่เป็นความคลาดเคลื่อนของตัวแปรไม่สัมพันธ์กันรวมทั้งสเกลองค์ประกอบที่สร้างขึ้นแปลความหมายได้ยาก เพราะในบางครั้งสเกลองค์ประกอบเกิดจากการสุ่มตัวแปรที่ไม่น่าจะมีองค์ประกอบร่วมกัน จุดอ่อนของการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจนี้ทำให้ Long (1983 : 12 อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 142) กล่าวว่า สำหรับนักวิจัยหลายคนเทคนิคการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจเป็น GIGO Model (Garbage in and Garbage out Model) (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 142)

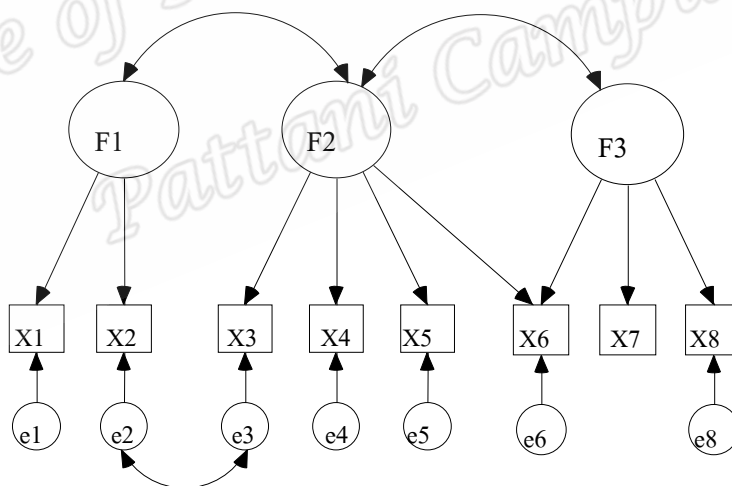
เทคนิคการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันเป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบที่มีการปรับปรุงจุดอ่อนของการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจได้เกือบทั้งหมด ข้อตกลงเบื้องต้นของการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันมีความสมเหตุสมผลตรงตามความเป็นจริงมากกว่าในการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ นักวิจัยต้องมีทฤษฎีสันับสนุนในการกำหนดเงื่อนไขบังคับ (Constraints) ซึ่งใช้ในการวิเคราะห์หาค่าน้ำหนักองค์ประกอบ และเมื่อได้ผลการวิเคราะห์แล้วยังมี

การตรวจสอบความกลมกลืนระหว่างโมเดลว่ามีความแตกต่างกันระหว่างกลุ่มตัวอย่างหลายๆ กลุ่มหรือไม่ (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 142)

วัตถุประสงค์ของการใช้เทคนิคการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันมี 3 ข้อ เช่นเดียวกับการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ คือ เพื่อตรวจสอบทฤษฎีที่ใช้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์องค์ประกอบ ประการที่สองใช้เพื่อสำรวจและระบุองค์ประกอบ และประการที่สามใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างตัวแปรใหม่ แต่เทคนิคการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันนี้สามารถใช้วิเคราะห์ข้อมูลโดยมีข้อตกลงเบื้องต้นแตกต่างจากเทคนิคการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์, ม.ป.ป. : ระบบออนไลน์) ดังนี้

- (1) อาจมีคู่ของ Common Factors ที่สัมพันธ์กัน
- (2) ตัวแปรที่สังเกตได้จะต้องเป็นผลโดยตรงจาก Common Factors
- (3) ตัวแปรที่สังเกตได้จะต้องเป็นผลโดยตรงจาก Unique Factors
- (4) คู่ของ Unique Factors สามารถสัมพันธ์กันได้

การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันมีโมเดลปรากฏดังภาพประกอบที่ 3 (ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์, ม.ป.ป. : ระบบออนไลน์)

ภาพประกอบที่ 3 โมเดลการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน

F	คือ	ตัวแปรแฝงหรือองค์ประกอบ (Common Factors)
X	คือ	ตัวแปรที่สังเกตได้
e	คือ	ตัวแปรความคลาดเคลื่อน หรือตัวแปรเฉพาะ

การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันสามารถกระทำได้โดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่หลากหลาย เช่น LISREL8, LISREL for Windows, Amos เป็นต้น

การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน มีข้อตกลงเบื้องต้นทางสถิติทั่ว ๆ ไป 3 ประการ คือ 1) ข้อมูลควรมีลักษณะการแจกแจงเป็นแบบปกติ (Normal Distributions) มีความเป็นเอกพันธ์ของการกระจาย (Homoscedasticity) และความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรแต่ละคู่เป็นแบบเส้นตรง (Linear Relationships) เนื่องจากการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันเป็นการแก้สมการถดถอยหลาย ๆ สมการนั่นเอง 2) โมเดล CFA มีเทอมความคลาดเคลื่อน (Error Terms) ที่เรียกว่า เศษเหลือ ข้อตกลงเบื้องต้นทั่ว ๆ ไปในเรื่องเทอมความคลาดเคลื่อนมีว่า ต้องไม่สัมพันธ์กับตัวแปรแฝงใด ๆ ในโมเดล เป็นอิสระจากเทอมความคลาดเคลื่อนตัวอื่น ๆ และมีลักษณะการแจกแจงเป็นแบบปกติ (Fox, 1984 อ้างถึงใน เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 23) แต่ปัจจุบันเรื่องข้อมูลมีลักษณะแจกแจงเป็นแบบปกติพหุนาม (Multivariate Normal) ฝ่าฝืนได้ กรณีที่ใช้กลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่ (Chou & Bentler, 1995 อ้างถึงใน เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 23) และสามารถวิเคราะห์ข้อมูลกรณีเทอมความคลาดเคลื่อนมีความสัมพันธ์กันได้ และ 3) กลุ่มตัวอย่างควรมีการแจกแจงแบบเชิงเส้นกำกับ (Asymptotic) (เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 23)

2.2.6.1 หลักการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน

วิธีวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันมี 5 ขั้นตอน ดังนี้

ก. การกำหนดข้อมูลจำเพาะของโมเดล (Model Specification)

การกำหนดข้อมูลจำเพาะของโมเดลเป็นการกำหนดความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ ในโมเดลองค์ประกอบ ซึ่งเป็นประเด็นที่สำคัญในแผนผังโมเดลองค์ประกอบแสดงด้วยเส้นทางระหว่างตัวแปร ซึ่งใช้แทนสิ่งที่ผู้วิจัยคาดการณ์ไว้ ในทางปฏิบัติผู้วิจัยอาจต้องการศึกษาโมเดลองค์ประกอบหลายโมเดลที่แตกต่างกันไปตามหลักฐานที่นำมาสนับสนุน มุลเลอร์ (Mueller, 1996 อ้างถึงใน เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 24) ได้เสนอแนะว่า ผู้วิจัยควรสร้างโมเดลทางเลือก (Alternative Models) ไว้หลาย ๆ โมเดล ก่อนลงมือวิเคราะห์ข้อมูล ดีกว่าวิเคราะห์จากโมเดลเดียว

วิธี CFA สามารถใช้สำรวจองค์ประกอบของโมเดลได้ ในกรณีตัวอย่างผู้วิจัยกำหนดข้อมูลจำเพาะของโมเดลจากผลการตรวจสอบของลอง (Long, 1983 อ้างถึงใน เสรี ชัดเข้ม, 2547: 26) ซึ่งศึกษาประเด็นที่ยังไม่ชัดเจน (Gray Area) ระหว่างวิธี EFA กับวิธี CFA ผู้วิจัยใช้วิธี CFA สำรวจโครงสร้างองค์ประกอบของมาตรวัด การใช้วิธี CFA สำรวจองค์ประกอบ

ของโมเดล ผู้วิจัยควรใช้ข้อมูลชุดหนึ่งพัฒนาโมเดลองค์ประกอบ และใช้ข้อมูลอีกชุดหนึ่งตรวจสอบเพื่อยืนยันองค์ประกอบ (Leamer, 1978 cited in Aroian & Norris, 2001 อ้างถึงใน เสรี ชัดเข้ม, 2547: 26)

ข. การระบุความเป็นไปได้ค่าเดียวของโมเดล (Model Identification)

สำหรับการวิเคราะห์โมเดล CFA การระบุความเป็นไปได้ค่าเดียวของโมเดล มีความสำคัญต่อการประมาณค่าพารามิเตอร์ของโมเดล เพราะการประมาณค่าพารามิเตอร์จะทำได้ต่อเมื่อโมเดลระบุความเป็นไปได้ค่าเดียวพอดี ซึ่งหมายความว่า การแก้สมการหาค่าตัวไม่ทราบค่าจะได้รากของสมการที่เป็นไปได้ค่าเดียว ถ้านักวิจัยประมาณค่าพารามิเตอร์โดยที่โมเดลระบุความเป็นไปได้ค่าเดียวไม่ได้จะได้อากของสมการที่ไม่มี ความหมาย การระบุความเป็นไปได้ค่าเดียวนี้เป็นสิ่งจำเป็นทั้งในการวิเคราะห์ด้วย CFA และ EFA แต่ในการวิเคราะห์ EFA นักสถิติได้กำหนดเงื่อนไขบังคับตายตัวไว้ ทำให้การวิเคราะห์ EFA มีลักษณะระบุความเป็นไปได้ค่าเดียวพอดี ส่วน CFA การกำหนดเงื่อนไขบังคับทำโดยนักวิจัยซึ่งกำหนดเงื่อนไขแตกต่างกันไปตาม โมเดลของแต่ละคนจึงเป็นหน้าที่ของนักวิจัยที่ต้องตรวจสอบเพื่อระบุความเป็นไปได้ค่าเดียว (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 145)

ในวิธี CFA ผู้วิจัยต้องการทดสอบโมเดลระบุเกินพอดี (Overidentified Model) ที่มีจำนวนพารามิเตอร์ที่ทราบค่า (ความแปรปรวนและความแปรปรวนร่วมของข้อคำถาม) มากกว่าจำนวนพารามิเตอร์ที่ไม่ทราบค่า (เช่น น้ำหนักองค์ประกอบ ความคลาดเคลื่อนในการวัด เป็นต้น) ส่วนกรณีจำนวนพารามิเตอร์ที่ทราบค่าน้อยกว่าจำนวนพารามิเตอร์ที่ไม่ทราบค่าเรียกว่า โมเดลระบุไม่พอดี (Underidentified Model) แต่ถ้าจำนวนพารามิเตอร์ที่ทราบค่าเท่ากับจำนวนพารามิเตอร์ที่ไม่ทราบค่าเรียกว่า โมเดลระบุพอดี (just Identified Model) วิธี CFA สามารถทดสอบ โมเดลองค์ประกอบได้ดีเฉพาะกับโมเดลระบุเกินพอดีเท่านั้น (เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 26)

หลักทั่วไปในการกำหนดความเป็นไปได้ค่าเดียวของโมเดล ผู้วิจัยควรมีตัวแปรสังเกตได้อย่างน้อย 3 ตัวต่อตัวแปรแฝง 1 ตัว ที่เรียกว่า กฎสามตัวบ่งชี้ (Three Indicator Rule) แล้ว กำหนดให้ตัวบ่งชี้ 1 ตัวเป็นตัวแปรอ้างอิงหรือการทำให้ตัวแปรแฝงเป็นค่ามาตรฐาน โดยกำหนดให้ค่าพารามิเตอร์ของตัวแปรอ้างอิงเท่ากับ 1.00 การใช้ตัวบ่งชี้หลายตัววัดตัวแปรแฝงหนึ่งตัว ทำให้สามารถวัดลักษณะของตัวแปรแฝงได้หลายแง่มุม โมเดลที่มีข้อคำถามหลายข้อต่อตัวแปรแฝงหนึ่งตัว ทำให้ผลการวิเคราะห์ข้อมูลถูกต้องมากขึ้น ค่าพารามิเตอร์แม่นยำขึ้นและค่าความเที่ยงของตัวแปรสังเกตได้เพิ่มขึ้น (Marsh et al., 1998 อ้างถึงใน เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 27) ดังนั้น

โมเดลที่มีจำนวนตัวแปรสังเกตได้มากกว่ามีแนวโน้มที่จะสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ได้ดีกว่า โมเดลที่มีจำนวนตัวแปรสังเกตได้น้อยกว่า

การระบุความเป็นไปได้ค่าเดียวของโมเดลค่อนข้างซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับค่าสถิติหลายตัวในบางครั้ง โมเดลในแผนผังเป็น โมเดลระบุเกินพอดี แต่ระหว่างการประมาณค่าพารามิเตอร์ อาจพบว่าเป็น โมเดลระบุไม่พอดี ก็ได้ เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างตัวบ่งชี้มีค่าสูง และลักษณะการแจกแจงของตัวแปรสังเกตได้ไม่เป็นแบบปกติ ในกรณีเช่นนี้ผู้วิจัยต้องกำหนดข้อมูลจำเพาะของโมเดลให้เหมาะสม (อาจกำหนดให้ความคลาดเคลื่อนในการวัดสัมพันธ์กัน) หรือตัดตัวแปรสังเกตได้บางตัวออกจากการวิเคราะห์ข้อมูล (เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 27)

ค. การประมาณค่าพารามิเตอร์ (Estimating the Parameter)

การประมาณค่าพารามิเตอร์ของโมเดลเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างโดยการเก็บข้อมูลโครงสร้างเพื่อหาค่าพารามิเตอร์ซึ่งเป็นตัวไม่ทราบค่าในสมการ เป็นการดำเนินการโดยเครื่องคอมพิวเตอร์ การประมาณค่าพารามิเตอร์ได้จากการใช้ข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง (ความแปรปรวนและความแปรปรวนร่วมของตัวแปรสังเกตได้หรือข้อคำถาม) ประมาณค่าพารามิเตอร์ของประชากร เช่น ค่าน้ำหนักองค์ประกอบ ค่าสหสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบ ค่าเศษเหลือ เป็นต้น

กระบวนการประมาณค่าพารามิเตอร์มีสิ่งที่จะต้องคำนึงถึง 2 เรื่องดังนี้ (เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 27)

(1) เรื่องความลำเอียง หรือค่าที่ประมาณได้เท่ากับค่าพารามิเตอร์จริง ๆ หรือไม่ ผู้วิจัยพิจารณาจากค่าสถิติทดสอบนัยสำคัญของค่าพารามิเตอร์ ค่าสถิติทดสอบนัยสำคัญเหล่านี้ชี้ว่าค่าพารามิเตอร์ที่ประมาณได้มีโอกาสผิดพลาดเท่าใด

(2) เรื่องประสิทธิภาพในการประมาณค่าพารามิเตอร์ วิธีที่ใช้ประมาณค่าพารามิเตอร์มีประสิทธิภาพมากที่สุดแล้วหรือยัง หรืออาจกล่าวได้ว่า โมเดลองค์ประกอบนี้สอดคล้องกับข้อมูลดีแล้วหรือยัง มีโมเดลทางเลือกอื่นที่สอดคล้องกับข้อมูลมากกว่าหรือไม่ ผู้วิจัยพิจารณาจากค่าสถิติวัดความสอดคล้องของโมเดล

ง. การประเมินความสอดคล้องของโมเดล (Evaluating the Data-Model Fit)

ผู้วิจัยประเมินความสอดคล้องของโมเดลองค์ประกอบ โดยการพิจารณาค่าสถิติต่างๆ ในผลการวิเคราะห์ข้อมูล ค่าสถิติเหล่านี้ใช้เป็นหลักฐานสนับสนุนว่าโมเดลสอดคล้อง

กับข้อมูลเชิงประจักษ์ดีหรือไม่ หรือแนะนำว่าโมเดลไม่สอดคล้องกับข้อมูลอย่างไร ซึ่งในกรณีโมเดลไม่สอดคล้องกับข้อมูลต้องปฏิเสธโมเดลองค์ประกอบตามสมมติฐาน หรืออาจใช้ค่าสถิติที่ให้มา กับผลการวิเคราะห์ประกอบการตัดสินใจกำหนดข้อมูลจำเพาะของโมเดลหรือปรับโมเดลใหม่

ขั้นแรกในการประเมินความสอดคล้องของโมเดล ผู้วิจัยต้องตรวจสอบว่าค่าพารามิเตอร์ที่ประมาณได้สมเหตุสมผลหรือไม่ เป็นไปตามทฤษฎีที่คาดหวังไว้หรือไม่ แต่ถ้าพบกรณีต่อไปนี้ อาจเกิดจากกำหนดข้อมูลจำเพาะของโมเดลองค์ประกอบไม่ถูกต้อง (เสรี ชัดแจ้ง, 2547: 28)

(1) ค่าพารามิเตอร์มีค่ากลับกัน (เช่น ค่าน้ำหนักองค์ประกอบเป็นบวก ทั้ง ๆ ที่ในตามทฤษฎีต้องมีค่าเป็นลบ เป็นต้น)

(2) ค่าพารามิเตอร์น้อยเกินไป มากเกินไป หรือไม่เหมาะสม (เช่น ค่าความแปรปรวนขององค์ประกอบมีค่าติดลบ ค่าสหสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบมีค่ามากกว่า 1.00 เป็นต้น)

(3) ค่าความคลาดเคลื่อนในรูปคะแนนมาตรฐานมากกว่าปกติ (มีค่าเกินกว่า 2.00)

(4) ค่าประมาณความเที่ยงของตัวแปรสังเกตได้เป็นลบ หรือใกล้ ๆ 0 หรือมากกว่า 1.00

ผู้วิจัยต้องตรวจสอบค่าสถิติวัดความสอดคล้องของโมเดลหลายตัว เพราะโมเดลองค์ประกอบที่มีค่าพารามิเตอร์สมเหตุสมผล อาจสอดคล้องกับข้อมูลไม่ได้ ก็ได้ (Mueller, 1996 อ้างถึงใน เสรี ชัดแจ้ง, 2547 : 28) ปัจจุบันยังไม่มีข้อสรุปที่ชัดเจนว่าค่าสถิติตัวใดดีที่สุด

ในยุคแรก ๆ วารสารวิชาการรายงานค่าสถิติวัดความสอดคล้อง ได้แก่ ค่าสถิติไค-สแควร์ (Chi-Square Goodness of Fit Statistic) ค่าสถิติไค-สแควร์ใช้ทดสอบสมมติฐานทางสถิติว่าฟังก์ชันความกลมกลืนมีค่าเป็นศูนย์หรือ โมเดลองค์ประกอบตามทฤษฎีที่เป็นสมมติฐาน วิจัยสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ค่าสถิติไค-สแควร์ที่ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ($p > .05$) เป็นสิ่งชี้ว่าโมเดลองค์ประกอบสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ เพราะผู้วิจัยต้องการยืนยันสมมติฐานศูนย์ (Null Hypothesis) (เสรี ชัดแจ้ง, 2547 : 28)

ค่าสถิติไค-สแควร์ขึ้นอยู่กับขนาดกลุ่มตัวอย่างและการฝ่าฝืนข้อตกลงเบื้องต้นเรื่องการแจกแจงปกติพหุนาม ในกรณีที่ใช้กลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่ (มากกว่า 500 หน่วยตัวอย่างขึ้นไป) สถิติไค-สแควร์อาจเสนอแนะว่า ให้ปฏิเสธโมเดลองค์ประกอบที่มีความเป็นไปได้ในทางทฤษฎี (Plausible Model) เนื่องจากเมื่อกลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่ ความแตกต่างระหว่างโมเดล

องค์ประกอบกับโมเดลข้อมูลเชิงประจักษ์มีเพียงเล็กน้อย ก็ทำให้ค่าสถิติไค-สแควร์มีนัยสำคัญทางสถิติ (Wang et al., 1995 อ้างถึงใน เสรี ชัดแจ้ง, 2547 : 29) จึงไม่ควรใช้สถิติไค-สแควร์เพียงค่าเดียวในการสรุปความสอดคล้องระหว่างโมเดลกับข้อมูลเชิงประจักษ์ (Bollen & Long, 1993 อ้างถึงใน เสรี ชัดแจ้ง, 2547 : 29)

ค่าไค-สแควร์สัมพัทธ์ (Relative Chi-Square) เป็นอัตราส่วนระหว่างค่าสถิติไค-สแควร์กับจำนวนองศาอิสระ (χ^2 / df) โดยหลักทั่วไป ถ้าค่าไค-สแควร์สัมพัทธ์น้อยกว่า 3.00 ถือว่าโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ (Mueller, 1996 อ้างถึงใน เสรี ชัดแจ้ง, 2547 : 29)

ค่าไค-สแควร์สอดแทรก (Nested Chi-Square) หรือการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าสถิติไค-สแควร์ ซึ่งใช้สำหรับเปรียบเทียบโมเดลคู่แข่ง (Competing Models) ว่าโมเดลใดสอดคล้องกับข้อมูลมากกว่ากัน การคำนวณใช้วิธีนำค่าสถิติไค-สแควร์และองศาอิสระของโมเดลหนึ่งตั้งลบด้วยค่าสถิติไค-สแควร์และองศาอิสระของอีกโมเดลหนึ่ง ถ้าค่าไค-สแควร์สอดแทรกมีนัยสำคัญทางสถิติโมเดลที่มีค่าไค-สแควร์น้อยกว่าสอดคล้องกับข้อมูลมากกว่าโมเดลที่มีค่าไค-สแควร์มากกว่า (เสรี ชัดแจ้ง, 2547 : 29)

ค่าสถิติวัดระดับความกลมกลืนตัวอื่นๆ ที่ใช้กันมาก ได้แก่ ดัชนีวัดระดับความกลมกลืน (Goodness of Fit Index : GFI) ดัชนีวัดระดับความกลมกลืนที่ปรับแก้แล้ว (Adjusted Goodness of Fit Index : AGFI) และดัชนีวัดระดับความกลมกลืนเปรียบเทียบ (Comparative Fit Index : CFI) ดัชนีทั้งสามมีค่าอยู่ระหว่าง 0 ถึง 1.00 ไดอแมนโทพอร์ลอสและสิทิว (Diamantopoulos & Siguaw, 2000 อ้างถึงใน เสรี ชัดแจ้ง, 2547 : 29) เสนอแนะว่า ถ้าดัชนี GFI และดัชนี AGFI มีค่ามากกว่า 0.90 แสดงว่าโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ฮูและเบนท์เลอร์ (Hu & Bentler, 1999 อ้างถึงใน เสรี ชัดแจ้ง, 2547 : 29) เสนอแนะว่า ถ้าดัชนี CFI มีค่ามากกว่า 0.95 แสดงว่าโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ นอกจากนี้ยังมีค่าบอกความคลาดเคลื่อนของโมเดลเช่น ค่ารากของค่าเฉลี่ยกำลังสองของเศษเหลือในรูปคะแนนมาตรฐาน (Standardized Root Mean Square Residual : Standardized RMR) ค่า Standardized RMR อยู่ระหว่าง 0 ถึง 1.00 ถ้ามีค่าต่ำกว่า 0.08 แสดงว่า โมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ดี และค่ารากของค่าเฉลี่ยกำลังสองของความคลาดเคลื่อนโดยประมาณ (Root Mean Square Error of Approximation : RMSEA) ค่า RMSEA อยู่ระหว่าง 0 ถึง 1.00 ถ้ามีค่าต่ำกว่า 0.06 แสดงว่าโมเดลสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ดี (Hu & Bentler, 1999 อ้างถึงใน เสรี ชัดแจ้ง, 2547 : 30)

โดยหลักการทั่วไป การตรวจสอบความตรงของโมเดลองค์ประกอบที่เป็นสมมติฐานวิจัยหรือการประเมินผลความถูกต้องของโมเดลองค์ประกอบหรือการตรวจสอบ

ความสอดคล้องระหว่างโมเดลองค์ประกอบกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ผู้วิจัยพิจารณาจากค่าสถิติไค-สแควร์ ค่าไค-สแควร์สัมพัทธ์และดัชนี GFI, AGFI, CFI, Standardized RMR, RMSEA ดังนี้ (เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 30)

(1) ค่าสถิติไค-สแควร์ไม่มีนัยสำคัญ ($p > .05$) ดัชนี GFI และดัชนี AGFI มีค่ามากกว่า 0.90 ดัชนี CFI มีค่ามากกว่า 0.95 ค่า Standardized RMR มีค่าต่ำกว่า 0.08 และค่า RMSEA มีค่าต่ำกว่า 0.06 แสดงว่าโมเดลองค์ประกอบสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์

(2) ค่าสถิติไค-สแควร์มีนัยสำคัญ ($p \leq .05$) แต่ค่าไค-สแควร์สัมพัทธ์น้อยกว่า 3.00 ดัชนี GFI และดัชนี AGFI มีค่ามากกว่า 0.90 ดัชนี CFI มีค่ามากกว่า 0.95 ค่า Standardized RMR มีค่าต่ำกว่า 0.08 และค่า RMSEA มีค่าต่ำกว่า 0.06 ถือว่าโมเดลองค์ประกอบสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์

แม้ว่าผู้วิจัยยอมรับค่าสถิติวัดความสอดคล้องของโมเดลแล้ว ก็ยังไม่สามารถสรุปยืนยันได้ว่าโมเดลองค์ประกอบตามสมมติฐานถูกต้องหรือไม่ ถ้าข้อมูลชุดนั้นยังสอดคล้องกับโมเดลทางเลือกอื่น ๆ อีก หรืออาจกล่าวได้ว่า ในกรณีที่ข้อมูลไม่สอดคล้องกับโมเดล ผู้วิจัยสามารถปฏิเสธโมเดลองค์ประกอบตามสมมติฐานได้ แต่ไม่สามารถยืนยันได้ว่าโมเดลตามสมมติฐานเป็นโมเดลที่ถูกต้องเพียงโมเดลเดียว เนื่องจากผู้วิจัยยังสามารถกำหนดโมเดลองค์ประกอบอื่น ๆ จากข้อมูลชุดนี้ได้อีก (เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 30)

จ. การดัดแปรโมเดล (Model Modification)

ในกรณีที่ค่าสถิติวัดความสอดคล้องของโมเดลชี้ว่าโมเดลองค์ประกอบไม่สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าการกำหนดความสัมพันธ์ (เส้นทาง) ต่าง ๆ ในโมเดลไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง เช่น ผู้วิจัยมีสมมติฐานว่า คำถามบางข้อมีน้ำหนักบ่งชี้ประกอบ 1 ตัว แต่คำถามข้อนั้นควรมีน้ำหนักบ่งชี้ประกอบมากกว่าหนึ่งตัว หรือตามทฤษฎีแล้ว องค์ประกอบต่างๆ สัมพันธ์กันแต่ในสภาพความเป็นจริงแล้วไม่สัมพันธ์กัน ผู้วิจัยสามารถปรับพารามิเตอร์ในโมเดลสมมติฐานแล้วทดสอบผลการปรับโมเดลได้ โปรแกรมให้ค่าดัชนีดัดแปรโมเดล (Modification Indices : MI) ดัชนี MI จะเสนอแนะว่า ควรเพิ่มหรือตัดพารามิเตอร์ตัวใดออกจากโมเดลเพื่อให้โมเดลสอดคล้องกับข้อมูล ส่วนการตัดสินใจปรับพารามิเตอร์ตัวใดขึ้นอยู่กับดุลยพินิจ ผู้วิจัยต้องปรับพารามิเตอร์อย่างมีความหมายในเชิงเนื้อหาและสามารถตีความหมายค่าพารามิเตอร์นั้น ๆ ได้ชัดเจน (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542)

นอกจากนี้ผู้วิจัยควรพิจารณาค่าเศษเหลือของตัวแปรสังเกตได้แต่ละค่าด้วยเศษเหลือที่อยู่ในรูปคะแนนมาตรฐานที่มีค่ามาก (เกินกว่า 2.00) เศษเหลือมีค่ามากอาจชี้ว่ามี

ปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรสังเกตได้กับตัวแปรแฝง (เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 31)

หลังจากปรับโมเดลแล้ว โมเดลองค์ประกอบที่ปรับใหม่ต้องสมเหตุสมผลและเป็นไปตามทฤษฎีที่คาดการณ์ไว้ ผู้วิจัยต้องวิเคราะห์โมเดลที่ปรับใหม่ด้วยข้อมูลชุดเดิม หรืออาจกล่าวได้ว่าโมเดลที่ปรับใหม่ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับข้อมูลมากกว่าโมเดลเดิมเสมอไป เพราะว่าโมเดลที่ปรับใหม่ดีกว่าอยู่แล้ว ปัญหาหนึ่งในการปรับโมเดล คือ การตรวจสอบโมเดลองค์ประกอบกับกลุ่มตัวอย่างใหม่ ดังนั้น ถ้าผู้วิจัยมีข้อมูลมากพอ อาจแบ่งข้อมูลเป็น 2 ชุด ใช้ชุดหนึ่งสำหรับพัฒนาโมเดล ส่วนอีกชุดหนึ่งสำหรับตรวจสอบโมเดล (เสรี ชัดเข้ม, 2547 : 31)

โดยสรุป การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน (CFA) มีจุดเด่นเหนือกว่าการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (EFA) 5 ประการ (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 148) คือ

- (1) เทคนิค CFA มีการผ่อนคลายข้อตกลงเบื้องต้น และข้อตกลงสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงมากกว่าเทคนิค EFA
- (2) เทคนิค CFA เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลที่มีพื้นฐานทฤษฎีรองรับการวิเคราะห์และผลการวิเคราะห์มีความหมายแปลความหมายได้ง่ายกว่าเทคนิค EFA
- (3) เทคนิค CFA มีกระบวนการตรวจสอบความตรงของโมเดลที่ชัดเจน
- (4) เทคนิค CFA ผลการวิเคราะห์ข้อมูลให้ค่าประมาณพารามิเตอร์ รวมทั้งผลการทดสอบนัยสำคัญของพารามิเตอร์
- (5) จากจุดเด่นทั้งหมดทำให้เทคนิค CFA ถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับนักวัดผลในการศึกษาคุณภาพของแบบวัดได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม เทคนิค CFA ก็มีจุดด้อยเหมือนกับเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไป Long (1983: 61-62 อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2542 : 148) สรุปจุดด้อยของเทคนิค CFA สามข้อดังนี้

- (1) การประมาณค่าพารามิเตอร์ใช้กระบวนการคำนวณทวนซ้ำ และเมื่อได้ผลการวิเคราะห์ว่าฟังก์ชันความกลมกลืนมีค่าน้อยที่สุด ยังอาจมีปัญหาว่ายังมีฟังก์ชันความกลมกลืนเป็นแบบอื่นอีกได้
- (2) ค่าพารามิเตอร์ที่ได้จากการวิเคราะห์โมเดล CFA อาจอยู่นอกพิสัยที่ควรจะเป็น ค่าสัมประสิทธิ์ที่คำนวณได้อาจมีค่ามากกว่าหนึ่ง และความแปรปรวนมีค่าติดลบ ซึ่งอาจเกิดจากการกำหนดข้อมูลจำเพาะของโมเดลไม่ถูกต้อง การแจกแจงของตัวแปรสังเกตได้ไม่เป็นปกติ ขนาดของกลุ่มตัวอย่างเล็กเกินไป และโมเดลเกือบจะระบุไม่ได้พอดี

(3) การวิเคราะห์ก่อนข้างซับซ้อนและใช้เวลาในการวิเคราะห์ก่อนข้างนาน

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชาฮาปียะห์ โต๊ะอาลิม (2543) ได้สร้างแบบวัดจริยธรรมสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามจังหวัดปัตตานี ใน 5 ด้าน ได้แก่ ด้านความอดทน ความรับผิดชอบ ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์และความเมตตา โดยได้ดำเนินการ 4 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 หาค่าความตรงเชิงโครงสร้างโดยผู้เชี่ยวชาญอิสลามศึกษา 4 คน ขั้นที่ 2 คู่มือใช้ภาษาและเวลาที่เหมาะสมโดยครูผู้สอน 10 คน ขั้นที่ 3 หาค่าอำนาจจำแนกของแบบวัด คัดเลือกข้อคำถามและหาความเที่ยง กับกลุ่มตัวอย่างนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในจังหวัดปัตตานี จำนวน 60 คน ขั้นที่ 4 หาค่าอำนาจจำแนก ความเที่ยง และเกณฑ์ปกติวิสัยในรูปของเปอร์เซ็นต์ไทล์ โดยใช้กลุ่มตัวอย่างนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในจังหวัดปัตตานี จำนวน 500 คน ได้แบบวัดจริยธรรมตามหลักศาสนาอิสลามชนิดข้อความ จำนวน 39 ข้อ และชนิดสถานการณ์ จำนวน 32 ข้อ โดยมีค่าความเที่ยงของแบบวัด ทั้งฉบับเท่ากับ 0.8479 และแต่ละด้านอยู่ระหว่าง 0.2792 - 0.7394 สำหรับค่าอำนาจจำแนกรายข้อพบว่า 64 ข้อ มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และมี 7 ข้อไม่มีนัยสำคัญที่ระดับดังกล่าว

สุพัตรา วิจิตร โสภากา (2546) ทำวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดกิจกรรมเพื่อพัฒนาจริยธรรมนักศึกษา : กรณีศึกษานักศึกษาในหอพักของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ มีวัตถุประสงค์ เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาจริยธรรมนักศึกษาในหอพักมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สร้างแกนนำนักศึกษาที่พึงประสงค์ในประชาคม มอ. และนักศึกษาชั้นปีที่หนึ่งได้ทราบแนวทางและมีส่วนร่วมในการประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมในด้านการแต่งกาย ความประพฤติและการมีวินัยจราจร พบว่า นักศึกษาชั้นปีที่ 1 มากกว่าร้อยละ 70 ไม่เคยประพฤติผิด และประพฤติผิดน้อย ยกเว้นการไม่สวมหมวกกันน็อก หรือไม่คาดเข็มขัดนิรภัย และการซัดจกยานยนต์ซ้อนสามคน แต่เมื่อพิจารณารายด้าน ด้านการแต่งกายควรณรงค์เพิ่มเกี่ยวกับการปล่อยชายเสื้อไว้นอกกางเกงหรือกระโปรง การสวมรองเท้าแตะในสถานที่ราชการและการแต่งกายไม่เหมาะสมกับกาลเทศะในที่สาธารณะ ตามลำดับ ด้านความประพฤติควรณรงค์เพิ่มเกี่ยวกับการพูดไม่มีคำลงท้าย การไม่ซื่อสัตย์ต่อตนเองหรือผู้อื่น และการวางตัวไม่เหมาะสมในการคบเพื่อนต่างเพศ ไม่ให้เกียรติสถาบัน ตามลำดับ และด้านวินัยจราจร ควรณรงค์เพิ่มเกี่ยวกับการไม่สวมหมวกกันน็อก หรือไม่คาดเข็มขัดนิรภัย การซัดจกยานยนต์ซ้อนสามคน และไม่ให้สัญญาณไฟ ตามลำดับ

ยารอนา สะแลมัน (2547) ได้สร้างแบบประเมินพฤติกรรมทางจริยธรรมของนักเรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานตามมาตรฐานการประกันคุณภาพการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โดยศึกษาจริยธรรม 4 ด้าน ตามมาตรฐานการประกันคุณภาพการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติมาตรฐานที่ 1 คือ 1) มีวินัย มีความรับผิดชอบ 2) ซื่อสัตย์สุจริต 3) มีความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และเสียสละเพื่อส่วนรวม และ 4) ประหยัด มีข้อความรวมทั้งสิ้น 73 ข้อ โดยได้ดำเนินการ 4 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 หาค่าความตรงเชิงโครงสร้างโดยใช้เทคนิคกลุ่มที่รู้จักอยู่แล้ว ของแบบประเมิน โดยแยกเป็นรายด้านและรวมทั้งฉบับ ใช้กลุ่มตัวอย่าง 50 คน ขั้นที่ 2 การวิเคราะห์คุณภาพรายข้อของแบบประเมิน โดยการหาค่าอำนาจจำแนกรายข้อของแบบประเมินแต่ละด้าน ใช้กลุ่มตัวอย่าง 50 คน ขั้นที่ 3 หาค่าความเชื่อมั่นของแบบประเมิน โดยแยกเป็นรายด้านและรวมทั้งฉบับ ใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 100 คน ขั้นที่ 4 สร้างเกณฑ์ปกติในรูปของเปอร์เซ็นต์ไทล์ แล้วเทียบค่าที่ปกติ โดยแยกเป็นรายด้านและรวมทั้งฉบับ ใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 500 คน โดยมีค่าความเชื่อมั่นของแบบประเมิน ทั้งฉบับเท่ากับ 0.8762 และแต่ละด้านอยู่ระหว่าง 0.5041 - 0.7780 สำหรับค่าอำนาจจำแนกรายข้อพบว่า 73 ข้อ มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

สายหยุด ภูบุย (2547) ทำวิจัยเรื่อง พฤติกรรมด้านจริยธรรมนักเรียนมัธยมศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ตามความคิดเห็นของผู้ปกครอง อาจารย์ และผู้ประกอบการหอพัก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมด้านจริยธรรมนักเรียนมัธยมศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ ตามความคิดเห็นของผู้ปกครอง อาจารย์ผู้สอน และเจ้าของผู้ประกอบการหอพักโดยใช้ประเด็นในการศึกษาวิจัยพฤติกรรมด้านจริยธรรม 6 ด้าน คือ ด้านความรับผิดชอบ ด้านความซื่อสัตย์ ด้านความประหยัด ด้านความมีระเบียบวินัย ด้านความมีเหตุผล และ ด้านไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข เพราะเป็นพฤติกรรมจริยธรรมที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับ และเพื่อหาแนวทางในการที่จะพัฒนาด้านจริยธรรมของนักศึกษาในมหาวิทยาลัย พบว่า โดยภาพรวมนักศึกษามีพฤติกรรมจริยธรรมอยู่ในระดับมากและบางด้านที่อยู่ในระดับน้อย และระดับปานกลาง เช่น ด้านการตรงต่อเวลา ด้านความมีระเบียบวินัย ด้านความรับผิดชอบและไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข ซึ่งจะต้องได้มีการพัฒนาพฤติกรรมด้านจริยธรรม ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ต่อไป

อ่อนศรี ทองไพจิตร (2548) ทำวิจัยเรื่อง จริยธรรมนักเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจะเขียงเทรา เขต 1 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบจริยธรรมนักเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจะเขียงเทราเขต 1 จำแนกตามสถานที่ตั้งของสถานศึกษา ผลการวิจัยพบว่า จริยธรรมนักเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจะเขียงเทรา เขต 1 โดยรวมอยู่ในระดับ

มาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ทุกด้านอยู่ในระดับมาก ด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ด้านความเสียดสี ด้านความซื่อสัตย์ ด้านความมีระเบียบวินัย ด้านความรับผิดชอบ และด้านความอดทน การเปรียบเทียบค่าเฉลี่ยจริยธรรมนักเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ฉะเชิงเทรา เขต 1 ระหว่างเขตชุมชนเมืองกับเขตชุมชนชนบท โดยรวมและรายด้านไม่แตกต่างกัน

อัจฉรา พลายเวช (2549) ทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันจริยธรรมครู โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ สังเคราะห์ และวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันจริยธรรมครู ตามโมเดลสมมติฐานกับข้อมูลเชิงประจักษ์ กลุ่มตัวอย่างใช้วิธีการสุ่มแบบหลายขั้นตอน ประกอบด้วยครูผู้สอนในโรงเรียนมัธยมศึกษา จำนวน 1,000 คน และนักเรียนจำนวน 1,000 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบวัดคุณลักษณะด้านจริยธรรมครู วิเคราะห์องค์ประกอบขั้นต้น โดยการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ โดยวิธีหมุนแกนแบบตั้งฉาก และวิเคราะห์เชิงยืนยันจริยธรรมครูด้วยวิธีการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยันอันดับสอง โดยใช้โปรแกรมลิสเรล 8.50 ผลการวิจัยปรากฏว่า องค์ประกอบจริยธรรมครูมี 11 ด้าน มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบอยู่ระหว่าง .72 ถึง .97 เรียงลำดับค่าน้ำหนักองค์ประกอบจากมากไปน้อย ได้ดังนี้ ด้านความสามัคคี ด้านความกตัญญูตเวที ด้านความมีระเบียบวินัย ด้านความอดออม ด้านความยุติธรรม ด้านความเมตตากรุณา ด้านความรับผิดชอบ ด้านความซื่อสัตย์ ด้านความเสียดสี ด้านความรักและศรัทธาในอาชีพครู และด้านความอดทนอดกลั้น